

Stöd i effektmätning

Idéer för livets guidesamling

Introduktion

Förbättrad mätning av sociala effekter och värden är sedan länge en viktig fråga för oss på Idéer för livet. Den främsta anledningen är att relevant effektmätning ger ett bättre beslutsunderlag för vilka insatser som faktiskt gör skillnad. Samtidigt blåser tydliga "mätvindar" i samhället, där vi som individer i allt högre grad blir föremål för olika typer av mätningar – till exempel utifrån kontakt med en kundtjänst, i en butik, vid ett event eller genom en medborgarundersökning.

Alla dessa mätningar fyller förhoppningsvis en funktion för de som genomför dem, men vi behöver bli bättre på att problematisera om mätningarna verkligen behövs. Vet vi kanske redan vilket resultat mätningen sannolikt kommer ge, eller är osäkerheterna så stora – till exempel på grund av förväntat låg svarsfrekvens – att materialet riskerar att bli svårt att använda på ett meningsfullt sätt?

Sådana överväganden är viktiga för att dels undvika slentrianmässiga mätningar, dels säkerställa att resultaten skapar ett värde som överstiger den sammantagna mätkostnaden. Det bidrar också till att antalet mätningar inte fortsätter att öka, utan i bästa fall minskar genom att vi bara mäter det som verkligen är nödvändigt.

En annan viktig aspekt är hur vi mäter. Enkäter är vanliga, men ofta finns andra sätt att fånga relevant information – ibland utan att belasta målgruppen. Det kan handla om att observera beteenden i stället för att fråga om upplevelser, eller att använda kreativa mått baserade på befintlig eller lättinsamlad statistik som ger tillräcklig kunskap om det vi vill förstå.

Vi på Idéer för livet vill bidra till att uppmärksamma den här typen av viktiga mätrelaterade frågor, men också sprida idéer om hur vi kan arbeta med mätning av sociala effekter och värden samtidigt som vi bidrar till en sund mätkultur. Det gör vi huvudsakligen på följande fyra sätt:

- **Boken "Så mäts socialt hållbart värdeskapande"** (Studentlitteratur, 2026, 3:e upplagan). Den ger en bild av vad vi kan mäta, och hur, gällande sociala effekter och värden. Boken innehåller också en del problematiserande inslag av den typ som vi nyss nämnt.
- **Kunskapsfilmer.** Dessa filmer lyfter fram särskilt viktiga aspekter ur den nyss nämnda boken, likväl som andra viktiga effektmätningsfrågor. Filmerna finns tillgängliga på: [Ideerforlivet.se/vardeskapandedekjan](https://ideerforlivet.se/vardeskapandedekjan)

- **Kurser.** Årligen tillhandahåller vi kurser i effektmätning, från kortare grundkurser till lite längre fördjupande kurser. Vårt kursutbud presenteras här: [Ideerforlivet.se/om-kunskapsbanken/utbildningar](https://ideerforlivet.se/om-kunskapsbanken/utbildningar)

- **Guider.** Dessa guider ger lättillgänglig och fördjupad vägledning i specifika mätrelaterade frågor. Samtliga finns i det verk du nu läser, och med tiden kommer vi inkludera ytterligare guider.

Här är det viktigt att vara tydlig med att innehållet i guiderna inte handlar om mätning av effekt, utan framför allt om mätning av så kallade utfall. Det vill säga om det är någon skillnad i det vi vill mäta före jämfört med efter att vi genomfört någon form av verksamhet. Att fånga utfall är en central komponent för att kunna uttala sig om effekt, men det är just bara en del av en sammantagen effektmätning.

För att ge dig en relevant förståelse av termer såsom utfall och effekt utgår vi från svenska standarden för mätning av sociala och miljömässiga effekter (SS 29000). Denna standardfamilj syftar bland annat till att skapa ett gemensamt språk för effektmätning i Sverige, något som det finns ett tydligt behov av.

Utgångspunkt för standardfamiljen är att effektmätning på en övergripande nivå består av de fem steg som är illustrerade i Figur 1 (se nästa sida). Hittills har tre dokument publicerats inom standardfamiljen: SS 29000 som innehåller viktiga definitioner kopplade till effektmätning, SS 29001 som anger krav på planering av datainsamling, samt SS 29010 som utgör en vägledning för framtagande av en förändringsteori.

Vi på Idéer för livet har haft en aktiv roll i arbetet med de hittills publicerade dokumenten i standarden, och vi kommer även fortsättningsvis vara involverade i arbetet. Vi står därför fullt ut bakom standarden, varför den ligger till grund för våra mätrelaterade guider.

Resterande del av den här guidesamlingen innehåller tre delar. I nästa avsnitt belyser vi särskilt viktiga delar av effektmätningsstandardens kopplat till den här guidesamlingen. Därefter följer ett avsnitt där vi väldigt kortfattat redogör för innehållet i var och en av de guider som vi valt att inkludera. Avslutningsvis följer sedan respektive guide i sin helhet.

Svensk standard för effektmätning

I det här avsnittet ger vi en något fördjupad presentation av standardfamiljen SS 29000 genom att berätta lite mer om de tre publicerade dokumenten. SS 29000 är en så kallad terminologistandard där följande viktiga termer i effektmätning definieras:¹

Aktivitet	Intressent	Nytta
Effekt	Mål	Prestation
Företeelse	Målgrupp	Resultat
Förändringsteori	Mätinstrument	Resurs
Indikator	Mätresultat	Utfall

För den här guidesamlingen är fyra termer av särskild betydelse. De definieras så här i standarden:²

- **Aktivitet:** "något som utförs av individ eller organisation alternativt utgörs av naturfenomen eller föremål format av människa".
- **Företeelse:** "det som är föremål för effektmätning".
- **Utfall:** "förändring i en företeelse efter aktivitet, jämfört med före aktivitet".
- **Effekt:** "del av utfall orsakad av aktivitet".

Exempel: Tänk dig en aktivitet i form av en workshopserie för ungdomar. Syftet är att stärka deras framtidstro (företeelse). Mätning visar ett positivt utfall, det vill säga att deras framtidstro är högre efter workshopserien jämfört med innan. Den ökade framtidstron kan här betraktas som en effekt om förändringen till del beror på workshopserien.

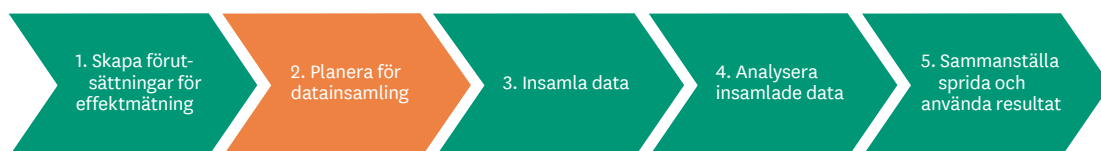
Fokus i SS 29001 är steg 2 i Figur 1. I det steget tydliggörs vad en plan för datainsamling avseende utfall och orsakssamband ska innehålla. Men det

ställs inga krav på hur själva planering ska ske, och det tydliggörs inte heller vem som ska säkerställa att formulerade krav i dokumentet efterlevs. Kraven på datainsamling är indelade i följande fem områden:

1. **Vad som ska mätas** – behandlar vilken företeelse som ska vara i fokus samt för vem/vad, likväl som vilken aktivitet som ska bidra till förändring.
2. **Val av indikatorer och mätinstrument för mätning av utfall** – fokuserar på vilken indikator(er) samt relaterade mätinstrument som ska användas för utfallsmätning.
3. **Estimering av orsakssamband** – rör krav gällande tillvägagångssättet för att estimerar orsakssambandet mellan aktivitet och utfall.
4. **Datainsamlingen** – innefattar krav som rör tillvägagångssätt och tidpunkter för datainsamling, samt urvalsrelaterade frågor.
5. **Osäkerheter i avsedd mätning** – hanterar krav för beskrivning av osäkerheter i planerad mätning.

När det avslutningsvis gäller SS 29010 fokuserar den framför allt på att synliggöra vilka komponenter som ingår i en förändringsteori, det vill säga resurser, aktiviteter, prestationer, utfall och effekt. Några viktiga saker att tänka på kopplat till dessa presenteras också.

Det finns betydligt mer att säga om innehållet i effektmätningens standarden, men för just den här guidesamlingen räcker det med det vi presenterar här. Vi vill dock uppmana dig att på egen hand ta del av det publicerade innehållet i standardfamiljen, för det kommer sannolikt hjälpa dig i arbetet med att skapa en förbättrad mätning i din verksamhet.

Figur 1. Effektmätningens fem steg³

¹ Innehållet från Standard SS 29000 utgör upphovsrättsskyddat material. Kopiering, vidaredistribution och vidareförsäljning av de valda delar av Standarderna i texten är förbjuden. Skandias stiftelse Idéer för livet har fått vederbörligt tillstånd att använda innehållet av Svenska institutet för standarder som är ägare och upphovsrättsman. Den kompletta Standarden går att köpa på www.sis.se.

² SIS, 2024a, Mätning av sociala och miljömässiga effekter – Terminologi. SS 29000:2024, sida 1. Svenska institutet för standarder: Stockholm.

³ SIS, 2024b, Mätning av sociala och miljömässiga effekter – Planering för datainsamling. SS 29001:2024, sida iii. Svenska institutet för standarder: Stockholm.

Översikt Idéer för livets guidesamling

Mäta förändring via enkät

En enkel mall för utvärdering

idéer för livet

Mäta förändring via enkät

Guiden vänder sig till alla som planerar att mäta och utvärdera någon form av verksamhet. Guiden utgår från en enkätmall med förberedda frågor där var och en av dem förklaras, och det ges också exempel på situationer där de kan vara användbara. Utifrån dessa kan läsaren skapa en egen anpassad enkät som mäter de förändringar verksamheten önskar åstadkomma. Guiden ger också tips på hur enkäten kan delas ut och besvaras.

Enkäter till barn och unga

Viktigt att tänka på utifrån ett barnrättsperspektiv

idéer för livet

Enkäter till barn och unga

Guiden beskriver vad som är viktigt att tänka på före, under och efter genomförandet av en enkätundersökning som riktar sig till barn (under 18 år). Varje kapitel är uppdelat i ett flertal punkter som var och en belyser en viktig aspekt att tänka på vid genomförandet av en enkätundersökning. För att få med barnens perspektiv innefattar kapitlen citat från elever i årskurs 4 som synliggör deras åsikter. Guidens innehåll bygger på en litteraturstudie publicerad av Socialstyrelsen, samt en dialog med Barnombudsmannen.

Mäta utfall via observation

En praktisk vägledning

idéer för livet

Mäta utfall via observation

Observation är en mätmetod som innebär att eventuella förändringar fångas genom att utvalda personer observerar beteenden hos målgruppen. I den här guiden vägleds läsaren hela vägen från en idé om att mäta förändring via observation, till framtagandet och användandet av ett färdigt observationsverktyg. Guiden ger läsaren kunskap om konkreta termer och hur de kan appliceras på de olika situationer som ska observeras. Den innehåller även exempel på färdiga observationsverktyg.

Kort om validering

Från innebörd till genomförande

idéer för livet

Kort om validering

Validitet är en central faktor för att förstå de mätrelaterade resultat som effektmätning ger upphov till. Den här guiden innehåller därför en beskrivning av olika typer av validitet, både intern och extern, samt hur dessa kan mätas. Den innehåller också flera konkreta exempel på detta. Guiden avslutas med ett antal konkreta tips på vad du själv kan göra för att stärka validiteten i din egen studie, från enklare åtgärder till mer omfattande insatser.

Mäta förändring via enkät

En enkel mall för utvärdering

Innehåll

- 3 Om den här guiden
- 4 Vad som kan ingå i en utvärderingsenkät
- 5 Hur ni gör er egen utvärderingsenkät
- 7 Att tänka på vid genomförandet

Bilaga 1:

Kommentarer till frågorna om upplevd förändring

Om den här guiden

Alla verksamheter bör på ett eller annat sätt utvärderas, framför allt för att synliggöra vad i verksamheten som fungerar som det är tänkt, vad den bidrar till och vad vi kan lära inför framtiden. Sådan utvärdering ger värdefull information som kan ligga till grund för bland annat vidareutveckling av verksamheten. Att synliggöra vilka förändringar som uppstått för målgruppen är en viktig del i ett sådant utvärderingsarbete.

Det finns ett flertal olika tillvägagångssätt för att synliggöra individers förändring, exempelvis observationer, intervjuer, gruppdiskussioner, enkäter och sammanställningar av befintlig statistik. Här är det viktigt att välj det tillvägagångssätt som passar bäst för målgruppen och er verksamhet.

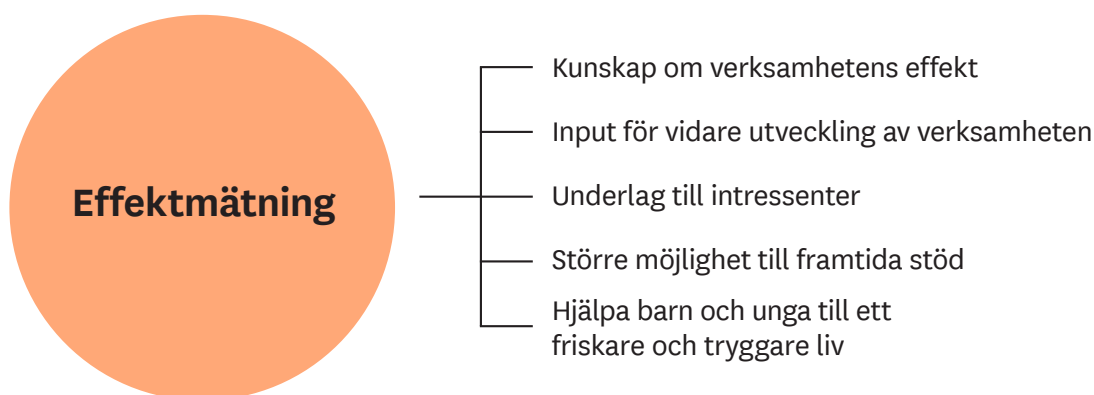
För dig som vill nyttja en enkät kan den guide du nu läser vara en relevant väg framåt. I den ges du nämligen tillgång till en enkätmall som du med enkla medel kan anpassa till just din verksamhet. Kärnan i enkätmallen är frågor som handlar om följande:

- Vilken förändring som uppstått för målgruppen under den period som ni genomfört verksamheten. Sådan förändring kallas här utfall.
- I vilken utsträckning förändringen beror på just er verksamhet, här kallad påverkan. Tillsammans med information om utfall bidrar insikter om påverkan till möjligheten att uttala sig om verksamheten skapat effekt, det vill säga om åtminstone en del av förändringen beror på aktuella verksamhet.
- Vilket specifikt värde som er verksamhet har skapat för målgruppen.

Beskrivningen av ovanstående termer är i enlighet med den svenska standarden för mätning av sociala och miljömässiga effekter – SS 29000.¹ Enkätmallen i den här guiden kan därmed bidra till en förenklad form av effektmätning kopplad till er verksamhet. Att mäta just effekt kan i sin tur skapa nytta på ett flertal olika sätt. Några viktiga sådana har vi sammanställt i figuren nedan.

I en sådan här guide om mätning är det dock viktigt att göra det tydligt att vi många gånger redan har en god uppfattning om vilken typ av förändring som vår verksamhet faktiskt bidrar till. Och i dessa situationer finns ju inget behov av formell mätning, utan istället kan vi använda redan befintlig information i vår utvärdering.

Mätning av utfall, effekt och värde ska alltså bara ske när det verkligen behövs, och när vi faktiskt kommer använda informationen för att fatta någon form av beslut. Så nyttja bara enkätmallen kopplad till den här guiden i just sådana situationer.

¹ Innehållet från den aktuella standarden utgör upphovsrättsskyddat material som är återgiven från en Standard och som utgör en del av en Standard SS 29000 med vederbörligt tillstånd till Idéer för livet från Svenska institutet för standarder som är ägare till och upphovsrättsman till Standarden och säljer även den kompletta Standarden på www.sis.se, Tel 08- 555 523 10. Kopiering, vidare-distribuering och vidareförsäljning av de valda delar av Standarderna i texten här är förbjuden.

Vad som kan ingå i en utvärderingsenkät

En utvärderingsenkät kan utformas på många olika sätt. För att underlätta i det arbetet har vi tagit fram en enkel enkätmall för detta. Utifrån den kan ni enkelt och snabbt designa er egen enkät riktad till verksamhetens primära målgrupp. Enkätmallen är uppdelad i fyra delar:

Del A innehåller tre bakgrundsfrågor om deltagarens kön, ålder och hur ofta personen deltagit i verksamhetens aktiviteter.

Del B innefattar en övergripande fråga om vilka förändringar som uppstått för individen under den period då den varit en del av verksamheten, oavsett vad förändringen beror på. Enkätmallen innehåller förslag på olika mätbara förändringar. Ni väljer själv ut vilka som är relevanta att ha med i utvärderingen av just er verksamhet. Då mallen inte innefattar en uttömmande lista med potentiella förändringar, utan enbart en rad exempel, är det viktigt att ni på egen hand lägger till ytterligare frågor om relevanta förändringar för just er.

Del C innehåller en skalfråga som handlar om i vilken utsträckning de sammantagna förändringarna som synliggörs i del B beror på den aktuella verksamheten. Till det följer en uppföljningsfråga om varför individen svarat som den gjort på skalfrågan.

Del D består av två frågor om deltagarens upplevda värde. Den första frågan fokuserar i vilken grad som individen upplever att verksamheten har varit värdefullt för hen. Den andra frågan är en öppen fråga i vilken individen med egna ord får beskriva vad verksamheten betytt.

Hur ni gör er egen utvärderingsenkät

Ladda ner grundmallen:
Ideerforlivet.se/
om-kunskapsbanken/
bocker-och-guider

En utvärderingsenkät bör vara så kort som möjligt, och dessutom enkel att svara på. Det är därför som vi har skapat en enkätmall som gör det lättare för er att designa en egen utvärderingsenkät. Enkätmallen finns att ladda ner på [Idéer för livets hemsida](#) via länken här till vänster. I detta avsnitt beskrivs mallens innehåll och hur ni utifrån den kan skapa er egen enkät.

Enkätmallen är tänkt att användas för att skapa en egen pappersenkät. Men har ni kunskaper om hur ni kan skapa en relevant elektronisk enkät kan ni naturligtvis göra en sådan i stället. I vissa fall är det även bra att översätta enkäten till andra språk så att så många som möjligt ska kunna svara på frågorna.

Frågor om individen

Enkäten börjar med tre bakgrundsfrågor om dels individens kön och ålder, dels hur ofta den medverkat i verksamhetens aktiviteter. Här är det viktigt att enbart ta med de frågor som ni faktiskt kommer nyttja i er analys. Om verksamheten dessutom enbart vänder sig till exempelvis ett av könen, eller genomförs vid ett enskilt tillfälle, fyller det ju ingen funktion att ha med bakgrundsfrågor om kön respektive grad av medverkan.

Frågor om upplevd förändring

För att fånga den förändring som uppstått hos individen under den tidsperiod den varit en del av verksamheten – oavsett vad förändringen beror på – används en övergripande fråga med flera underfrågor. I enkätmallen väljer ni alltså de frågor som är relevanta för just er verksamhet, och vid behov lägger ni till ytterligare underfrågor. I det sistnämnda fallet rekommenderar vi starkt att ni formulera dessa på samma sätt som övriga underfrågor. Se bilaga 1 för en mer detaljerad beskrivning av varje underfråga och vad den kan relatera till.

Skriv om texten så att den känns rätt för er verksamhet.

Byt till namnet på er verksamhet

Utvärdering [verksamhetsnamn]

Du har ju deltagit i våra aktiviteter. För att kunna utvärdera verksamheten vill vi väldigt gärna att du svarar på några frågor om verksamheten och vad den har bidragit till. Om du vill få information om det totala resultatet av enkäten kan du höra av dig till [Namn på person samt telefonnummer eller e-post]. [Skriv gärna om den överstående inledande texten så att den känns rätt för ditt projekt]

1. Vad är ditt kön?

☐ Tjej/kvinna ☐ Kille/man ☐ Annan könsidentitet ☐ Vill/kan ej svara

2. Hur gammal är du?

☐ 11 år eller yngre ☐ 12–14 år ☐ 15–17 år ☐ 18–20 år ☐ 21–25 år
☐ 26–30 år ☐ 31–40 år ☐ 41–50 år ☐ 51–60 år ☐ 61 år eller äldre

3. Hur många gånger har du deltagit [i/på verksamhetsnamn]?

☐ 1–2 gånger ☐ 3–5 gånger ☐ 6–10 gånger
☐ 11–15 gånger ☐ 16–20 gånger ☐ 21–30 gånger
☐ 30–41 gånger ☐ 42 gånger eller fler

Ändra så att det framgår vilken aktivitet det är.

Ta bort de svarsalternativ som inte är aktuella för er verksamhet.

4. Tänk tillbaka [tidpunkt]. Svara på frågorna här nedanför utifrån om du tycker det är någon skillnad för dig nu jämfört med hur det var då.

[Ersätt "[tidpunkt]" ovan med en beskrivning som tydliggör vad det handlar om, exempelvis "... på hur det var för två månader sedan" / "... på när du kom till läget" / "... på när du började träna innebandy med oss" eller "... på när du blev en del av vår testgrupp".]

	Jä mycket	Jä lite	Nej inte så mycket	Nej inte alls	Vet inte
Känner du dig mer delaktig i [situation]?	☐	☐	☐	☐	☐
Troar du ditt liv kommer vara bättre lite längre fram i tiden?	☐	☐	☐	☐	☐
Orkar du mer när du rör på dig (när du är fysiskt aktiv)?	☐	☐	☐	☐	☐
Vet du mer om hur det är att ha en annan kulturell bakgrund än din egen?	☐	☐	☐	☐	☐
Känner du dig gladare?	☐	☐	☐	☐	☐
Vet du mer om [ämne]?	☐	☐	☐	☐	☐
Har du kunnat [aktivitet] utan att känna att du haft krav på dig?	☐	☐	☐	☐	☐
Har [aktivitet] varit meningsfullt för dig?	☐	☐	☐	☐	☐
Är du mer motiverad att [prestation]?	☐	☐	☐	☐	☐
Är du mer intresserad att [aktivitet] på din fritid?	☐	☐	☐	☐	☐
Vet du mer om hur du ska göra när [situation]?	☐	☐	☐	☐	☐
Har du fått kunskap om vem som kan hjälpa dig [aktivitet] om du skulle vilja?	☐	☐	☐	☐	☐
Har du känt dig mer respekterad?	☐	☐	☐	☐	☐
Har du oftare kunnat säga vad du tycker utan att bli kritiserad?	☐	☐	☐	☐	☐
Troar du mer på dig själv (att du klarar av saker)?	☐	☐	☐	☐	☐
Har du fått mer kunskap om dig själv?	☐	☐	☐	☐	☐
Tycker du bättre om dig själv?	☐	☐	☐	☐	☐
Klarar du skolan bättre?	☐	☐	☐	☐	☐
Har du fått fler kompisar?	☐	☐	☐	☐	☐
Har du blivit bättre på att prata svenska?	☐	☐	☐	☐	☐
Känner du dig säkrare i din roll som [roll]?	☐	☐	☐	☐	☐
Känner du dig tryggare [situation]?	☐	☐	☐	☐	☐
Mår du bättre?	☐	☐	☐	☐	☐

Vissa frågor har ord med klamrar []. Ändra dessa ord så att frågorna blir relevanta för er verksamhet.

Del A. Bakgrund: Frågor om den svarande personen

Del B. Förändring: Frågor om upplevd förändring

Frågor om påverkan

Även om de nyss nämnda frågorna om upplevd förändring är viktiga i sig, är det först när det blir tydligt om dessa förändringar beror på er verksamhet som de har reell betydelse; det tydliggör om verksamheten i sig skapar nytta. Enkätmallen innefattar därför en skalfråga och en uppföljande öppen fråga som handlar om orsakssambandet mellan eventuella förändringar och den aktuella verksamheten.

Har du svarat "Ja, mycket" eller "Ja, lite" på någon eller några av frågorna här ovanför? Det betyder att det skett en positiv förändring för dig. Roligt!

5. Tycker du att förändringen beror på att du [verksamhetsnamn]?

☐ Ja, mycket ☐ Ja, lite ☐ Nej

Berätta varför du svarade som du gjorde på förra frågan.

.....

.....

6. Har det varit värdefullt för dig att [verksamhetsnamn]?

☐ Ja, mycket ☐ Ja, rätt så mycket ☐ Nej, inte så mycket ☐ Nej, inte alls ☐ Vet inte

Berätta med egna ord vad det betytt för dig att [verksamhetsnamn].

.....

.....

.....

Stort tack för dina svar – de är jätteviktiga för oss!

Om du vill kan du lägga till en eller flera egna frågor på slutet av enkäten.

Formulera gärna om den avslutande texten så att den känns relevant för ert projekt.

Det är dock viktigt att vara medveten om att den här typen av fråga kan upplevas som svår att svara på. Fundera därför på om det är bättre att hitta andra former för att ställa den, exempelvis i en gruppdiskussion med ett urval av individer. Oavsett finns det en fördel i att ni muntligt förklarar för individerna hur de ska tänka när de svarar på den här typen av fråga om orsakssamband.

Frågor om upplevt värde

Enkätmallen innehåller två frågor om individens upplevda värde. Som redan nämnts fokuserar den första frågan i vilken grad som individen upplever att verksamheten har varit värdefullt för hen. Den andra frågan är en öppen fråga där individen med egna ord får beskriva vad verksamheten betytt. Syftet med dessa två tillsammans är att försöka fånga en mer kvantitativ respektive kvalitativ dimension av det upplevda värdet.

Att tänka på vid genomförandet

När ni väl har gjort er egen version av utvärderingsenkäten är det dags att få så många som möjligt att svara på den. När ni sprider enkäten kan ni alltså välja mellan att skriva ut enkäten på papper och dela ut den direkt, eller skapa en elektronisk enkät som ni förmedlar till de som deltar i verksamheten.

Ladda ner "Enkäter till barn och unga" här: Ideerforlivet.se/om-kunskapsbanken/bocker-och-guider

Innan ni låter individerna svara på enkäten finns det flera viktiga saker som ni, utifrån ett barnrättsperspektiv, behöver informera dem om. Vad det framför allt handlar om kan ni läsa om i *Ideer för livets guide* "Enkäter till barn och unga – viktigt att tänka på utifrån ett barnrättsperspektiv". Ladda därför ner den och läs i första hand avsnittet "Viktig information när en enkät skickas eller delas ut", men gärna också övriga delar av guiden då den innehåller relevant information om användningen av enkäter. På så vis kan ni säkerställa att individen får så bra förutsättningar som möjligt att kunna ge relevanta svar.

Vi rekommenderar er även att förmedla enkäten vid något av de sista verksamhetstillfällena innan avslut, och att ni då ger individerna så bra förutsättningar som möjligt att fylla i den. Det kan till exempel vara att ni avsätter tid så att alla får möjlighet att svara på enkäten i lugn och ro, och att de får göra det helt enskilt.

Om individerna fyller i enkäten på papper bör de känna att de kan svara så sanningsenligt som möjligt. Det betyder bland annat att de kan behöva känna sig säkra på att deras svar inte kan spåras direkt till dem. Ett sätt att lösa det på är att låta individerna lämna sin ifyllda enkät i en pappkartong som bara har en liten öppning där enkäten läggs in. Då försvinner den egna enkäten i mängden bland de övriga.

Viktigt att tänka på är också att barn i olika åldrar har olika förutsättningar att svara på enkätfrågor. Det är först från cirka 12 års ålder som många barn har förmågan att svara någorlunda konsekvent på enklare och väl utformade frågor. Det betyder att ni från och med den ungefärliga åldern (cirka 12 år) kan låta barnen fylla i en enkät baserad på just den här enkätmallen på egen hand.

Vill ni även att yngre barn svarar på enkäten kan ett alternativ vara att de fyller i den tillsammans med en vårdnadshavare, för att på så vis underlätta barnets svarsprocess. Men kom ihåg att det i alla åldrar finns skillnader mellan barnens förmåga att läsa och förstå text, vilket påverkar deras möjligheter att svara på en enkät. Det finns mer att läsa om det i den nyss nämnda guiden om enkäter till barn och unga.

När ni sedan har fått in enkätsvaren från deltagarna är det dags att sammanställa enkätens resultat. Det gör att ni får en klar bild av resultatet, vilket gör det lättare att analysera vad verksamheten bidrar till. I det första kapitlet i den här guiden synliggörs några fördelar med att tydligt visa på verksamhetens resultat. Bland annat är det en bra grund för vidareutveckling av verksamheten, samt ett sätt att visa involverade partners vilka konkreta förändringar som verksamheten har bidragit till.

Tänk på att i samband med att enkäten genomförs ge information till de som svarar om vart de kan ta del av enkätresultatet. Det är viktigt ur ett barnrättsperspektiv. Vi har nämligen alltid ett ansvar att på något sätt ge återkoppling när vi samlar information från barn. Att tillgängliggöra de sammantagna svaren är ett tydligt sätt att göra det på. Och med fördel kommunicerar ni dessutom hur resultaten använts och vad de lett till för eventuella förändringar. Det är ett bra sätt att synliggöra för målgruppen att ni på riktigt lyssnar på dem, och att deras röster spelar roll!

Bilaga 1. Kommentarer till frågorna om upplevd förändring

Den fjärde enkätfrågan i enkätmallen handlar alltså om att mäta de förändringar som individerna upplever. Via mallen får ni hjälp med frågeformuleringarna genom att den innehåller en lista med olika underfrågor som mäter förändring inom olika områden. Ni väljer alltså själva ut de underfrågor som ni tycker är relevanta för just er verksamhet. För att göra det jobbet enklare innehåller den här bilagan en översikt av alla underfrågor med förklaringar av vad som menas med var och en av dessa, och i vilka situationer de skulle kunna användas.

Underfrågor	För vilka typer av verksamheter?
Känner du dig mer delaktig i [situation]?	För verksamheter som handlar om att öka delaktigheten för individerna i en viss situation. I påståendet ersätts "[situation]" med den situation där individen ska kännas sig mer delaktig, exempelvis "beslut i din förening", "din klass" eller "ditt lag".
Tror du ditt liv kommer vara bättre lite längre fram i tiden?	För verksamheter som ger stöd till individer som har det extra svårt, exempelvis sådana som blir mobbade eller av andra anledningar mår dåligt.
Orkar du mer när du rör på dig (när du är fysiskt aktiv)?	För verksamheter som innefattar rätt stor fysisk aktivitet, det vill säga att individerna får använda sin kropp på ett aktivt sätt. Det kan handla om exempelvis ridning eller basketträning.
Vet du mer om hur det är att ha en annan kulturell bakgrund än din egen?	För verksamheter som bygger på att individer med olika kulturella bakgrunder träffas på sätt som uppmuntrar till att de ska lära känna varandra bättre, exempelvis genom idrottsträning för ungdomar med efterföljande sociala aktiviteter.
Känner du dig gladare?	För verksamheter som på ett eller annat sätt har aktiviteter som bidrar till att individerna har roligt. Det kan alltså handla om väldigt många olika saker, exempelvis ett läger eller kontinuerlig fritidsaktivitet.
Vet du mer om hur du ska göra när [situation]?	För verksamheter som har rätt omfattande inslag av information och/eller diskussion om specifika teman, tillsammans med hur det kan vara lämpligt att agera för att hjälpa utsatta kopplat till dessa teman. I påståendet ersätts "[situation]" med den situation som ska motverkas, exempelvis "en kompis blir mobbad" eller "en förälder är berusad".
Vet du mer om [ämne]?	För verksamheter som har rätt omfattande inslag av information och/eller diskussion om specifika teman. I påståendet ersätts "[ämne]" med det aktuella ämnet som behandlats, exempelvis "droganvändning", "ledarskap", "svenska samhället" eller "trakasserier". I de fall det handlar om olika ämnen använder ni med fördel ett eget påstående för varje ämne.
Har du kunnat [aktivitet] utan att känna att du haft krav på dig?	För verksamheter som har aktiviteter som uttryckligen syftar till att vara kravlösa, framför allt för att individerna vanligen lever i en kravfylld miljö. I påståendet ersätts "[aktivitet]" med vad individen gjort i verksamheten, exempelvis "delta i dansprojektet" eller "vara med på lägret".
Är du mer motiverad att [prestation]?	För verksamheter som handlar om att öka motivationen att prestera i ett visst avseende. I påståendet ersätts "[prestation]" med den prestation det handlar om, exempelvis "klara skolan" eller "träna regelbundet".

Underfrågor (fortsättning)	För vilka typer av verksamheter?
Är du mer intresserad att [aktivitet] på din fritid?	För verksamheter som har aktiviteter där individerna med någorlunda enkelhet kan fortsätta med dessa på ett eller annat sätt även efter verksamhetens avslut, exempelvis en idrottsaktivitet, teater eller programmering. I påståendet ersätts "[aktivitet]" med den aktivitet det handlar om, exempelvis "spela teater" eller "åka skateboard".
Har du fått kunskap om vem som kan hjälpa dig [aktivitet] om du skulle vilja?	För verksamhet som bidrar till att individerna har fått kontakt med personer som kan hjälpa dem framåt, exempelvis komma i kontakt med en förening som individen kan vara med i, eller en person som individen kontinuerligt kan prata med om sin situation. I påståendet ersätts "[aktivitet]" med det som ska åstadkommas, exempelvis "så du får fortsätta dansa" eller "få ordning på din ekonomi".
Har du känt dig mer respekterad?	För verksamheter som i aktiviteterna har ett uttalat fokus på att de som deltar ska känna sig respekterade som de är i den aktuella situationen.
Har du oftare kunnat säga vad du tycker utan att bli kritiserad?	För verksamheter som har aktiviteter där ett viktigt inslag är samtalet mellan individerna, exempelvis övningar som handlar om att diskutera värderingar.
Tror du mer på dig själv (att du klarar av saker)?	För de verksamheter som har aktiviteter där individerna själva ska göra något, som att måla, skapa musik, träna, diskutera eller bygga.
Har du fått mer kunskap om dig själv?	För verksamheter som har rätt omfattande aktiviteter som på ett tydligt sätt bidrar till att individerna får ökad kunskap om sig själv, exempelvis genom reflektionsböcker eller samtalsövningar.
Tycker du bättre om dig själv?	För verksamheter som på ett tydligt och metodiskt sätt ska bidra till att individerna tycker bättre om sig själva, exempelvis genom diskussionsövningar.
Klarar du skolan bättre?	För verksamheter som har ett tydligt fokus på att få individerna att klara sig bättre i skolan.
Har du fått fler kompisar?	För verksamheter som har aktiviteter där individerna får möjlighet att lära känna nya människor, exempelvis genom lägerverksamhet eller aktiviteter som bedrivs över en längre period, som att träna innebandy eller meka med bilar.
Har du blivit bättre på att prata svenska?	För verksamheter som har ett tydligt integrationsinslag där individer med och utan svenska som modersmål träffas, exempelvis för att utföra gemensamma aktiviteter såsom läsläsning eller simning.
Känner du dig säkrare i din roll som [roll]?	För verksamheter som har rätt omfattande inslag av information och/eller diskussion om specifika teman som handlar om att fördjupa insikterna om hur det är lämpligt att agera i en viss situation, exempelvis när det gäller barn som står inför särskilda utmaningar. I påståendet ersätts "[roll]" med den roll som individen förväntas stärkas i, exempelvis "förälder", "kurator" eller "kompis".
Känner du dig tryggare [situation]?	För verksamheter som handlar om att öka tryggheten för individerna i en viss situation. I påståendet ersätts "[situation]" med den situation i vilken deltagaren ska kännas sig tryggare, exempelvis "i gruppen", "i skolan" eller "att umgås med andra som du inte känner".
Mår du bättre?	För verksamheter som har aktiviteter som handlar om att förbättra det generella måendet för individerna. Underfrågan används i de fall där andra mer specifika frågor i enkäten inte fångar välmåendet på ett relevant sätt.

Vi vill skapa ett samhälle med bättre hälsa och ökad trygghet

Vi är många som vet att lyckade investeringar idag leder till god avkastning i framtiden. Men hos Skandias stiftelse Idéer för livet mäts resultaten inte bara i kronor, utan också i kraften och förmågan att förändra samhället till det bättre. För vi vet att gemenskap nu förebygger utanförskap sen och att trygghet nu förebygger kriminalitet sen.

Idéer för livet agerar kraftfullt med mjuka medel, och bygger starka vuxna genom att investera i dem som fortfarande växer. För oss är varje krona som spenderas på att få barn och unga att må bättre, känna mer delaktighet och tro på sig själva, en stor vinst för framtiden.

Vi verkar för bättre hälsa och ökad trygghet för barn och unga och finns med från idé till handling, i insatser som ger effekt och skapar framtidstro. Vi uppmuntrar kompetensöverföring, hjälper organisationer att växa och bidrar till att skapa fler skalbara insatser för en ökad social hållbarhet.

Stiftelsen initierar och stödjer forskning, organisationer och insatser, nationellt såväl som lokalt och är länken mellan många av dem. Vi har funnits i nästan 40 år och stöttat fler än 4600 projekt.

För att skapa en positiv samhällsutveckling krävs ett nära samarbete mellan civilsamhället, offentlig sektor, näringsliv och akademien. Genom vår roll som katalysator kan vi verka för nya strukturer för samarbeten, bidra till att utveckla effektiva förebyggande lösningar som agerar på utmanande samhällsutmaningar.

Vi vet värdet av att förutse risker och arbeta förebyggande och arbetar för utvecklingen av effektiva metoder för att mäta värdet av förebyggande sociala insatser. Att göra rätt insats vid rätt tid lönar sig – både för samhället i stort såväl som för alla barn och unga. Barns hälsa och trygghet är centralt för oss.

Enkäter till barn och unga

Viktigt att tänka på utifrån ett barnrättsperspektiv

Innehåll

- 4 Introduktion
- 6 Barnets förutsättningar att svara på enkäter
- 8 Att tänka på vid utformning av frågor och skalor
- 10 Viktig information när en enkät skickas eller delas ut
- 12 Slutord av Barnombudsmannen

BILAGA:

Om barnet i åldern 8–11 år

Projektledare: Christina Wahlström, Idéer för livet
Författare: Erik Jannesson, Idéer för livet
Formgivning: Tomas Falk Consulting
Skandias stiftelse Idéer för livet, 2025

Tack till

Bodil Långberg, Skandias stiftelse Idéer för livet
Martina Blombergsson, Barnombudsmannen
Edward Holgersson, Barnombudsmannen
Elever i Motivationslyftets mellanstadieklasser

Den här guiden hade inte varit möjlig att utveckla utan ovanstående personers stöd och feedback.

Förord

I ett samhälle med knappa resurser är det viktigt att prioritera de sociala insatser som ger störst positiv effekt för både enskilda individer och samhället i sin helhet.

"Jag tyckte det var roligt att svara för att man är anonym och ens åsikt kommer att synas. Man känner sig glad när någon vill ha ens åsikt."

[Barn, åk 4]

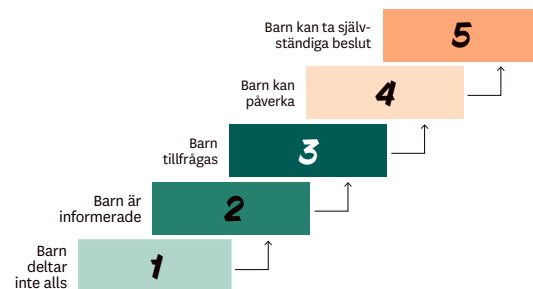
När vi inte vet vad specifika insatser bidrar till kan mätning ge oss bättre kunskap om effekterna av enskilda verksamheter. Det är också ett sätt att skapa ökad medvetenheten bland samhällets beslutsfattare om värdet av att investera i förebyggande insatser riktade mot det enskilda barnet.

Att mäta sociala insatser är även ett sätt för organisationerna själva att skapa underlag för att säkerställa att deras verksamhet verkligen bidrar till ett långsiktigt hållbart värdeskapande för individer och samhället i stort. Detta oavsett om insatserna initieras av företag, offentliga aktörer eller ideella organisationer.

Idéer för livet jobbar därför aktivt för att ta fram nya verktyg och metoder som effektivt mäter sociala insatserns resultat. Eftersom vi enbart stödjer projekt som riktar sig till barn är det extra viktigt för oss att säkerställa att våra partners använder mätverktyg som tar hänsyn till och är anpassade för att användas i dialogen med ej ännu vuxna och myndiga individer. Det gäller speciellt vid mätningar av insatser inriktade på det yngre barnet.

Vi utgår ifrån FN:s konvention om barns rättigheter (Barnkonventionen) i allt vårt arbete, och kräver att alla våra samarbetsprojekt tar hänsyn till Barnkonventionens fyra grundprinciper: Barnets lika värde och rättigheter (artikel 2), barnets bästa (artikel 3), barnets utveckling (artikel 6) och barnets rätt till delaktighet och inflytande (artikel 12).

För att säkerställa Barnkonventionens artikel 12, utgår Idéer för livet från Hearts delaktighetstrappa. Enligt Barnkonventionen ska minst de tre första stegen vara uppfyllda, medan Idéer för livet har som ambition att de insatser vi stödjer minst ska leva upp till trappsteg 4.

Vi har i dialog med våra partners förstått att det är utmanande att utforma enkätundersökningar som vänder sig till barn. Därför har vi tagit fram denna guide. Den utgår ifrån tydligt barnrättsperspektiv och under utvecklingen av guiden har vi fått ovärderligt stöd av Barnombudsmannen. Dessutom har vi i samarbete med Motivationslyftet fått feedback av elever i årskurs 4. Deras åsikter och tankar om enkäter finns presenterade löpande i guiden i form av anonyma citat.

Det är vår förhoppning och ambition att våra stipendiater och övriga samarbetspartners, men även andra organisationer som har barn som målgrupp, ska använda guiden som stöd i sina sociala insatser för att säkerställa barn och ungas delaktighet och inflytande.

"Jag tycker de ska tänka: Hmm.. hur skulle jag känna om jag fick den här frågan?"

[Barn, åk 4]

Stina Liljekvist, Ordförande
Skandias stiftelse Idéer för livet

Introduktion

Det är viktigt att enkätundersökningar som riktar sig till barn upp till 18 år utformas och genomförs utifrån ett barnrättsperspektiv. Det regleras i FN:s konvention om barns rättigheter (Barnkonventionen), vars innehåll även är lag i Sverige sedan 1 januari 2020. Barnkonventionen lyfter fram vikten av att alltid beakta situationen utifrån barnets bästa.

"Det känns oftast som att någon lyssnar på en och inte kommer skvallra!"

[Barn, åk 4]

Barnkonventionen synliggör att barnet (upp till 18 år) per automatik är en rättighetsbärare. "Barnet ges inte rättigheter utan har rättigheter i egenskap av att vara människa. Som rättighetsbärare har barnet rätt att delta i den demokratiska beslutsprocessen, rätt till autonomi och rätt att självständigt utöva sina rättigheter" (Barnombudsmannen, 2021, sida 9).¹ Ur ett mätperspektiv är det därför viktigt att de eventuella frågor som ställs är utformade i samråd med det berörda barnet. Frågorna, och omständigheter runt omkring dessa, ska vara anpassade till barnets ålder, bakgrund och mognad. Barnet ska även informeras om hur svaren tas omhand, var barnet kan ta del av mätningens resultat och vad utfallen ska användas till. Med andra ord är det viktigt att under hela processen utgå ifrån Barnkonventionens artikel 12, det vill säga att alla barn har rätt att uttrycka sin mening och få den respekterad.

"Det blir kul när man har ett bra svar och kan känna sig stolt och klok."

[Barn, åk 4]

I Barnkonventionen presenteras innebörden av artikel 12 på en rätt övergripande nivå, vilket gör att vi rekommenderar dig att inte bara läsa artikeln (och Barnkonventionen i sin helhet), utan även de allmänna kommentarerna om artikeln som sammanställts av FN:s kommitté för barns rättigheter (barnrättskommittén). Vi berättar mer om artikel 12 i faktaboken på sida 5.

Att mäta förändringar hos barnet kan göras på många olika sätt, bland annat via intervju, observation och enkät, där det sistnämnda kanske är det vanligaste sättet. Det finns omfattande litteratur i Sverige om vad som är viktigt att tänka på när enkäter utformas och används. Vi rekommenderar boken "Enkätmetodik: att planera och genomföra en undersökning" (Liber, 2023) skriven av Marika Wenemark, som är en av få svenska enkätforskare. I den typen av böcker ges generella och detaljerade tips rörande utformning, test och användning av enkäter. Men vad som ofta saknas är ett tydligt barnrättsperspektiv. Syftet med den här guiden är därför att lyfta fram vad som är viktigt att tänka på vid utformning och genomförande av undersökningar som riktar sig till barn, vilket i både Barnkonventionen och den här

skriften avser alla upp till 18 år. Denna guide är på så sätt ett komplement till det redan omfattande skriftliga material som finns om hur intervjuer med barnet kan genomföras utifrån ett barnrättsperspektiv.

Innehållet i den här guiden är baserat på Idéer för livets mångåriga erfarenhet av att arbeta utifrån ett barnrättsperspektiv, både i olika verksamheter och i informationsinsamling från barn. Guiden utgår också ifrån en litteraturstudie som Socialstyrelsen presenterade år 2015. Den heter "Litteraturstudie om surveyundersökningar till barn och ungdomar" och är skriven av Fredrik Scheffer och Andreas Persson som arbetar på enheten för mätteknik på Statistiska centralbyrån (SCB).² När vi i den här guiden refererar till "Socialstyrelsens litteraturstudie" är det just den studien vi menar.

Guidens innehåll är dessutom framtaget utifrån feedback från elever i årskurs 4, vilket möjliggjorts genom ett samarbete med Motivationslyftet. Ett urval av elevernas åsikter om hur det är att fylla i enkäter presenteras i form av anonyma citat i den här guiden. Använd därför citaten från eleverna som vägledning i ditt arbete med att utforma och använda enkäter för barn (upp till 18 år).

Guiden består av tre huvudkapitel. Det första heter "Barnets förutsättningar att svara på enkäter" och fokuserar på just det. Det andra kapitlet – "Att tänka på vid utformning av frågor och skalor" – behandlar hur frågor och svarsalternativ kan designas för att underlätta så mycket som möjligt för barnet att ge ett korrekt svar. I det avslutande kapitlet – "Viktig information när en enkät skickas eller delas ut" – lyfter vi fram vad som är viktigt för barnet att få veta i samband med att det fyller i enkäten, så att barnet får det stöd det behöver. Slutligen innefattar guiden bilagan "Om barnet 8–11 år". Den beskriver viktiga karaktäristiska drag hos barnet i dessa åldrar, likväl som barnets förmåga att svara på enkätfrågor. Bilagans innehåll är nästan en ordagrann återgivning av sidorna 14–15 i Socialstyrelsens litteraturstudie.

¹ Barnombudsmannen, 2021, "Alla tar ju inte ansvar – Barnkonventionen som lag under en samhällskris". Ladda ner här: [Barnombudsmannen.se/globalassets/dokument/publikationer/alla-tar-ju-inte-ansvar.pdf](https://barnombudsmannen.se/globalassets/dokument/publikationer/alla-tar-ju-inte-ansvar.pdf)

² Ladda ner studien här: [Socialstyrelsen.se/publikationer/litteraturstudie-om-surveyundersokningar-till-barn-och-ungdomar-2015-1-16](https://socialstyrelsen.se/publikationer/litteraturstudie-om-surveyundersokningar-till-barn-och-ungdomar-2015-1-16)

Om Barnkonventionens artikel 12

Artikel 12 tydliggör att barnet i alla åtgärder som rör det, har rätt att bilda, uttrycka och få sina åsikter beaktade. Barnrättskommitténs kommentar nr 12 (2009) om barnets rätt att bli hörd innefattar totalt 136 punkter som specificerar olika aspekter av den aktuella artikeln. Bland annat poängteras följande:

- Barnets rätt att uttrycka sin åsikt gäller oavsett ålder, det vill säga även när det är väldigt litet. I de fall barnet inte kan uttrycka sin åsikt muntligt eller skriftligt behöver andra uttrycksformer utgöra grunden, exempelvis lek, kroppsspråk, ansiktsuttryck och teckningar (punkt nr 21).
- Det är den vuxnas ansvar att göra barnet delaktigt och anpassa sättet att lyssna utifrån barnets ålder, mognad och funktionsförmåga (punkt nr 11, 20 och 21 med flera). I det sistnämnda fallet kan det exempelvis handla om att ett barn med betydande lässvårigheter har rätten att få enkätfrågor upplästa för sig för att på så sätt möjliggöra för barnet att uttrycka sin åsikt.
- Barnet måste få veta under vilka omständigheter det ges möjlighet att uttrycka sina åsikter, framför allt då det är en av flera viktiga delar i ett underlag för barnet att göra informerade val utifrån (punkt nr 25).
- Barnet har rätt till återkoppling om hur dess åsikter kommer tas om hand och vad resultatet utifrån detta är (punkt nr 45).
- Det är upp till barnet att välja om det vill nyttja sina rättigheter, det vill säga det handlar om en valmöjlighet, inte en skyldighet. Barnet behöver dessutom ges tillräcklig information och råd för att kunna fatta beslut som är för barnets eget bästa (punkt nr 16).

Barnkonventionen i sin helhet finns att läsa både i en längre och kortare version på Barnombudsmannens hemsida.¹ På samma ställe hittar du även samtliga 25 allmänna kommentarer som barnrättskommittén har sammanställt. Barnrättskommittén kontrollerar hur barnkonventionen efterlevs, och de sammanställer allmänna kommentarer om hur bland annat artiklarna i Barnkonventionen ska tolkas mer i detalj. Dessa allmänna kommentarer är därför viktiga att ta del av för att fullt ut förstå innebörden av Barnkonventionen.

¹ Läs mer om Barnkonventionen här: [Barnombudsmannen.se/barnkonventionen](https://barnombudsmannen.se/barnkonventionen)

Barnets förutsättningar att svara på enkäter

När en enkät skapas är det viktigt att vara medveten om barnets förutsättningar att förstå och svara på enkätfrågor. Det krävs nämligen grundläggande kunskap i ämnet för att kunna designa en enkät som är lätt för barnet att besvara, så att det ges möjlighet att utöva sin rätt att uttrycka sin åsikt på ett relevant sätt. En viktig del i detta är att förstå den kognitiva svarsprocessen, och vad som krävs för att barnet ska kunna ta sig igenom den.

"Det var lite svårt när jag inte fattade och förstod vad man skulle göra. Ibland är det för att man aldrig hade tänkt på den frågan eller svaren."

[Barn, åk 4]

Alla som svarar på en enkätfråga genomgår en kognitiv process som övergripande kan beskrivas i följande fyra steg:¹

1. Individen försöker förstå enkätfrågan, det vill säga vad det är för information som efterfrågas.
2. Utifrån tolkning av vad som efterfrågas letar individen efter information som kan användas för att besvara frågan, via sitt eget minne eller andra källor.
3. Den insamlade informationen bearbetas sedan av individen, vilket kan innefatta bedömningar, avvägningar och beräkningar, för att skapa en helhetsbild i relation till det som efterfrågas.
4. Utifrån bearbetningen av informationen svarar individen på frågan, vilket oftast sker via fasta svarsalternativ eller fritextsfält.

Det är även viktigt att individen förstår varför den svarar på enkäten. Sådan grundläggande information rätar ut en del frågetecken, samtidigt som det också kan underlätta besvarandet av enkätfrågorna. För barnet är det dessutom en grundläggande rättighet att få reda på i vilket sammanhang frågorna ställs.

För att barnet ska kunna ta sig igenom den kognitiva svarsprocessen för lite mer avancerade frågor, krävs det att den kognitiva förmågan är färdigutvecklad. Det är den enligt Socialstyrelsens litteraturstudie först när barnet är omkring 16 år. Av studien framgår det även att barnet under den period det är cirka 11–15 år vanligen utvecklar sitt abstrakta och logiska tänkande, samt att barnet får en ökad förmåga att tänka i olika tidsperspektiv och förstå hur dessa hänger ihop (dåtid–nutid–framtid). Detta innebär generellt att barnet inte har samma goda förutsättningar att svara på enkätfrågor som det har när det är 16 år och äldre. Det är därför särskilt viktigt att anpassa frågor och eventuella skalor utifrån de förutsättningar som barnet har för stunden.

"Det som gör det roligt att svara på frågorna är att man kan relatera till frågorna och känner igen sig. De ska också vara intressanta."

[Barn, åk 4]

När barnet är i åldern 8–11 år har det vanligen andra karaktäristiska drag som påverkar hur det svarar på enkäter. Socialstyrelsens litteraturstudie lyfter exempelvis fram att det mycket väl kan vara så att barnet tolkar frågor bokstavligt, att det svarar även om det inte förstår frågan, samt att det är kontextkänsligt, bland annat avseende miljön och den som ställer frågorna. Sist i den här guiden finns en bilaga med en beskrivning av den generella utvecklingen hos barnet mellan 8 och 11 års ålder. Syftet med den bilagan är att ge dig ytterligare insikter om denna utveckling, då den är viktig att beakta när en enkät skapas för barnet i de aktuella åldrarna.

Samtidigt är viktigt att påpeka att det enskilda barnet – oavsett ålder – är unikt, med sina egna förutsättningar och sin egen utvecklingsprocess. Det innebär bland annat att barnets kognitiva och sociala mognad kan skilja sig betänkligt jämfört med andra barn i samma åldersgrupp.

Vad betyder då detta vid utformandet och användandet av enkäter? Barnets förutsättningar att svara på enkäter förstärks vanligen över tid, vilket gör att frågorna behöver vara skräddarsydda utifrån barnets aktuella situation. För att åstadkomma det är det centralt att barnet görs delaktigt i skapandet av enkäter, helt enkelt genom att ni tillsammans skapar frågor som fångar det du vill veta, och då på ett sätt som är anpassat efter barnets ålder och förmåga. Barnet kommer helt enkelt själv hjälpa till att skapa relevanta frågor som det förstår och kan svara på. Med ett öppet sinne och en väl strukturerad process för detta kommer du kunna få ut mycket värdefull information att använda i enkäten, samtidigt som du på ett positivt sätt låter barnet göra sin röst hörd och tar väl vara på dess åsikter.

¹ Se exempelvis Wenemark, M., 2023, "Enkätmetodik: att planera och genomföra en undersökning". Liber: Stockholm. Sida 69–71.

Men vi vill också poängtera att ju yngre barnet är, desto större anledning finns det att inte enbart använda en enkät i informationsinsamlingen. Utan med fördel används kompletterande verktyg. Detta framför allt då barnet i yngre åldrar har en mer begränsad förmåga att svara på frågor, vilket bidrar till en ökande osäkerhet i svars kvalitén. Detta gäller också vid en väl genomförd process där barnet inkluderas på ett tydligt sätt hela vägen från skapandet av frågorna, även om osäkerheten gällande svars kvalitén i en sådan situation rimligen har minskat betydligt jämfört med om barnet inte inkluderats alls.

"När vuxna skapar frågor ska de tänka på att vara tydliga och att man förstår vad frågorna betyder. De skulle kunna tänka på vad de själva skulle svara först!"

[Barn, åk 4]

Ett lämpligt komplement (eller alternativ) till en enkät är att utifrån observationer av barnets beteenden fånga det du vill vet, exempelvis de aktuella förändringar som uppstått. Innebörden av ett observationsverktyg, samt hur ett sådant kan tas fram, kan du läsa mer om i "Mäta utfall via observation - En praktisk vägledning" som vi på Idéer för livet tagit fram.

En viktig slutsats i Socialstyrelsens litteraturstudie är att de skilda förutsättningarna som barnet har i olika åldrar när det gäller att svara på enkätfrågor innebär att barn generellt inte bör slås ihop till en gemensam kategori när svaren analyseras och tolkas. I stället bör de ses, och behandlas, som olika grupper så att svaren kan tolkas och presenteras med utgångspunkt i de förutsättningar som de faktiskt har att svara på frågorna. Och ju yngre barnen är, desto försiktigare bör du vara när det gäller att dra tydliga slutsatser utifrån det insamlade materialet. Snarare handlar det då om att se materialet som indikationer, eller exempel, på

vad det kan tänkas handla om för typ av resultat. Ett exempel på detta kan hämtas direkt från SCB, och mer specifikt deras löpande undersökning om barns levnadsförhållanden. Tidigare fick barn i åldern 10–18 år svara på frågor om skolan, fritiden och sitt mående, men sedan år 2015 har SCB exkluderat åldrarna 10 och 11 år i denna undersökning för att osäkerheten i de svar de får från barnen i dessa åldrar är för stor. Frågorna anses helt enkelt vara för svåra i relation till barnets förmåga.

SCB:s val utgår alltså ifrån att de vill använda standardiserade enkätfrågorna så långt ner i åldrarna som det anses lämpligt utifrån svars kvalitén det ger, och dra gränsen för vilka åldrar som ska inkluderas utifrån det. Ett alternativ är så klart att skapa en motsvarande enkät, av betydligt enklare slag, för barnet från 11 år och nedåt. I en sådan situation kommer det kanske till och med handla om flera olika varianter av enkäten för att anpassa frågorna efter barnets kognitiva förmågan att svara.

Ett mycket bra exempel på utformningen av en enkät för barnet när det är i de yngre åldrarna är den som Barnombudsmannen använt i sin studie "Barns röster från förskolan" som genomfördes år 2018. Det handlade om en interaktiv enkät byggd på bildstöd där barnet valde svarsalternativ baserat på olika former av illustrationer. En rapport med undersökningens resultat, likväl som annan information om undersökningen finns att ta del av på myndighetens hemsida.¹

¹ Läs mer här: [Barnombudsmannen.se/om-oss/regeringsuppdrag/barns-roster-fran-forskolan-undersokning-for-va-unga-barn](https://barnombudsmannen.se/om-oss/regeringsuppdrag/barns-roster-fran-forskolan-undersokning-for-va-unga-barn)

Att tänka på vid utformning av frågor och skalor

I det här kapitlet lyfter vi fram sådant som är särskilt viktigt att utgå ifrån när frågor och eventuella skalor utformas i en enkät riktad till barn. Använd det här kapitlet som en form av checklista när du skapar en egen enkät riktad till den målgruppen.

"De ska beskriva det så man förstår vad de vill få fram med frågan/frågorna. Inte för svåra ord!"
[Barn, åk 4]

Försök göra enkäten så kort som möjligt.

Ställ därför bara frågor som du upplever är absolut nödvändiga att ha med. Det gör det lättare för barnet att vara koncentrerad och ha god energi genom alla frågorna, vilket i sin tur ökar möjligheterna för relevanta svar. Socialstyrelsens litteraturstudie lyfter också fram vikten av att ha strategier för att barnet ska vara motiverat hela vägen igenom enkäten. Bland annat betonar studien att "webblanketter kan vara underlättande då man genom design och bra dataprogram kan få blanketter att framstå som enkla och intressanta" (Socialstyrelsens litteraturstudie, sida 19).

Använd ett enkelt språk när frågorna ställs då det möjliggör för barnet att fullt ut förstå vad du vill veta.

Detta innebär framför allt att "undvika vaga eller mångtydiga ord, och särskilt för de yngre barnen undvika retrospektiva frågor (om det förflutna, bakåt i tiden) och frågor som generellt ställer stora krav på minnet" (Socialstyrelsens litteraturstudie, sida 20). Dessutom bör avpersonifierade frågor undvikas, det vill säga indirekta frågor som exempelvis uttrycks som påstående snarare än frågor. Se alltså till att frågorna på ett väldigt konkret och tydligt sätt efterfrågar det du vill ha svar på. Om du exempelvis vill ställa en fråga kopplad till fysisk aktivitet är det bättre att fråga om barnet sprungit eller gått snabbt, i stället för om det rört på sig. Det sistnämnda kan nämligen betyda många olika saker, och det kräver därför tolkning för att förstå att det är fysisk aktivitet som avses. Och det är långt ifrån säkert att barnet kommer göra just den tolkningen, särskilt som det även i lite högre ålder mycket väl kan tolka saker bokstavligen.

Formulera frågorna neutralt. Det ökar chansen att få ett relevant svar, jämfört med mer ledande frågeformuleringar. Exempelvis är det bättre att fråga "Hur mår du?" i stället för "Hur mycket bättre mår du?". Den senare frågan utgår ifrån att barnet faktiskt mår bättre, vilket minskar möjligheterna att få information om hur det faktiskt är.

Undvik negationer i frågorna. Framför allt det yngre barnet kan ha svårt att tolka innebörden av dessa, vilket gör det avsevärt svårare att lämna ett relevant svar. Här kan det exempelvis vara bra att

ändra formuleringen "Vilken mat gillar du inte?" till "Vilken mat tycker du sämst om?" då det sammantaget kan vara ett mer naturligt sätt för barnet att uttrycka det på. Dessutom eliminerar detta risken att barnet missar ordet "inte" i den första frågan, och därmed omedvetet svarar fel. **Fråga aldrig efter två olika saker i en och samma fråga.** Det är viktigt för att göra det så enkelt som möjligt för barnet att förstå frågan, speciellt i de fall frågan är kopplad till en skala. Att svara på två olika saker, om än sammanhängande, utifrån en enskild skala är svårt, särskilt som det mycket väl kan vara så att barnet vill ange olika steg på skalan för respektive del av frågan. Tänk dig att du ställer en fråga i form av: "Är det mysigt och roligt att vara på fritids?", med svarsalternativen (1) "Ja, mycket", (2) "Ja, lite", (3) "Nej, inte alls". Tänk dig sedan att barnet tycker att det är lite mysigt (svarsalternativ 2) men mycket roligt (svarsalternativ 3). Utifrån dessa alternativ kan barnet egentligen inte ge ett svar på skalan som överensstämmer med situationen. Det blir mycket enklare att svara om frågan delas upp i två separata frågor; en som handlar om det är mysigt och en annan om det är roligt. Är det inte viktigt veta svaret på båda behöver den mindre intressanta frågan tas bort helt.

Formulera frågor där barnet får ge uttryck för vad det känner, snarare än vad som är objektivt "sant". Exempelvis är det bättre att fråga om barnet känt sig utsatt (exempelvis för mobbing), snarare än om det blivit utsatt. Det är barnets upplevelse som är det viktiga att fånga utifrån ett barnrättsperspektiv.

Fråga hellre om frekvens för en viss händelse som ligger nära i tiden än om genomsnittet över en längre tid. I Socialstyrelsens litteraturstudie uttrycks detta på följande sätt (sida 24): "Våra intervjuer har även visat att de yngre barnen har svårt att svara med ett korrekt genomsnitt när det gäller frekvens av händelser. De svarar ofta med det antal händelser som är aktuella de gånger händelsen inträffar och räknar så att säga inte in de dagar/gånger händelsen inte inträffar. De har också en tendens att leta sig tillbaka i minnet till första bästa tillfälle den efterfrågade händelsen inträffade och använda detta tillfälle som "standard". På

"När vuxna ska göra frågor till barn ska de tänka på att inte skriva så svåra ord och välja saker man verkligen kan relatera till. Man ska inte behöva svara på alla frågor och de får gärna sätta in en ruta där man kan skriva varför man inte vill svara."

[Barn, åk 4]

"Jag tyckte det var krångligt när man inte visste riktigt svaret eller så ville man inte riktigt berätta om just det."

[Barn, åk 4]

frågan hur många timmar man brukar titta på tv en vanlig vardag tänker barnet bakåt till närmaste dag [det] tittade på tv och svarar för hur många timmar [barnet] tittade på tv den dagen. Därtill finns problemet att människor gör olika saker samtidigt. Man ser till exempel på tv med dator i knät. Man kan förvänta sig att barn har ännu större problem än vuxna med att separera sysslor för att ange hur mycket tid man spenderar på det ena eller det andra".

Samla alla frågor om samma sak på ett ställe i enkäten.

Det underlättar den kognitiva svarsprocessen då samma sak är i fokus för flera olika frågor i följd. Socialstyrelsens litteraturstudie lyfter dessutom fram att det är att föredra att ha korta avsnitt med frågor, att dessa avsnitt har frågor som är så likartade som möjligt när det gäller frågetypen (exempelvis att samtliga är av en och samma flervalstyp), samt att varje avsnitt introduceras med en beskrivande text som tydliggör vad frågorna handlar om. Allt detta för att underlätta för barnet att förstå vad som efterfrågas, och därmed öka möjligheterna för barnet att ge relevanta svar.

Inkludera barnet som ska svara på frågorna i skapandet av enkäten.

Det här har vi redan behandlat, men det är så pass viktigt att det förtjänar att sägas igen. Genom att inkludera barnet ökar förutsättningarna att ställa frågorna på ett sätt som är väl anpassade utifrån dess förutsättningar. Det kan exempelvis handla om att samla några barn, berätta vad det är som ska mätas och sedan diskutera vilka frågor som därmed bör ställas och hur.

Om du använder skalor som svarsalternativ behöver du anpassa antalet svarsalternativ utifrån barnets ålder.

Det är lämpligt att använda 2–3 svarsalternativ för barn 7–10 år, upp till 4–5 svarsalternativ för 11–15 åringar och som mest 5–7 svarsalternativ för de som är 16 år och äldre (Socialstyrelsens litteraturstudie, sida 20).

Om du använder skalor som svarsalternativ bör du även ha en tydlig beskrivning av varje skalsteg.

Enligt Socialstyrelsens litteraturstudie leder det till en ökad svars kvalitet jämfört med om skalstegen enbart presenteras med siffror. Bland annat ger sådana verbala beskrivningar en tydligare bild av vad varje steg faktiskt representerar, vilket ökar möjligheterna att hitta ett så "korrekt" svar som möjligt bland alternativen. För det yngre barnet är symboler (som smileys) dock bra att använda i stället för siffror, men även dessa behöver då kompletteras med beskrivande ord.

Ge möjlighet att svara "vet inte" på frågor.

I de fall barnet inte förstår frågan, eller känner att det inte finns ett svarsalternativ som passar, blir möjligheten att svara "vet inte" (eller andra formuleringar som synliggör att det inte finns något alternativ som passar barnet) ett sätt för barnet att ändå kunna avge ett svar. Och att faktiskt få lämna ett svar är det många barn som vill.

Ge möjlighet att svara med egna ord eller bilder.

Här handlar det alltså om att på ett eller annat sätt uttryckligen uppmana barnet att gärna komplettera sina svar med ytterligare text, eller med bilder (även om bilder vanligen enbart är möjligt vid pappersenkäter). Det kan fungera som ett komplement till skalfrågor eller frågor som kräver svar i fritext. En del barn berättar gärna mer utifrån den typen av uppmaningar. En stor fördel med detta är att barnet får möjlighet att ge sina svar på det sätt som känns bäst för barnet själv.

Se till att barnet får det stöd det behöver för att kunna svar på frågorna.

Barnet har rätt att få nödvändig hjälp för att kunna uttrycka sina åsikter. Det innebär att du behöver ta reda på om det finns några särskilda behov hos barnet så att du kan anpassa enkäten på ett sätt som ger det möjlighet att förstå innehållet, och utifrån det kunna ge sina svar. Det kan exempelvis innebära att översätta en enkät till ett annat språk, att tillhandahålla den i blindskrift, att ge möjlighet att få den uppläst eller att den finns tillgänglig i särskilt lättläst form. Behovet hos barnet avgör vad som är aktuellt i just ditt fall.

Testa alltid enkäten på målgruppen innan den används.

Det kan göras på många sätt, men huvudsyftet är oavsett att få återkoppling på frågorna och de eventuella svarsalternativen. Utifrån återkopplingen kan sedan revideringar göras för att förbättra formuleringarna så att de på ett bättre sätt fångar rätt saker. Att använda någon form av kognitiv intervju är ett bra sätt att göra detta på (se exempelvis den tidigare nämnda enkätboken av Marika Wenemark från 2023, sida 168–185, för en detaljerad beskrivning av sådana).

Kognitiva intervjuer innebär här att på ett eller annat sätt låta barnet gå igenom enkäten och ge återkoppling, exempelvis genom att löpande låta barnet berätta hur det resonerar när det svarar på enkäten och/eller genom att låta barnet svara på frågor om enkätfrågorna och svarsalternativen, bland annat hur barnet tolkar innebörden. Detta kan ske både individuellt och i grupp. Det kan också vara en fördel att utnyttja dessa intervjuer för att uttryckligen diskutera hur frågor och svarsalternativ kan förbättras så att de blir ännu tydligare.

Viktig information när en enkät skickas eller delas ut

I det här kapitlet beskriver vi vilken information som är viktig att förmedla i samband med att en enkät delas eller skickas ut till barnet. Det handlar framför allt om att berätta om enkätens syftet och vad svaren kommer att användas till. Därutöver är det viktigt att rätta ut eventuella frågetecken om hur enkäten ska fyllas i, och på andra sätt underlätta för att få svar som är så relevanta som möjligt.

"Det är att man fick tänka sig in i sig själv, vad är det jag tycker? Ibland blir det bättre när jag tänker på frågorna för jag mår bättre då och det är roligt!"
[Barn, åk 4]

Berätta varför enkäten genomförs. Det är viktigt att förklara vad som är syftet med enkätundersökningen och vilka som ska besvara den. Antingen skriver du om det i enkäten eller ser till att barnet får informationen muntligt. Denna bakgrundsinformation är viktig för att ge en tydlig bild av enkätens kontext. Att få reda på varför någonting ska göras är ofta viktigt för barnet, bland annat kan det bidra till en ökad motivation att svara. Men sådan information är som sagt också en rättighet som barnet har för att bland annat kunna fatta ett informerat beslut om deltagande.

Berätta hur barnet kommer att få ta del av det totala resultatet. När vi samlar information från barnet har vi, vilket togs upp i förra kapitlet, ett ansvar att ta hand om den och även ge barnet återkoppling på något sätt. Berätta därför exempelvis hur resultatet av undersökningen ska användas, samt var det går att ta del av det totala resultatet och eventuella förändringar som genomförts utifrån detta (om barnet vill veta). Hänvisa gärna till en hemsida eller till ett telefonnummer där barnet kan ta del av denna information. Berätta också vem som kommer ta del av resultatet och på vilket sätt.

Berätta att det inte finns några svar som är rätt eller fel. Förhoppningsvis gör det att barnet inte svarar som det tror andra vill att det ska svara, utan svarar ärligt utifrån sin egna upplevelser. Berätta också att barnet har rätt att själv välja om det vill svara eller inte, både på enkäten som helhet och enskilda frågor. Det kan därför vara en god idé att undvika att ha obligatoriska frågor då sådana tvingar barnet som vill svara på enkäten som helhet att svara på varje enskild fråga (även om det kanske inte vill).

Berätta om praktiska saker kring själva ifyllandet av enkätsvaren. Hos barnet kan det mycket väl dyka upp frågor när det ska svara på en enkät, exempelvis om hur lång tid barnet har på sig att svara, om det ska ange sina svar genom att kryssa i, stryka över eller stryka under (om det är en pappersenkät), samt om barnet ska använda

bläck eller blyerts när det svarar på papper. Genom att på förhand ge svar på denna typ av frågor minskar risken att sådana praktiska saker upptar barnets tankar när det väl är dags att svara på frågorna.

Berätta att barnet har möjlighet att svara konfidentiellt. I Socialstyrelsens litteraturstudie resonerar de på följande sätt utifrån detta (sida 22, referenser borttagna): "Det är även viktigt att på ett förtroendeingivande sätt informera respondenten om att svaren är konfidentiella och att deras identiteter inte kommer att röjas. Forsknings-översikter visar att det kan minska bortfall och även ge respondenten en mer positiv upplevelse av enkäten. Om ämnet inte är känsligt kan dock information om säkerheten ha motsatt effekt, förmodligen eftersom det väcker tankar hos respondenten om att det kan finnas skäl att oroa sig".

I litteraturstudien går det även att läsa följande (sida 16): "Äldre barn och ungdomar kan vara en problematisk grupp när det gäller känsliga frågor och även rent allmänt med frågor av mer eller mindre privat karaktär, eller frågor som kan väcka känslor på ett eller annat sätt. Det senare kan vara extra viktigt att tänka på när det gäller tonåringar som är i en emotionellt intensiv period. Det är extra viktigt att försäkra dem om anonymitet och att använda en insamlingsform som känns någorlunda privat".

Här är det också viktigt att klargöra att det konfidentiella inte bara behöver betyda att den som tar emot svaren inte vet vem som svarat. Utan i vissa fall kan det handla om att barnet som svarar inte vill att andra i dess omgivning (exempelvis vårdnadshavare) ska veta om att enkäten besvarats. Om det handlar om en elektronisk enkät kan det vara befogat att barnet får svara på en helt fristående surfplatta, telefon eller dator (exempelvis i ett bibliotek). Framför allt för att undvika att lämna digitala spår efter sig som riskerar att leda till att närstående kan ta del av svaren, som i sin tur kan leda till problem för barnet.

"Skaparna till frågorna ska antingen ge fler alternativ eller göra så att man kan skriva in svaret eller en kommentar själv."
[Barn, åk 4]

"Det som gör det roligt att svara på frågorna är att man kan relatera till frågorna och känner igen sig. De ska också vara intressanta."

[Barn, åk 4]

Berätta vart barnet kan vända sig för att få prata om sina tankar, känslor och minnen.

Om enkäten innefattar frågor som kan uppfattas som känsliga (om än i liten grad), eller som kan trigga negativa tankar eller minnen, behöver enkäten innehålla information om vart barnet kan vända sig (anonymt) om det finns behov av att prata om dessa tankar eller minnen med någon. Med fördel inkluderar du information om detta i slutet av enkäten, efter att alla frågor är besvarade. Se till att där presentera ett flertal olika organisationer i form av deras namn, kontaktuppgifter samt vad de kan bidra med för typ av stöd. Här är det viktigt att organisationerna sammantaget kan nås både via telefon och digitala kanaler (som chatt och e-post), även om respektive organisation inte behöver erbjuda kontakt via båda dessa.

Många barn som söker stöd från denna typ av organisationer skriver till dessa under sena kvällar eller nätter, så att berätta om vilka organisationer som ger sådana möjligheter är också viktigt. Poängtera även att om barnet inte känner sig bekvämt med att prata med en vuxen i sin närhet, kan barnet alltid prata med exempelvis skolsköterskan eller kuratorn på sin skola då dessa har tystnadsplikt. Om enkäten genomförs inom ramen för skolans verksamhet kan det dessutom vara lämpligt att ha med en representant från elevhälsan vid det aktuella tillfället för att informera barnet om att det gärna får söka kontakt om det har behov av att prata och bli hörd.

Bestäm huruvida vårdnadshavarna ska informeras eller inte. I Sverige finns det en riktlinje om att barnet från 15 års ålder är tillräckligt kapabelt att helt på egen hand avgöra om det vill svara på en enkät eller inte. För barnet som är 14 år

eller yngre anses det snarare lämpligt att i många fall informera vårdnadshavare om enkäten, och ibland även få ett uttryckligt godkännande från vårdnadshavare att ge barnet möjligheten att svara på den. Men juridiska regleringar avseende detta finns inte, utan det handlar om en praxis som utvecklats över tid. Så har du för avsikt att använda en enkät där målgruppen är barn under 15 år behöver du fatta ett medvetet beslut om hur du ska hantera denna fråga. Vår erfarenhet kring detta dilemma är att öppenhet gentemot vårdnadshavare oftast är av godo.

I de fall enkäten kan anses handla om ett eller flera känsliga ämnen är det särskilt lämpligt att barnets vårdnadshavare åtminstone informeras om enkäten; vad den handlar om, varför undersökningen genomförs och på vilket sätt. Då kan eventuella frågetecken och potentiella problem utifrån enkäten minimeras genom att de hanteras innan barnet deltar i undersökningen. Samtidigt är det viktigt att komma ihåg det vi nämnde nyss om konfidentialitet för barnet i relation till exempelvis sina vårdnadshavare.

Barnet kan mycket väl välja att inte svara på en enkät om det är så att vårdnadshavarna har kännedom om att barnet har möjlighet att delta i enkätundersökningen, exempelvis för att barnet tror att det kommer innebära problem. Något som i sin tur begränsar barnets möjligheter att göra sin röst hörd. Sådana aspekter är därför centrala faktorer att beakta i beslutet om huruvida vårdnadshavare ska informeras om enkäten.

Slutord av Barnombudsmannen:

Barnkonventionen och barnets rätt till delaktighet

För att barn och unga ska uppleva att de är fullvärdiga samhällsmedborgare är det grundläggande att de känner att de är delaktiga i alla sammanhang där beslut fattas som rör dem. Barns inflytande och delaktighet genomsyrar stora delar av barnkonventionen och är en viktig komponent i praktiskt barnrättsarbete.

Delaktighet är inte bara ett verktyg för att säkerställa barns rättigheter, det har även ett värde i sig självt. Barns delaktighet i beslut innebär inte att de automatiskt ska ha ett inflytande över beslutet eller ansvar för beslutets utgång, delaktigheten syftar snarare till att stärka själva beslutsprocessen. Det finns en stark relation mellan delaktighet och barnets bästa.

Genom att barnet kommer till tals ökar möjligheten att förstå barnets upplevelser, uppfattningar, önskemål och behov. Och det ger möjlighet att fatta väl avvägda beslut om barnets bästa.

Tydliga krav på systematik och rutiner behövs för ett framgångsrikt barnrättsarbete. Att ha kunskap om barnkonventionen och att förstå hur den ska tolkas är centralt för att tillgodose barnets rättigheter.

Det är staten som har ansvar för att uppfylla rättigheterna i barnkonventionen, men som vuxna har vi också ett ansvar att lyssna på barn, hjälpa och skydda dem.

Låt oss arbeta tillsammans för att barnkonventionen ska bli verklighet i alla barns vardag!

Foto: Magnus Sandberg

*Elisabeth Dahlin,
F.d. barnombudsman,
Barnombudsmannen*

BILAGA: Om barnet i åldern 8–11 år

I denna bilaga beskrivs viktiga karaktäristiska drag hos barnet som är i åldern 8–11 år, likväl som dess förmåga att kunna svara på enkätfrågor. Texten är i grunden en ordagrann återgivning av sida 14–15 i Socialstyrelsens litteraturstudie¹, men vi har gjort ett fåtal småjusteringar för att underlätta läsningen.

Barn 8–11 år kan förväntas svara på väl designade frågor någorlunda konsekvent. Ju bättre språkförståelse barnet har, desto bättre svars kvalitet. Barn i denna ålder har dock svårigheter med negationer, de tolkar frågor bokstavligt och har svårt att skilja vad som sägs ifrån vad som menas, de är mycket känsliga för flertydighet i frågor och svarsalternativ. Ett exempel på hur de kan tolka frågor bokstavligt är att barn som fått frågan om de varit på skolutflykt svarat nej – de hade dock varit på klassutflykt. De har även problem med frågor som är ”avpersonifierade”, det vill säga indirekta frågor i olika former (till exempel frågor i påståendeform) [9, 17].

Barnen i denna ålder har en större tendens att svara positivt, det vill säga en större benägenhet att hålla med, vilket inte enbart gäller till exempel påståendefrågor (som generellt är förenat med denna tendens att hålla med) utan även enkla ja- och nej-frågor. De yngre barnen har också ett större behov av tydliga begrepp, de har till exempel svårt med så kallad vaga mängdbeskrivningar, ord som ofta och mycket. Man bör i stället använda svarsalternativ som ”varje dag”, ”1–2 gånger i veckan” etcetera. Man kan med fördel även använda enkla ja- och nej-frågor [18].

Barn kräver mer instruktioner än vuxna och man bör påminna barn i åldern upp till cirka 12 år att det inte finns några rätt eller fel svar, att det inte är som på ett prov i skolan. Det kan även generellt vara svårt att förklara själva syftet med undersökningen för barn under 12 år [12, 15].

Om uppgiftslämnaren inte är motiverad, är okoncentrerad eller uttråkad eller inte förstår frågan eller svarsalternativen är risken stor för någon form av ”satisficing” (det vill säga att lämna ett ”tillräckligt bra svar” snarare än det optimala svaret), i stället för att gå igenom den kognitiva svarsprocessen (4-stegsmodellen) innan man lämnar ett svar. För barn är det av största vikt att frågorna är intressanta, enkla och otvetydiga [9].

Barn yngre än 11 år har en tendens att försköna sina svar samt svara hur det oftast är i stället för hur det faktiskt var vid det specifika tillfället man frågar efter [13]. Forskningen har också visat att barn i åldern 8–11 år besvarar frågor även om de egentligen inte har förstått vad frågan avser. De inser inte själva att de har problem med förståelsen.

Deras bristande kognitiva förmåga beror främst på två saker: begränsat korttidsminne, vilket innebär att de inte kan hålla hela frågan i huvudet, samt ett ”begränsat språkligt igenkännande” vilket hindrar barnen från att till fullo ”avkoda” frågans mening. Det partiella bortfallet hos barn vilket förenklat betyder att de inte svarar på frågan, eller anger fler svarsalternativ än vad som är tillåtet är alltså relativt lågt men detta beror just på de kognitiva begränsningarna hos barnen. De förstår inte själva när de har problem med att svara vilket innebär att datakvaliteten blir sämre. På grund av att vi faktiskt får svar finns då risken att vi överskattar svars kvaliteten.

Det går en ganska tydlig gräns vid 11–12 år där andelen problem med att besvara frågor sjunker tydligt. 10–11-åringarna liknar här mer 8–9-åringar än 12–14-åringar [19]. Man har även kunnat visa att det partiella bortfallet för känsliga frågor bland yngre barn är mindre än för äldre barn och tvärtom för övriga frågor, vilket torde innebära att de yngre svarar vad de tror att intervjuaren vill höra, så kallad social önskvärldhet [13].

Även Scott [12] påpekar att barn gärna besvarar frågor ställda av vuxna även om de inte vet svaret eller har en åsikt i frågan. Scott menar vidare att det går en gräns vid cirka 11 år då barn yngre än så har svårt att förstå att olika individer kan tolka saker olika utan att det för den skull betyder att den ena har rätt och den andra har fel.

¹ Socialstyrelsen, 2015, "Litteraturstudie om surveyundersökningar till barn och ungdomar". Ladda ner här: [Socialstyrelsen.se/publikationer/litteraturstudie-om-surveyundersokningar-till-barn-och-ungdomar-2015-1-16](https://socialstyrelsen.se/publikationer/litteraturstudie-om-surveyundersokningar-till-barn-och-ungdomar-2015-1-16)

Även inom den mer kliniska/psykologiska forskningen finner man resultat som visar på främst de yngre barnens särställning vid svar på surveyfrågor. Bland annat har Marsh [12] samt Chambers och Johnstone [20] visat på de yngre barnens oförmåga att ta till sig negativt riktade skalor (barn under 12 år) samt en tendens att tolka olika graderande skalor (till exempel Lickertskalor) som om de endast har två steg, det vill säga de kan inte riktigt hantera graderingen utan svarar endast utifrån till exempel ett ja/nej-perspektiv trots att skalan har fler skalsteg (barn under 10 år jämfört med 10–12 åringar).

Även annan forskning har visat att Lickertskalor kan vara problematiskt för barn. Svarsformatet kräver att barnen klarar av att hantera subtila skillnader baserat på erfarenhet, en erfarenhet de ofta inte har [18, 21].

[9] Borgers, N., de Leeuw, ED., Hox, JJ., 2000, "Children as respondents in survey research: Cognitive development and response quality". Bulletin de méthodologie sociologique. 66. Sida 60–75.

[12] Scott, J., 1997, "Children as respondents: Methods for improving data quality". In: Lyberg Lmf., editor. Survey measurements and process quality. New York: Wiley. Sida 331–50.

[13] de Leeuw, ED., Borgers, N., Smits, A., 2004, "Pretesting questionnaires for children and adolescents". In: Presser, S., Rothgeb, JM., Couper, MP., Lessler, JT., Martin, E., Martin, J., Singer, E., editors. Methods for testing and evaluating survey questionnaires. New Jersey: John Wiley & Sons. Sida 409–29.

[15] de Leeuw, ED., Borgers, N., Strijbos-Smits, A., 2002, "Children as respondents: Developing, evaluating and testing questionnaires for children". International conference on questionnaire development evaluation and testing methods. Charleston: South Carolina.

[17] Marsh, HW., 1986, "Negative item bias in rating scales for preadolescent children. A cognitive developmental phenomenon". Developmental psychology. 22. Sida 37–49.

[18] Stapleton, LM., Cafarelli, M., Almario, MN., Ching, T., 2010, "Prevalence and characteristics of student attitude surveys used in public elementary schools in the United States". Practical assessment, research & evaluation. 15(9). Sida 1–11.

[20] Chambers, CT., Johnston, C., 2002, "Developmental differences in children's use of rating scales". Journal of pediatric psychology. 27(1). Sida 27–36.

[21] Dashiff, C., 2001, "Data collection with adolescents". Journal of advanced nursing. 33(3). Sida 343–9.

Vi vill skapa ett samhälle med bättre hälsa och ökad trygghet

Vi är många som vet att lyckade investeringar idag leder till god avkastning i framtiden. Men hos Skandias stiftelse Idéer för livet mäts resultaten inte bara i kronor, utan också i kraften och förmågan att förändra samhället till det bättre. För vi vet att gemenskap nu förebygger utanförskap sen och att trygghet nu förebygger kriminalitet sen.

Idéer för livet agerar kraftfullt med mjuka medel, och bygger starka vuxna genom att investera i dem som fortfarande växer. För oss är varje krona som spenderas på att få barn och unga att må bättre, känna mer delaktighet och tro på sig själva, en stor vinst för framtiden.

Vi verkar för bättre hälsa och ökad trygghet för barn och unga och finns med från idé till handling, i insatser som ger effekt och skapar framtidstro. Vi uppmuntrar kompetensöverföring, hjälper organisationer att växa och bidrar till att skapa fler skalbara insatser för en ökad social hållbarhet.

Stiftelsen initierar och stödjer forskning, organisationer och insatser, nationellt såväl som lokalt och är länken mellan många av dem. Vi har funnits i nästan 40 år och stöttat fler än 4600 projekt.

För att skapa en positiv samhällsutveckling krävs ett nära samarbete mellan civilsamhället, offentlig sektor, näringsliv och akademien. Genom vår roll som katalysator kan vi verka för nya strukturer för samarbeten, bidra till att utveckla effektiva förebyggande lösningar som agerar på utmanande samhällsutmaningar.

Vi vet värdet av att förutse risker och arbeta förebyggande och arbetar för utvecklingen av effektiva metoder för att mäta värdet av förebyggande sociala insatser. Att göra rätt insats vid rätt tid lönar sig – både för samhället i stort såväl som för alla barn och unga. Barns hälsa och trygghet är centralt för oss.

Mäta utfall via observation

En praktisk vägledning

Innehåll

- 1 Inledning
- 4 Om observationsverktyg
- 7 Välja företeelser att mäta
- 9 Beteenden att fokusera på
- 13 Skalar och deras gradering
- 17 Testa och använda

**Bilaga 1. Observations-
verktyg I Ur och Skur**

**Bilaga 2. Skattnings-
formulär I Ur och Skur**

**Bilaga 3. Observations-
verktyg Lajka**

Författare

Erik Jannesson, Idéer för livet

Projektledare

Christina Wahlström, Idéer för livet

Grafisk formgivare

Tomas Falk, TF Consulting

Skandias stiftelse Idéer för livet, 2025

Tankar om att mäta via observation

Idéer för livet verkar som en katalysator för positiv samhällsförändring genom att skapa trygghet och hälsa för barn och unga. I ett samhälle med knappa resurser är det viktigt att prioritera de sociala insatser som ger störst värde. Att mäta är att veta och gör det möjligt att sätta in rätt insats, vid rätt tidpunkt till rätt människor. Därför är Idéer för livet drivande i att synliggöra nya effektiva mätmetoder. Metoden som beskrivs i denna guide är ett led i vår strävan att de insatser som vi stödjer ska bli allt mer träffsäkra. Även om observation som mätmetod ännu så länge är rätt ovanlig utanför akademiska kretsar, är jag övertygad om att metoden har stor potential att öka förståelsen för värdet av förebyggande sociala insatser. Men det är viktigt att komma ihåg att mätning av sociala insatser inte handlar om att presentera siffror och nyckeltal – utan om att ge fler barn och unga chansen till ett tryggt och välmående liv med hög framtidstro.

Stina Liljekvist, ordförande, Skandias stiftelse Idéer för livet

Alla sociala insatser bör utgå ifrån en förändringsteori, det vill säga att det är tydligt definierat vad som ska påverkas och vilka förändrade beteenden det ska leda till. Vad passar då bättre än att med observation försöka skapa en objektiv bild av beteendeförändringen? Det är förstås viktigt att vara vaksam med vilka som är observatörer – vi är trots allt människor och våra övertygelser färgar våra observationer. Men om ett observationsprotokoll är välgjort ska det vara möjligt att spela in den situation som ska observeras, ge filmen till vem som helst som fått en viss träning och de ska kunna skatta beteendena på filmen. Det bästa är att ha flera observatörer som jämför sina resultat. Om minst 80 % av skattningarna överensstämmer är tillförlitligheten god. Den här guiden förbättrar inte bara utvärderingen av sociala insatser, den är även ett stöd för att tänka igenom sin verksamhet och dess förändringsteori.

Anna Sakardi, professor och specialist i socialmedicin, Uppsala universitet

Effektmätning är en förutsättning för att sociala entreprenörer, frivilligorganisationer och andra aktörer ska kunna finansiera sina sociala projekt. Finansiärer förväntar sig i allt större utsträckning att se en tydlig impact. Det gäller särskilt större satsningar med många olika involverade intressenter. Ofta bildas partnerskap mellan aktörer som enas om ett gemensamt mål i en process utifrån så kallad collective impact. Centralt för att få sådana partnerskap att fungera är att de gemensamma målen är kvantifierade och att det är möjligt att mäta i vilken utsträckning den gemensamma verksamheten rör sig mot uppsatta mål. Det ger styrka till partnerskapet och öppnar upp för ytterligare finansiering. Denna guide bidrar med kunskap och processer för hur aktörer som ingår sådana partnerskap kan agera för att lyckas med att mäta sina resultat och därmed också lyckas bättre med att nå sina mål.

Tommy Borglund, universitetslektor inom hållbart företagande, Örebro universitet

Många organisationer vill skapa mätsystem som fångar de sociala förändringar de bidrar till, vilket är mycket positivt. Med det ökade mätintresset följer dock ett behov av nya metoder, särskilt eftersom dagens efterfrågan kräver mer effektiva sätt att fånga det som verkligen är viktigt. Den här guiden lyfter en fortfarande relativt okänd men mycket användbar metod: att mäta förändring genom observation. Fördelen med den är att alla människor redan använder observationer, medvetet eller omedvetet, både privat och professionellt. Guiden hjälper organisationer att systematisera dessa observationer så att de på ett relevant sätt bidrar till att kvantifiera och förstå de förändringar som är av intresse. Jag ser en stor outnyttjad potential i den här typen av mätverktyg, varför jag både hoppas och tror att mätning av utfall via observation kommer bli allt vanligare framöver.

Erik Jannesson, specialist i effektmätning, Skandias stiftelse Idéer för livet

Inledning

I ett samhälle med knappa resurser är det viktigt att prioritera de sociala insatser som ger störst positiv effekt. Vi på Skandias stiftelse Idéer för livet jobbar därför aktivt med att synliggöra verktyg och metoder för att vid behov kunna mäta förändring av sociala insatser. Mätning är ett sätt att dels få bättre kunskap om de förändringar som uppstår utifrån de enskilda projekt och verksamheter vi stödjer, dels öka medvetenheten bland samhällets beslutsfattare om värdet av att investera i förebyggande insatser riktade mot barn och unga. Mätning av sociala insatser är även ett sätt för organisationer att säkerställa att deras verksamhet verkligen bidrar till ett hållbart värdeskapande för individen och samhället i stort. Det oavsett om det handlar om näringslivet, offentlig sektor eller civilsamhället.

Vanliga tillvägagångssätt för att synliggöra förändring av sociala insatser är enkäter, intervjuer och olika former av statistik. Ibland är dessa relevanta för att mäta det vi vill, men ibland är de för utmanande eller resurskrävande i relation till nyttan. Det kan exempelvis gälla situationer då målgruppen är för unga för att kunna svara på skriftliga eller muntliga frågor, där det finns språkliga barriärer mellan målgruppen och de som genomför mätningen, eller att målgruppen har läs- och skrivsvårigheter. Eller att du helt enkelt inte vill belasta målgruppen med frågor att svara på; för många möts redan av en mängd förfrågningar om enkät- och intervjudeltagande som bland annat bidrar till en utbredd enkättrötthet.

När vi ställer frågor till individer kan dessa dessutom mycket väl ha olika syften med att svara. Många försöker svara sanningsenligt, en del artigt och andra vad de tror avsändaren vill höra. Några svarar på samma sätt som sina kompisar (inte som de själva tycker), medan en del personer aldrig anger ett svar i ytterligheterna på någon form av skala. Dessutom kan det ibland vara svårt att se och bedöma egenskaper hos sig själv, trots att andra ser dem tydligt.

I dessa (och många andra) fall kan mätning av aktuella förändringar via observation vara ett relevant tillvägagångssätt. I grunden handlar det om att observera beteenden i stället för att ställa frågor om dem. Den här guiden är till för dig som vill använda ett sådant mätverktyg, där du får konkret vägledning från start till mål i skapandet av ett observationsverktyg för din verksamhet.

En viktig utgångspunkt för den här guiden är den svenska standardfamiljen för mätning av sociala och miljömässiga effekter, SS 29000, utgiven av Svenska institutet för standarder (SIS). Av särskild vikt är några av de termer och relaterade definitioner som finns i denna. Vi tänker då framför allt på följande:¹

Företeelse: Det som är föremål för effektmätning (exempelvis psykisk hälsa, fysisk aktivitet, demokrati eller biologisk mångfald).

Utfall: Förändring i en företeelse efter aktivitet, jämfört med före aktivitet.

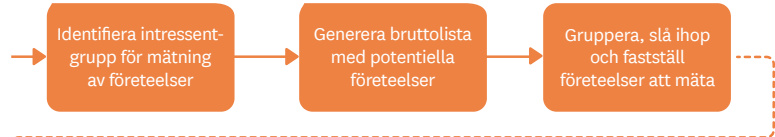
Effekt: Del av utfall orsakad av aktivitet.

Med utgångspunkt i ovanstående definitioner handlar ett observationsverktyg om att mäta utfall, det vill säga förändringar i de företeelser vi är intresserade av att påverka. En viktig del av ett observationsverktyg är därför att besluta om vilka konkreta beteenden (och relaterade skalor) som ska vara i fokus för respektive företeelse för att göra de senare mätbara. Genom att sedan observera dessa beteenden över tid kan eventuella förändringar (utfall) synliggöras. För att underlätta i detta är det en fördel om aktuella beteenden brytas ner i så kallade guidande punkter (vi återkommer till innebörden av sådana snart), där det är dessa guidande punkter som är det som primärt observeras.

¹ Innehållet från Standard SS 29000 utgör upphovsrättsskyddat material. Kopiering, vidaredistribution och vidareförsäljning av de valda delar av Standarderna i texten är förbjuden. Skandias stiftelse Idéer för livet har fått vederbörligt tillstånd att använda innehållet av Svenska institutet för standarder som är ägare och upphovrättsman. Den kompletta Standarden går att köpa på www.sis.se.

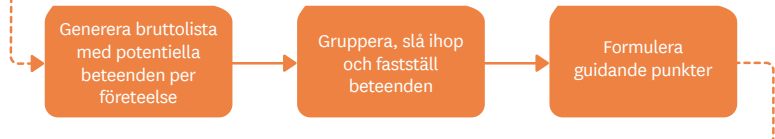
Välja företeelser att mäta

Vilka förändringar ska mätas och för vilken grupp av individer?

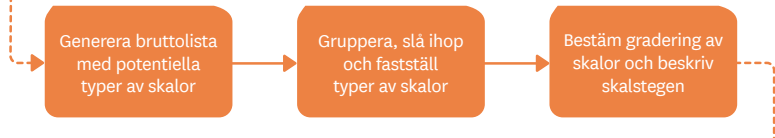
Beteenden att fokusera på

Vad är det för beteenden som indikerar att en förändring i företeelsen har uppstått?

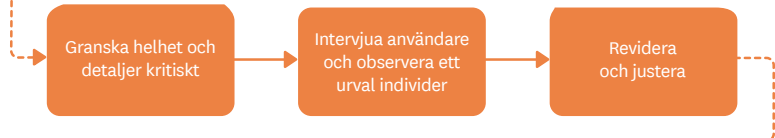
Skalor och deras gradering

Vilka skalor är lämpliga för mätning utifrån fastställda beteenden?

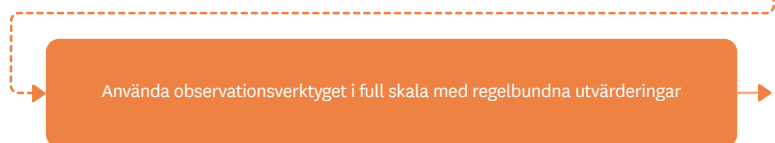
Testa ...

Hur fungerar observationsverktyget i praktiken?

... och använda

Hur kan vi använda resultatet av mätningar för att öka värdet av våra sociala insatser ännu mer?

En översikt för hur den här guiden steg för steg hjälper läsaren att utveckla och använda ett eget observationsverktyg.

Låter det krångligt? I så fall behöver du inte vara orolig – i den här guiden kommer vi stegvis tydliggöra innebörden av de olika delarna av ett observationsverktyg, så att du i slutänden har goda förutsättningar att utveckla ett sådant verktyg på egen hand.

Den här guiden vänder sig därmed framför allt till personer i organisationer som vill ha praktiskt stöd i arbetet med att utveckla ett observationsverktyg som är skraddarsytt till deras egen verksamhet. Men den vänder sig också till beslutsfattare som vill förstå det strategiska värdet av att använda denna typ av mätningar.

Innan vi går vidare är det en sak som är viktig att tydliggöra. Som framgår av de nyss nämnda definitionerna handlar effekt om ”del av utfall orsakad av aktivitet”. För att mäta effekt krävs därmed dels mätning av utfallet (förändring i företeelsen vi vill mäta), dels synliggörandet av ett eventuellt orsakssamband mellan vår egen verksamhet och utfallet.

Vanligen används ett observationsverktyg för att mäta utfall, och det är också det angreppssättet vi rekommenderar här. Den som vill mäta effekt behöver därmed hitta andra tillvägagångssätt för att synliggöra orsakssambandet. Tips på sådana tillvägagångssätt finns bland annat i vår bok ”Så mäts socialt hållbart värdeskapande” (Jannesson med flera, 2026, Studentlitteratur).

Resterande del av den här guiden innefattar fem kapitel som steg för steg beskriver arbetet med att utveckla och använda ett observationsverktyg.

Innehållet i dessa kapitel summeras i ovanstående flödesfigur, likväl som på denna och nästkommande sida (där respektive rubrik är densamma som för aktuellt kapitel).

Om observationsverktyg

Kapitlet introducerar läsaren till dinnebörden av observationsverktyg. Det innefattar framför allt en övergripande bakgrundsbeskrivning till varför observationsverktyg är relevanta, samt vilka de tre viktigaste komponenterna i ett sådant verktyg är, det vill säga att (1) identifiera vilka företeelser som ska mätas, (2) fastställa vilka beteenden som ska användas för att mäta företeelserna, samt (3) tydliggöra vilken eller vilka skalor som ska användas i relation till beteendena. Kapitlet avslutas med handfast praktisk information om hur en organisation kan starta upp arbetet med att skapa sitt eget observationsverktyg.

Välja företeelser att mäta

Kapitlet fokuserar på de företeelser som ska mätas. Det inleds med ett synliggörande av att organisationen behöver diskutera och lista vilka företeelser som förhoppningsvis påverkas, och för vilka intressenter. Därefter presenteras hur det är möjligt att gruppera och prioritera de listande företeelserna, för att utifrån det välja vilka som ska vara i fokus. Kapitlet avslutas med en praktisk vägledning i hur organisationen kan gå tillväga för att genomföra workshops för att identifiera vilka företeelser som ska inkluderas i observationsverktyget.

Beteenden att fokusera på

När företeelser har valts behöver dessa brytas ner i observerbara beteenden. Kapitlet inleds med att dels uppmuntra organisationer att i det arbetet låta sig inspireras av innehållet i redan befintliga mätverktyg, dels påpeka vikten av att utgå ifrån aktuell forskning och råd från experter. Därefter ges en teoretisk bakgrund till, och praktiska exempel på, vägen fram till val av beteenden att fokusera på och eventuella guidande punkter som konkretiserar beteendena. Kapitlet avslutas med praktisk vägledning i genomförandet av workshops för att fastställa rätt beteenden.

Skalor och deras gradering

Kapitlet handlar om vilken måttstock som ska användas för att fånga resultatet för respektive beteende, det vill säga utfallet. Inledningsvis behandlas därför olika aspekter som är viktiga att beakta när skalorna i verktyget utvecklas. Mer specifikt handlar det om vikten av att skalan matchar beteendet, om skalan ska utgå ifrån frekvens eller kvalitativ information samt om skalan ska ha jämnt eller udda antal steg, eller inga steg alls. Avslutningsvis tillhandahålls en praktisk vägledning i genomförandet av workshops för att välja tydliga och relevanta skalor.

Testa och använda

Kapitlet innehåller tips och råd om hur observationsverktyget bör kontrolleras och testas. Det innehåller även en checklista på sådant som är särskilt viktigt att tänka på under det löpande användandet av det färdiga observationsverktyget.

Samtliga kapitel avslutas med en sida som ger praktiska tips vid utvecklingen av ett eget observationsverktyg. Dessa sidor har en aprikosfärgad bakgrund för att göra dem enkla att identifiera. Eftersom olika verksamheter har olika förutsättningar och behov ska dessa tips dock inte ses som en detaljerad steg-för-steg-guide, utan ni väljer själva hur ni vill genomföra ert utvecklingsarbete. Förutom dessa sidor med tips i utvecklingsarbetet innefattar löptexten i guiden några mindre tipsruutor med information om sådant som kan vara extra viktigt att tänka på.

Guiden innehåller även exempel, markerade med lampsymbol, från verkliga organisationer. Det är främst följande organisationers arbete som lyfts fram, både i den löpande texten och i bilagorna:

Friluftsförbundet driver förskole- och skolverksamheten I Ur och Skur. Den har sin utgångspunkt i friluftsliv, utomhuspedagogik, natur- och miljökunskap samt upplevelsebaserat lärande med ett medvetet ledarskap. I bilaga 1 och 2 finns detaljerad information om det observationsverktyg som Friluftsförbundet utvecklat för sin förskoleverksamhet.

Prinsparets Stiftelse strävar efter att bidra till trygghet på nätet för barn och unga. Detta bland annat genom att ge skolor verktyg för att låta eleverna diskutera underliggande frågor om en schysstare nätvardag. I bilaga 3 finns information om ett observationsverktyg som stiftelsen tagit fram inom ramen för en verksamhet kallad *Lajka*.

Om observationsverktyg

I det här kapitlet lägger vi grunden för innehållet i den resterande delen av guiden. Det handlar framför allt om att ge en lite djupare bild av vad ett observationsverktyg är och vilka komponenter ett sådant består av.

Vi människor avslöjar mycket av vår personliga utveckling genom våra beteenden. Därför är utgångspunkten för ett observationsverktyg just de beteenden som är uttryck för de förändringar vi vill mäta. Det ger oss förutsättningar att på detaljerad nivå fånga förändringar i både kvantitativa och kvalitativa ordalag, inklusive sådant som individerna själva inte uppfattar, eller inte har förmågan att tydligt kunna redogöra för. De tre övergripande komponenterna i ett observationsverktyg är alltså följande:

- **Företeelser.** Grunden för ett observationsverktyg är sociala företeelser, det vill säga det vi vill mäta förändring i. I föregående kapitel nämner vi några exempel på företeelser. Ytterligare några exempel är självförtroende, trygghet, stress, motivation, ensamhet och livskvalitet. Ett observationsverktyg innefattar därför ett tydliggörande av vilka företeelser som vi vill se en förändring i – och för vem. Läs mer om detta på sida 7–8.
- **Beteenden.** För varje företeelse behövs beskrivningar av konkreta beteenden hos målgruppen som tydligt indikerar en förändring i företeelsen. Exempelvis kan ”Individen interagerar med många av de andra i gruppen” indikera att individen känner sig trygg tillsammans med de andra. Men en sådan trygghet är ett mångfacetterat fenomen varför flera olika beteenden behöver vara i fokus för att fånga förändringar i företeelsen. Det är inte unikt för just den här företeelsen utan gäller även många andra. Läs mer om detta på sida 9–12.
- **Skalor.** För att systematiskt kunna fånga en förändring i respektive beteende, och i ett efterföljande steg för aktuell företeelse som helhet, behöver vi använda någon form av skala. Med en sådan kan det aktuella beteendet synliggöras i kvantitativa och/eller kvalitativa termer, och på så vis kan målgruppens utveckling över tid illustreras. Läs mer om detta på sida 13–16.

Observation är vanligt förkommande

Att fånga människors utveckling genom att observera deras beteenden har många professioner gjort under lång tid. Det är helt enkelt en självklar del av deras yrkesvardag. Via syn och hörsel fångar pedagoger upp olika signaler om elevernas upplevelse av bland annat skolsituationen, deras självförtroende samt tryggheten i klassrummet. Psykologen tolkar signaler om hur klienterna mår, om deras självbild förändras, om självkänslan ökar och så vidare. Fotbollstränaren tolkar spelarnas beteenden kopplade till hur de verkar trivas i gruppen, i sin position på planen och hur deras motivation är.

På samma sätt fångar handledare i arbetsmarknadsinitiativ upp deltagarnas engagemang att skaffa ett arbete, deras framtidsstro, sociala tillfredsställelse på arbetsplatsen, ökande egenmakt med mera. Det finns många exempel på hur individers beteende tolkas med hjälp av syn och hörsel för att fånga upp hur dessa mår och utvecklas, både i yrkeslivet och privatlivet. Observationsverktyg så som de beskrivs i den här guiden handlar därför inte om att göra andra saker än sådant som i många fall redan görs. Snarare handlar det om att utveckla användningen av redan befintliga observationer genom att göra dessa mer systematiskt.

Förändring för vem

Att det är viktigt att tydliggöra vad det är för företeelser och relaterade beteenden som ska vara i fokus i ett observationsverktyg har vi redan tydliggjort. Utifrån det är det också viktigt att tydliggöra för vem en förändring i företeelsen är önskvärd. När en insats genomförs är det vanligt att förändringar i företeelser uppstår för olika grupper av människor, så kallade intressentgrupper. Det är dessutom vanligt med förändringar i olika företeelser för de olika grupperna. Tänk dig en insats som bidrar till minskad stress hos ungdomar. Den förändringen bidrar i sin tur till att föräldrarna känner sig lättade, samt att kompisarna upplever en ökad tillfredsställelse i kompisrelationen. Insatsen har i så fall lett till förändringar i tre olika företeelser för tre olika intressentgrupper (ungdomarna, föräldrarna och kompisarna). Det är följaktligen viktigt att tydliggöra vilka företeelser som ska mätas för vilka intressentgrupper.

Det aktuella exemplet tydliggör dessutom poängen att prata om primära respektive sekundära intressentgrupper. Den primära intressentgruppen är den vi vanligen arbetar direkt med (även kallad målgrupp), där förändringar hos den gruppen mycket väl kan bidra till förändringar hos andra grupper. I exemplet nyss kan ungdomarna betraktas som den primära intressentgruppen medan föräldrarna och kompisarna är sekundära intressentgrupper.

Två utmaningar med observationsverktyg

Det finns självklart utmaningar med att använda mätverktyg baserade på observation. De två främsta utmaningarna är följande:

☒ **Hitta rätt beteenden.** Det är viktigt att identifiera vilka beteenden som faktiskt indikerar specifika företeelser. Det behöver därför läggas mycket tid på att diskutera just detta, för finns det ett tydligt glapp mellan beteende och företeelse så är det ju inte den aktuella företeelsen som faktiskt mäts. Det behöver självklart undvikas, för annars minskar nyttan med verktyget avsevärt.

☒ **Få verktyget att bli självförklarande.** Det är en utmaning att få användare av ett observationsverktyg att tolka beteenden och skalor på samma sätt. Detta kan illustreras med hjälp av den tidigare nämnda insatsen som syftar till att minska stressen bland ungdomar. Två gruppledare, A och B, arbetar med dessa deltagare och ansvarar för att synliggöra förändringar med hjälp av ett observationsverktyg som utgår från flera beteenden. Ett av dessa beteenden rör i vilken utsträckning deltagarna uppvisar en avslappnad kroppshållning, vilket skattas på en fyragradig skala (1 = låg utsträckning och 4 = hög utsträckning). När gruppledarna oberoende av varandra bedömer samma deltagares beteende bör de nå samma skattning på den fyragradiga skalan, exempelvis en 2:a (se även Anna Sakardis kommentar på guidens inledande sida). Om bedömningarna skiljer sig åt kan det vara ett tecken på att observationsverktyget inte ger tillräcklig vägledning i bedömningen, vilket i sin tur medför att observationsverktygets totala resultat riskerar att få låg tillförlitlighet.

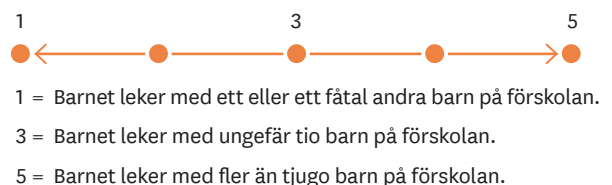

Exempel I Ur och Skur. Nedan presenteras ett exempel från det observationsverktyg som skapats för förskoleverksamheten inom I Ur och Skur. Syftet är att ge dig en konkret bild av potentiellt innehåll i denna typ av mätverktyg. Översikten visar innehållet för en av de åtta företeelser som är i fokus, de tre beteenden som valts för att mäta företeelsen samt hur den femgradiga skalan utformats för att möjliggöra kvantifiering.

Företeelse: *Barnets trygghet i relation till andra barn i förskolan.*

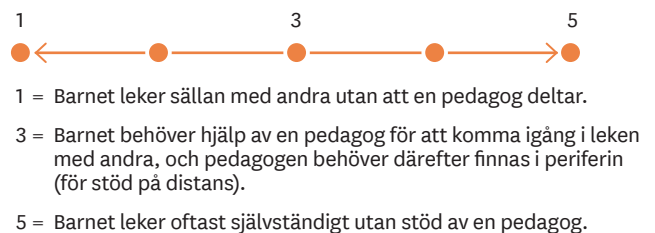
Beteende 1:

Barnet leker med många barn på förskolan (sammantaget utifrån naturen, på gården och inomhus).

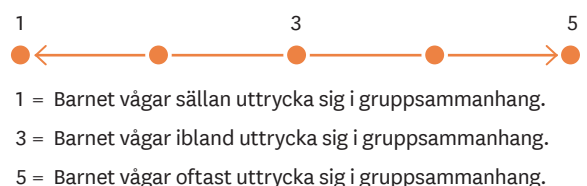
Beteende 2:

Barnet deltar i leken utan stöd av en pedagog.

Beteende 3:

Barnet vågar uttrycka sig i barngruppens aktiviteter (både lek och undervisning).

Tips: uppstart utvecklingsarbete

På den här sidan finns tips på hur ni kan komma igång med att utveckla ett eget observationsverktyg. Eftersom olika verksamheter och organisationer har olika förutsättningar och behov ska nedanstående ses om en källa för inspiration och inte som en detaljerad steg-för-steg-guide. Ni väljer själva hur ni vill planera och genomföra ert utvecklingsarbete.

- **Utse en processledare.** Processledaren är ytterst ansvarig för att driva utvecklingen framåt, leda workshops och löpande dokumentera ert arbete. Det är lämpligt att det är en intern person, men vid behov kan så klart en extern processledare anlitas.
- **Bilda en arbetsgrupp.** Arbetsgruppen ansvarar lämpligen för själva innehållet i observationsverktyget. Med fördel innefattar gruppen tre till fem personer (exklusive processledaren) som representerar olika delar av verksamheten. På så vis ökar sannolikheten att ni får med viktiga perspektiv i utformningen av observationsverktyget, och dessutom underlättas en bred förankring av innehållet i organisationen som helhet. Processledaren ser med fördel till att alla i arbetsgruppen får tillgång till denna guide, samt att de får i uppgift att läsa igenom den inför arbetsgruppens uppstartsmöte.
- **Skriv en arbetsplan.** Arbetsplanen kan vara kortfattad men bör innefatta svaren på frågorna: Varför ska vi ta fram ett observationsverktyg och vad är det vi vill uppnå (syfte och mål)? Vilka personer bör involveras i arbetet (arbetsgruppen och övriga i organisationen)? Vad har vi för resurser (budget och arbetstid)? Hur ser vår tidplan ut (datum för viktiga milstolpar inklusive workshops)? Processledaren, eller någon annan, kan skriva ett utkast på arbetsplan som sedan diskuteras och fastställs av arbetsgruppen vid ett uppstartsmöte.
- **Definiera intressentgrupperna tydligt.** För att observationsverktyget ska utgå ifrån relevanta företeelser är det viktigt att tydliggöra och definiera vilken eller vilka intressentgrupper som ska vara i fokus. Det är lämpligt att göra under uppstartsmötet.
- **Dela upp arbetet i olika workshops.** Utvecklingsarbetet är med fördel baserat på flera workshops med individuellt utvecklingsarbete mellan dessa. Workshops kan genomföras genom att arbetsgruppen träffas fysiskt eller digitalt. Exakt hur många workshops som ska genomföras, och med vilken tidsåtgång, beror på flera olika faktorer, bland annat hur många olika intressentgrupper och företeelser som ska inkluderas i observationsverktyget. Resultatet av varje workshop bör dokumenteras och skickas ut till samtliga i arbetsgruppen kort efter genomförandet.

Uppstartsmötet

Att inleda processen med att genomföra ett uppstartsmöte syftar till att ge arbetsgruppen en gemensam bild av vad som ska åstadkommas och hur arbetet är tänkt att gå till. Under mötet är det lämpligt att översiktligt diskutera innehållet i den här guiden med fokus på vilka delar som är relevanta för verksamheten, samt tillsammans gå igenom och fastställa arbetsplanen. Efter mötet kan arbetsgruppens medlemmar få fördjupa sina kunskaper om företeelser och skriva var sin bruttolista med förslag på företeelser att inkludera som de tar med till en första workshop. Processledaren tipsar med fördel arbetsgruppens medlemmar om relevanta inspirationskällor i form av genomförda undersökningar och befintliga mätverktyg.

Det förslag på workshopserie som vi presenterar i guiden innefattar att arbetsgruppens medlemmar arbetar individuellt mellan varje workshop. Om ni vill att era workshops främst ska ägnas åt diskussion och beslut rekommenderar vi att deltagarna förmedlar sina individuella uppgifter till processledaren före varje workshop. Processledaren sammanställer det inkomna materialet i ett gemensamt underlag som arbetsgruppen får ta del av. Deltagarna får därefter läsa igenom och reflektera över dokumentationen inför kommande workshop. Här är det viktigt att poängtera att ju mer mätrelaterad kompetens processledaren har, desto effektivare kommer utvecklingsprocessen att bli.

Välja företeelser att mäta

När det finns en plan för hur ni ska skapa ert observationsverktyg är det dags att påbörja det operativa utvecklingsarbetet. Utgångspunkten för det är de företeelser som verktyget ska mäta. En företeelse handlar alltså om vad det är för fenomen som vi vill se en förändring i. Detta kapitel ger dig insikter om vad som är viktigt att tänka på för att fastställa just de företeelser som ska ingå i observationsverktyget.

Identifiera och lista företeelser

Det är lämpligt att arbetet med att skapa observationsverktyget inleds med att diskutera och lista vilka företeelser som det förhoppningsvis uppstår en förändringen i, och för vem. I vissa organisationer finns det en tydlig uppfattning om vilka företeelser verksamheten ska bidra till, men det finns ändå anledning att diskutera huruvida det är dessa som ska tas med fullt ut, samt om det finns andra företeelser som också bör inkluderas i observationsverktyget.

I en hel del organisationer saknas det tyvärr en tydlig gemensam idé om vilka företeelser som huvudsakligen påverkas. I dessa fall behöver det genomföras ett arbete för att fastställa vilka dessa företeelser är. Med fördel inleds ett sådant arbetet med att brainstorma fram en rad olika företeelser som kan vara aktuella. Det är bra om arbetet med att identifiera företeelserna också innehåller ett moment där resultat från forskning på området tas upp. Det handlar då framför allt om forskning som tydliggör för vilka företeelser det vanligen uppstår förändringar i den typ av verksamhet som bedrivs.

Exempel Lajka och I Ur och Skur. Eftersom hela Lajkas verksamhet är baserad på forskning, var det självklart för dem att utgå ifrån denna forskning när företeelserna formulerades. Även Friluftsförbundets arbete med att fastställa företeelserna i sitt observationsverktyg för I Ur och Skur tog sin början i forskningsrapporter. De hade över tid samlat på sig en rad relevanta rapporter som visar på vilken typ av förändringar som utomhuspedagogik bidrar till. Rapporterna användes som inspiration när olika potentiella företeelser listades. Särskilt viktiga var dessa rapporter för att identifiera inom vilka relaterade områden det verkar finnas lite eller ingen forskning. De var nämligen särskilt intresserade av att belysa för-

ändringar i just den typen av företeelser i sitt observationsverktyg. Framför allt för att verktyget då på sikt skulle kunna ge dem insikter om i vilken uträkning det uppstår förändring också i dessa. Det handlade alltså om att skapa ett komplement till redan befintlig forskning.

Gruppera och prioritera

När ni har tagit fram en bruttolista med företeelser är det dags att försöka gruppera och slå ihop företeelser som är närbesläktade med varandra. Samtidigt behöver företeelserna formuleras så pass tydligt att alla involverade förstår innebörden av dem. Därefter är det lämpligt att göra en prioriteringslista, det vill säga att rangordna de framtagna företeelserna utifrån hur viktiga de är att mäta.

Det kan i slutänden vara relevant att ta med samtliga identifierade företeelser då det kommer ge en bredare bild av förändringarna, men samtidigt innebär det en ökad kostnad för att utveckla och använda verktyget. Därför är det viktigt att klargöra huruvida värdet av att mäta de utvalda företeelserna är högre än kostnaden för att mäta dem. Inkludera därför främst de företeelser som känns angelägna att ha med, vilket kan vara alla eller bara ett fåtal av de ni identifierat.

För att få med både ett strategiskt och operativt perspektiv i valet av företeelser, likväl som i utvecklingen av observationsverktyget som helhet, är det som sagt bra att involvera personer från olika delar av organisationen. Det bidrar dessutom till att skapa en förankring av observationsverktyget, både i organisationens topp och bland personer som jobbar nära intressentgrupperna i vardagen.

Exempel I Ur och Skur. I Friluftsförbundets inledande arbete med observationsverktyget deltog organisationens vice generalsekreterare, utvecklingschefen för barnverksamhet, samlingsansvarig samt vd för I Ur och Skur (tillika pedagog). Dessa träffades vid några tillfällen för att sätta de övergripande ramarna för observationsverktyget. I det mer operativa utvecklingsarbetet var i stället tre förskolepedagoger involverade tillsammans med vd:n. Det var sannolikt ett framgångsrikt sätt för dem att jobba då det säkerställde en koppling till både organisationens strategiska arbete och det dagliga pedagogiska arbetet.

Tips: workshop företeelser

För att fastställa vilka företeelser som observationsverktyget ska mäta krävs sannolikt minst en workshop på cirka tre timmar. Om observationsverktyget ska innefatta många företeelser och/eller flera intressentgrupper behövs det sannolikt flera workshops. Innan den första workshopen bör arbetsgruppen ha ett separat uppstartsmöte (se kapitel 2). Saknar arbetsgruppen erfarenhet av att utveckla mätverktyg rekommenderar vi att ni börjar med en workshop som bara fokuserar på att ta fram företeelser relevanta för en intressentgrupp. Därefter kan ni göra samma sak för övriga eventuella intressentgrupper. Nedan presenteras ett förslag på tillvägagångssätt för framtagandet av de företeelser som ska mätas för en intressentgrupp. Vi rekommenderar att processledaren fotograferar resultatet av varje delmoment i processen och har det som underlag för dokumentationen av workshopen.

- **Generera.** Arbetsgruppen har inför workshopen fått i uppdrag att förbereda sig enskilt genom att skriva en bruttolista med företeelser för intressentgruppen. Varje person får utifrån sin egen bruttolista skriva sina företeelser på olika post-its (en företeelse per lapp) och själv sätta upp dessa post-its på en vägg/whiteboard och motivera varför de valt respektive företeelse. När alla i arbetsgruppen presenterat sina företeelser tar processledaren bort post-its som är rena dubletter så att väggen visar en bruttolista med önskade företeelser. Arbetsgruppen får nu tillsammans diskutera om det saknas några företeelser, eller om några av de kvarvarande företeelserna inte är relevanta. Innebörden av varje företeelse diskuteras också så att de tydligt definieras. I stället för att använda post-its som grund för dialogen kan processledaren dokumentera allt direkt i en dator kopplad till en projektor så att alla deltagare kan följa med i diskussionen.
- **Rangordna.** När det finns en lista med definierade företeelser är det dags att rangordna dessa. Syftet är att skapa en prioriteringslista utifrån vilken arbetsgruppen kan fastställa vilka företeelser som slutligen ska inkluderas i observationsverktyget. Ett sätt att påbörja arbetet är att låta var och en i arbetsgruppen skapa en egen rangordning utifrån sin egen personliga uppfattning. Samtidigt som var och en redogör för sin rangordning för de övriga dokumenterar processledaren dessa på väggen/whiteboarden/i datorn. Baserat på detta diskuterar arbetsgruppen sig fram till en gemensam rangordning av samtliga företeelser. Processledaren säkerställer att det slutliga resultatet presenteras visuellt så att alla ser hur gruppen prioriterat.
- **Fastställa.** Utifrån den framtagna rangordningen är det dags att fastställa vilka av företeelserna som faktiskt ska mätas. Det är som sagt centralt att nyttan av mätningarna överstiger kostnaden, varför arbetsgruppen behöver diskutera vilka av företeelserna i prioriteringslistan som är särskilt viktiga att mäta. När arbetsgruppen fattat ett beslut om detta är det relevant att ställa sig följande två kontrollfrågor: Är det här de företeelser som behöver mätas för att fånga de potentiella förändringar (utifrån vår verksamhet) som vi framför allt vill få mer information om? Om inte, vad finns det för ytterligare företeelser som vi behöver inkludera? Genom att diskutera svaren på dessa frågor blir arbetsgruppen förhoppningsvis överens om vilka företeelser som ska tas med till nästa steg. Observera att de fastställda företeelserna inte behöver vara de som finns med i det slutgiltiga observationsverktyget. Det kan nämligen visa sig att det exempelvis är så svårt att hitta relevanta beteenden för vissa företeelser att de sistnämnda behöver förändras, exkluderas eller bytas ut mot andra.

Arbetet med företeelserna avslutas med att processledaren sammanfattar vad arbetsgruppen kommit fram till. Arbetsgruppen får även i uppgift att till nästa workshop läsa igenom kapitlet "Beteende att fokusera på" och enskilt skriva ner beteenden som potentiellt indikerar de fastställda företeelser. Utgångspunkten för det arbetet är följande frågeställning: Hur kan vi se på en persons beteende att en förändring i företeelsen har uppstått? För att arbetsgruppen ska kunna genomföra uppgiften är det viktigt att processledaren snarast möjligt tillgängliggör dokumentation som innefattar beskrivningar av de företeelser som ska mätas.

Beteenden att fokusera på

Efter att ni beslutat om vilka företeelser som ska mätas är det dags att identifiera beteende som indikerar dessa företeelser. Det handlar alltså om de beteenden som observatörer ska titta efter hos aktuell intressentgrupp. Detta kapitel ger dig fördjupad kunskap om vad som är viktigt att tänka på för att fastställa rätt beteenden.

Inspireras av befintliga mätverktyg

I arbetet med att identifiera relevanta beteenden är det en god idé att inspireras av redan existerande mätverktyg. Antingen mätverktyg som är mer generella (exempelvis en validerad sammansättning av enkätfrågor) eller sådana som skapats för enskilda forskningsstudier. Sådant befintligt material kan i många fall vara till hjälp för er. Ofta bygger befintliga evidensbaserade enkäter dock på självskattning, vilket innebär utmaningar vid "översättning" till ett observationsverktyg. Men det finns mer lättillgängliga exempel, bland annat det som presenteras nedan.

Exempel SDQ. Mätverktyget Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ) har inte bara en självskattningsdel, utan även en motsvarande del som närstående får besvara utifrån sin upplevelse av individen (se sdqwebb.se). Det finns ett flertal andra mätverktyg av motsvarande slag. SDQ fokuserar på styrkor och svagheter hos barn och ungdomar. Det innefattar två matchande enkäter där individen själv samt respektive förälder eller pedagog svarar på frågor om personens styrkor och svagheter. Svarsalternativen utgörs av en tregradig skala med alternativen "Stämmer inte", "Stämmer delvis" samt "Stämmer helt". Det första påståendet i den enkäten gäller omtänksamhet och är formulerad på två olika sätt beroende på vem som ska svara:

- För barn/ungdom: "Jag försöker vara vänlig mot andra och bryr mig om deras känslor".
- För förälder/pedagog: "Omtänksam, tar hänsyn till andra människors känslor".

Genom att det andra påståendet baseras på observation ger verktyget er vägledning i hur ni kan formulera ett beteende som relaterar till omtänksamhet som företeelse. I just det här fallet kan det då vara viktigt för er att tydliggöra vilken typ av hänsyn det handlar om, något som med fördel görs i form av guidande punkter.

ATT VÄLJA BETEENDE: Det kan vara lockande att rakt av återanvända formulerade beteenden från exempelvis ett evidensbaserat mätverktyg. Men det är viktigt att ni funderar på huruvida innehållet verkligen matchar ert sätt att definiera företeelserna och hur de tar sig uttryck i just er verksamhet. Upplever ni att det finns en bra matchning kan formulerade beteenden vara relevanta att använda, annars behöver ni uttrycka era beteenden på annat sätt.

Vägen fram till slutgiltiga beteenden

Ett lämpligt tillvägagångssätt för att identifiera vilka beteenden ni ska fokusera på är att börja med en specifik företeelse och ställa frågan: Hur kan vi se på en persons beteende att en förändring i företeelsen har skett? Lista först så många alternativ som möjligt utan att egentligen värdera dem. Gör sedan detsamma för övriga företeelser. Här är det en god idé att utgå ifrån både egna erfarenheter och befintliga mätverktyg.

Exempel Brainpool. Följande punktlista utgör resultatet av en sådan första diskussion hos organisationen Brainpool, en community för särbegåvade, gällande företeelsen intellektuell stimulans:

- Ställer frågor.
- Lyssnar aktivt – ger någon form av feedback.
- Deltar återkommande vid torsdagsaktiviteter.
- När hen inte är stimulerad sitter hen och tittar runt, suckar, eller går därifrån.
- Fortsätter samtal om föreläsningssämnet efteråt.
- Ögonen "glittrar".

När ni har motsvarande lista för alla företeelser går ni igenom dem en efter en och diskuterar vilka beteenden som ska ingå. Ta bort de som inte känns aktuella, slå ihop likartade och utveckla beskrivningarna så att innebörden blir tydlig. Kom ihåg att varje beteende ska kunna observeras hos intressentgruppen, så välj formuleringar som möjliggör just det.

Exempel Brainpool. För Brainpool landade det till slut i följande beteenden gällande intellektuell stimulans:

- Individens kommer till aktiviteter som finns i det ordinarie programmet.
- Individens ställer frågor till föreläsaren under aktiviteten.
- Individens söker kontakt med föreläsaren efter aktiviteten.
- Individens påbörjar/deltar i samtal med andra medlemmar (eller Brainpoolteamet) utifrån det ämne som just behandlats under aktiviteten.

När ni arbetar igenom företeelserna en i taget kommer ni märka att vissa beteenden indikerar flera företeelser. Ett exempel är "Individens visar en vilja att lära sig nya saker", som kan indikera både engagemang och självförtroende. I grunden ska ni bara inkludera beteenden som indikerar en (1) företeelse, men det är svårt att veta om så är fallet. Gör därför så gott ni kan för att välja beteenden som så långt som möjligt verkar indikera en enskild företeelse.

Finns det beteenden som ni tycker är viktiga men som sannolikt kan kopplas till minst två företeelser, är ett alternativ att inkludera alla sådana beteenden i en helt egen kategori i verktyget. De har då inte koppling till någon enskild företeelse, utan är en sammanställning av beteenden som ni oavsett tycker är viktiga att fånga hos aktuell intressentgrupp. Ibland kan det till och med vara en fördel att efter ett tag ta bort indelningen av beteenden utifrån företeelser för att istället fokusera fullt ut på vilka beteenden som är viktiga för verksamheten att bidra till (oavsett företeelse). I grunden är det ju dessa beteendeförändringar som vi vill åt.

Exempel arbetsmarknadsprojekt. En arbetsgrupp för ett arbetsmarknadsprojekt i Östergötland upptäckte att många relevanta beteenden de identifierat kunde kopplas till minst två olika företeelser. Verktyget omfattade då nio företeelser, exempelvis självförtroende, självkänsla, fysisk hälsa och attityd till arbete, med flera beteenden för varje företeelse. I stället för att ta bort beteenden som överlappade valde gruppen att ersätta företeelserna med neutrala rubriker: "Område 1", "Område 2", hela vägen till "Område 9". Med denna indelning blev det inget problem att vissa beteenden gällande intellektuell stimulans hörde till flera områden. Arbetet fortsatte sedan med fokus på vilka beteenden som är viktiga för att förstå huruvida människor förflyttar sig mot en egenförsörjning på arbetsmarknaden. I det arbetet insåg de att även områdesindelningen var överflödigt, varför den togs bort. Resultatet blev ett observationsverktyg bestående av en lista med cirka 30 beteenden, utan någon indelning eller kategorisering.

I grunden är indelningen i företeelser ett sätt att vägleda arbetet med att identifiera beteenden så att det fokuserar på rätt saker. Indelningen är viktig om vi vill kunna uttala oss om i vilken utsträckning aktuell intressentgrupp uppnår förändringar gällande dessa företeelser. Men det är fortfarande beteendena som är själva kärnan i observationsverktyget, så det är inte ett måste att ha med uttryckliga företeelser.

För de som väljer att ha beteenden tydligt kopplade till specifika företeelser uppstår frågan om hur många beteenden som ska inkluderas för varje företeelse. Det finns egentligen inget rätt svar på det, men generellt behöver det finnas ett flertal beteenden per företeelse för att fånga de olika nyanserna. De beteenden som väljs ut behöver indikera företeelsen på ett relevant sätt. Viktigt att tänka på här är att ju färre beteenden som är utgångspunkten, desto större är risken att den aktuella företeelsen inte fångas i tillräckligt stor utsträckning.

Tänk dig att du går till en läkare och säger att du under några dagar har haft kraftig huvudvärk. Enbart utifrån den informationen är det i princip omöjligt för läkaren att fastställa en välgrundad diagnos. Men berättar du att du även har feber, ledvärk, är täppt i näsan och känner dig allmänt hängig, kommer läkaren sannolikt berätta för dig att du har influensa. När du presenterar fler symptom ökar det helt enkelt läkarens möjlighet att ställa en korrekt diagnos. Samma sak bör vara utgångspunkten när ni tar fram beteenden för observation – ett flertal beteenden som belyser företeelsen ur olika perspektiv ökar sannolikheten för att de sammantaget indikerar företeelsen på ett bra sätt.

Guidande punkter för ökad förståelse

Den allra viktigaste aspekten i framtagandet av ett observationsverktyg är att alla som använder det tolkar innebörden av de beteenden som är i fokus på samma sätt. Det kan dock vara svårt att lyckas med det utifrån enbart beteendeformuleringarna. I de fall det inte är självklart vad ett specifikt beteende innebär, och vad exakt det är som ska observeras, kan det därför vara en god idé att ta fram så kallade guidande punkter för beteendet.

Guidande punkter är en form av definition av ett beteendet; de berättar detaljer om innebörden av beteendet som inte är självklara utifrån själva beteendeformuleringen. Det är därför som de många gånger är viktiga att ha med; de hjälper till att rikta fokus på vad det mer exakt är för aspekter i beteendet som den som observerar ska vara uppmärksam på.

Exempel DOA. Arbetsterapeutiska observations- och självskattningsverktyget DOA (Dialog om arbetsförmåga) är ett exempel på ett verktyg som systematiskt innehåller guidande punkter. DOA innefattar ett trettiotal beteenden som är framtagna, testade och validerade med vetenskapliga metoder. Två av dessa presenteras nedan tillsammans med fastställda guidande punkter.

Beteende 1: *Kan göra sig förstådd gentemot andra personer.*

- Uttrycker sig klart och tydligt.
- Förvissas sig om att omgivningen förstår det som framförs.
- Använder icke-verbal kommunikation som förstärkning.

Beteende 2: *Har förmåga att säga ifrån när det är något hen inte vill utföra.*

- Visar beslutsamhet vid val av aktivitet.
- Sätter tydliga gränser i förhållande till omgivningen.
- Anger anledningen till varför hen väljer att inte utföra aktiviteten.

I framtagandet av observationsverktyget för Lajka valde organisationen att inte inkludera några guidande punkter. Anledningen var framför allt att verktyget är av mer övergripande slag där det inte handlar om att fånga utvecklingen på individnivå, utan på gruppnivå. Inte heller i Ur och Skurs observationsverktyg inkluderas en systematisk användning av guidande punkter. I stället innefattar det förtydligande tillägg till beteendena i de fall som pedagogerna har upplevt att det är viktigt att konkretisera vad som ska vara i fokus.

Exempel arbetsmarknad. I sitt arbete med att realisera ett detaljerat observationsverktyg för sitt arbetsmarknadsrelaterade arbete utgick en kommun ifrån åtta olika företeelser. En av dessa var "eget ansvar", som konkretiserades i följande fyra beteenden med guidande punkter:

Beteende 1: *Individen följer överenskomna tider.*

- Kommer till avtalade mötestider.
- Tar ansvar för att fullfölja överenskomna arbetstider (eller motsvarande).

Beteende 2: *Individen tar ansvar för sina egna handlingar genom att inte komma med ursäkter eller skylla på andra vid problem.*

- Vid frånvaro har individen en anledning som betonar det egna valet att inte närvara, snarare än att det är på grund av andra/annat.
- Vid uppdagade problem i arbetet, som felaktigt genomförda uppgifter, tar individen på sig sin del av ansvaret.

Beteende 3: *Individen agerar aktivt för att nå uppsatta mål.*

- Är delaktig i framtagandet och fastställandet av de egna målen i den individuella handlingsplanen.
- Gör saker på eget initiativ som leder individen mot de egna målen.
- Hittar nya sätt att nå sina mål om den initiala vägen mot målen inte fungerar.

Beteende 4: *Individen har dagligen ett vårdat yttre.*

- Har en socialt acceptabel hygien (tvättar sig och luktar inte illa).
- Har kläder som är "hela och rena".

Utifrån vår erfarenhet av att ha processlett flera organisationer i arbetet med att ta fram observationsverktyg – inom områden såsom arbetsmarknadsinsatser, skola, särbegåvning och spädbarnsverksamhet – ser vi att diskussionerna om beteenden och guidande punkter är värdefulla för deltagarna. De upplever att samtalen hjälper dem att tydliggöra vilka beteenden de vill stärka hos intressentgruppen, vilket i sin tur bidrar till att skapa samsyn kring just detta.

Vi har också märkt att dessa diskussioner i vissa fall lett till insikten att delar av verksamheten behöver utvecklas för att de önskade beteendena faktiskt ska kunna uppstå. Redan i utvecklingsfasen, innan någon mätning har genomförts, har observationsverktyget därmed bidragit till tankar om vilka delar av verksamheten som behöver stärkas. Detta ser vi som en mycket positiv, och delvis oväntad, konsekvens av arbetet.

Tips: workshop beteenden

Att landa i relevanta beteenden i relation till de fastställda företeelserna kräver en eller flera workshops på cirka tre timmar. Det är viktigt att operativa medarbetare som arbetar nära den aktuella intressentgruppen får delta utifrån att de sannolikt har bäst kunskap om relevanta beteenden. Det kan därför vara lämpligt att komplettera arbetsgruppen med fler operativa deltagare, eller byta ut medlemmar om gruppen till en början har en för strategisk tonvikt. Nedan följer ett förslag på tillvägagångssätt för framtagandet av beteenden och guidande punkter.

- **Generera.** Inför workshoppen får deltagarna i uppdrag att på egen hand skriva en bruttolista med beteenden kopplade till varje fastställd företeelse. Processledaren har i förväg gjort en tvåkolumnsmatris, gärna på whiteboard, duk eller stort papper. I den vänstra kolumnen är alla företeelser angivna, medan den högre kolumnen för beteenden är tom. Deltagarna skriver beteenden på post-its (en per lapp) och placerar dem i matrisen. Processledaren låter sedan gruppen diskutera varje företeelse: Är beteendet en relevant indikation för företeelsen? Hör det även till någon annan företeelse?
- **Slå ihop.** Vissa av beteendena kanske beskriver samma sak men på olika sätt. Det går att lösa genom att beteenden tas bort eller att flera beteenden slås samman (klustras) till beteende med annan benämning. Här är det viktigt att lägga tid på att hitta tydliga beskrivningar av respektive beteende, det vill säga som gör det tydligt observerbart.
- **Rangordna.** Nu är det dags att rangordna beteenden för varje enskild företeelse utifrån i vilken utsträckning de indikerar företeelsen. Då beteenden är centrala i observationsverktyget är det viktigt att ni lägger mycket tid på att diskutera dessa för varje enskild företeelse. Som grund för diskussionen om rangordning kan det vara lämpligt att låta varje person i arbetsgruppen presentera sin egen önskade rangordning, antingen skriftligt eller muntligt. Processledaren sammanställer sedan resultatet visuellt per företeelse. Baserat på det diskuterar gruppen rangordningarna för en företeelse i taget tills det finns en tydlig prioriteringslista i respektive fall.
- **Fastställa.** Deltagarna får nu diskutera utifrån rangordningen av beteenden för en företeelse i taget. Den centrala frågeställningen att utgå ifrån är: Vilka beteenden i prioriteringslistan ska vi ta med i observationsverktyget, det vill säga vilka beteenden kommer sammantaget ge oss en bra bild av den aktuella företeelsen? En annan viktig frågeställning att förhålla sig till är vilken typ av skala som behövs för att kunna mäta respektive beteende. Redan här diskuteras alltså möjliga skalor. Syftet är att reflektera över huruvida beteendena är möjliga att mäta på ett relevant sätt, inte att fastställa slutgiltiga skalor. Processledaren låter arbetsgruppen få fundera på frågorna individuellt under tystnad i 2-3 minuter. Därefter diskuteras svaren på frågeställningarna gemensamt. För att fastställa rätt beteenden att inkludera är det viktigt att även här ha mycket tid till gruppdiskussion. Processledarens uppgift är att förmå deltagarna att tillsammans landa i vilka beteenden som bör inkluderas för respektive företeelse. Observera att antalet slutligt inkluderade beteenden kan variera mellan de olika företeelserna i verktyget.
- **Formulera guidande punkter.** När beteenden är fastställda behöver arbetsgruppen besluta huruvida vissa av beteendena behöver förtydligas med guidande punkter. I de fall det behövs sådana får deltagarna, uppdelade i mindre grupper, ansvar för att formulera guidande punkter för någon eller några av de fastställda beteendena. Därefter samlas deltagarna för att presentera vad de kommit fram till och tillsammans besluta om vilka guidande punkter som ska användas. Ett alternativ är att arbetet delegeras till vissa deltagare som sedan får presentera resultatet på nästa workshop, då förslagen diskuteras och slutliga formuleringar fastställs.

Arbetet med att formulera relevanta beteenden avslutas med att processledaren gör en sammanfattning. Arbetsgruppen får i uppgift att inför nästa workshop läsa igenom kapitlet "Skalor och deras gradering" och självständigt ta fram möjliga skalor för de inkluderade beteendena. Alternativt förser processledaren arbetsgruppen med förslag på olika skalor vars lämplighet deltagarna får i uppgift att reflektera över inför nästa workshop. Se till att tillgängliggöra workshopens dokumentation snabbt så att alla deltagare utgår ifrån samma fastställda beteenden.

Skalor och deras gradering

När ni fastställt vilka företeelser som ska mätas, samt relaterade beteenden (och eventuellt guidande punkter) för dessa, är observationsverktygets grundfundament klart. Det som då återstår är framför allt utformningen av den eller de skalor som ska användas i relation till beteendena. Det är tack vare skalan som det är möjligt att mäta intressentgruppens utveckling för respektive beteende. Detta kapitel ger dig fördjupad kunskap om vad som är viktigt att tänka på för att fastställa relevanta skalor till de formulerade beteendena.

Utformning av skalor

Även om utformningen av skalorna är det sista större steget i skapandet av observationsverktyget, är det som sagt viktigt att reflektera över vilka typer av skalor som är lämpliga att använda redan när ni arbetar med att formulera relevanta beteenden att inkludera i observationsverktyget. Detta eftersom varje enskilt beteende och dess skala behöver hänga ihop rent språkligt. Annars riskerar det färdiga observationsverktyget att bli svårtolkat.

Exempel Brainpool. Ett av beteendena i Brainpools observationsverktyg formulerades så här: "Individen kommer till avtalade möten utanför det ordinarie programmet." Ett exempel på en skala som matchar denna formulering är:

Att skalan matchar beteendet beror på att varje enskilt steg på skalan är ett naturligt "svar" på det som efterfrågas i beteendet. Ett sätt att kontrollera om skalan matchar fullt ut är att sätta in respektive alternativ på skalan i själva formuleringen av beteendet. Om skalan matchar beteendet kommer varje mening att vara språkligt korrekt. Följande punktlista med beskrivningar för det nyss exemplifierade beteendet visar just det:

- Individen kommer *aldrig* till avtalade möten utanför det ordinarie programmet.
- Individen kommer *sällan* till avtalade möten utanför det ordinarie programmet.
- Individen kommer *ganska ofta* till avtalade möten utanför det ordinarie programmet.
- Individen kommer *ofta* till avtalade möten utanför det ordinarie programmet.

Att utforma skalorna handlar om att ni bestämmer vilken typ av skala som ska användas och hur den ska uttryckas i relation till respektive beteende. Här finns det två viktiga val som vi behandlar i var sitt avsnitt nedan. Det handlar om följande:

1. Ska skalan mäta beteendets frekvens eller utgå ifrån kvalitativa beskrivningar av det?
2. Ska skalan ha jämnt eller udda antal steg, eller inga steg alls?

Frekvens eller kvalitativ beskrivning?

Frågan om skalan ska beskriva frekvensen för ett beteende eller om den ska ge mer kvalitativa beskrivningar av det kräver en del tankeverksamhet. En skala som utgår ifrån frekvens handlar om att fokusera på antalet gånger som ett visst beteende sker. Ibland kan det handla om rena numerära beskrivningar.

Om vi tänker oss ett beteende i stil med: "Individen deltar aktivt i samtal under möten genom att göra muntliga inlägg", kan skalan exempelvis innehålla följande alternativ för antal muntliga inlägg per möte:

Ett annat alternativ är att beskriva frekvensen på ett mindre exakt sätt. För samma beteende som ovan kan det exempelvis handla om följande skala:

- Aldrig
- Nån gång ibland
- Då och då
- Ganska ofta
- Ofta

Valet av sätt att beskriva frekvensen på behöver utgå ifrån vad som passar bäst i den enskilda situationen. När det handlar om mänskligt beteende är det oftast lämpligare att ha en skala med mindre exakta beskrivningar än ett rent numerärt innehåll. Framför allt då de sistnämnda tenderar att bli för detaljerade och svår använda. Samtidigt kräver mer övergripande beskrivningar att observationsverktyget ger användaren stöd när skattningarna ska göras så att olika användare har samma bild av vad respektive alternativ på skalan faktiskt innebär. Utan någon som helst vägledning finns risken att alternativ såsom "Då och då" eller "Ganska ofta" tolkas olika av olika personer.

Om ni använder en skala baserad på frekvens (oavsett typ) är ett tips att ni kompletterar den med lite mer omfattande exempelbeskrivningar av vad stegen på skalan innebär. Till exempel så här:

Exempel spädbarnsverksamhet. Den aktuella spädbarnsverksamheten syftade till att stötta föräldrar att skapa en bättre anknytning till sitt spädbarn. Ett av beteendena i verktyget var "Föräldern ser till att barnet får utforska saker med munnen", med följande tre guidande punkter:

- Barnet får ha saker i munnen.
- Sakerna är tillräckligt stora (får inte plats i smådelscylinder).
- Sakerna är ofarliga för barnet.

De är alltså de tre sistnämnda aspekterna som observatörerna framför allt ska titta efter när en bedömning görs av i vilken utsträckning föräldern ser till att barnet får utforska saker med munnen. För samtliga beteenden i verktyget användes en femgradig skala där en 1:a innebär "låg utsträckning" och en 5:a "hög utsträckning". För att hjälpa användaren av verktyget att förstå mer exakt vad respektive steg på skalan betyder tog de fram följande beskrivningar för vad som är typiska (men inte alls uteslutande) beteenden hos en förälder för tre av stegen på skalan:

- 1 =** Föräldern låter nästan aldrig barnet ha saker i munnen, och i de få fall det faktiskt sker är sakerna ibland av lämpligt, och ibland mindre lämpligt, slag. Föräldern är aktiv för att säkerställa att barnet inte har saker i munnen. Hen sätter exempelvis ofta på vantar på barnets händer för att det inte ska ha dem i munnen.
- 3 =** Föräldern låter ofta barnet ha saker i munnen, men har rätt ofta svårt att avgöra vad det är för saker som är lämpliga respektive olämpliga för detta.
- 5 =** Föräldern ger väldigt ofta barnet saker som är lämpliga för det att utforska med munnen. Detta sker också med stor medvetenhet för att undvika att barnet skadar sig.

Om vi går vidare och i stället behandlar kvalitativt orienterade formuleringar av stegen på skalan handlar dessa om att mer detaljerat beskriva vilket beteende som är förknippat med respektive steg (eller ett urval av steg).

Exempel I Ur och Skur. I organisationens observationsverktyg inkluderades ett beteende som fokuserar på barnets trygghet i relation till naturen. Några av stegen för den femgradiga skalan för beteendet är beskrivna på följande sätt:

- 1 =** Barnet visar en stor osäkerhet när det är ute i naturen, och vill därför hela tiden vara nära en pedagog.
- 3 =** Barnet kan lämna sin pedagog, men vill kontinuerligt kunna se den för att känna att det är okej att vara en bit ifrån.
- 5 =** Barnet visar att det är bekvämt i naturen. Barnet kan vara ifrån pedagog och barngruppen och agera på egen hand utan behov av kontakt med pedagog.

Fördelen med kvalitativt orienterade beskrivningar av stegen på skalan är att de gör att verksamheten behöver identifiera, och i skrift beskriva, vilka typer av ageranden som är kopplade till respektive skalsteg. Det är då viktigt att veta hur de mest önskvärda beteendena faktiskt ser ut. För I Ur och Skur handlar det om vad det är för beteenden som är förknippade med en 5:a för respektive beteende. Nackdelen är att det oftast tar betydligt längre tid att utveckla skalor med kvalitativt orienterade beskrivningar än skalor som är baserade på frekvens. Det är därför viktigt att diskutera om det är värt att investera den extra tiden, det vill säga om den extra nyttan av det arbetet kommer att överstiga kostnaden.

I Ur och Skur valde en medelväg för vissa av beteendena genom att låta de kvalitativt formulerade skalorna utgå ifrån övergripande frekvensbeskrivningar. För den företeelse som handlar om att barnet är tryggt i sig själv inkluderades bland annat beteendet "Barnet vågar prova på nya saker/aktiviteter". Frekvensorden "sällan", "då och då" samt "ofta" används på följande sätt i en något mer beskrivande text för respektive skalsteg:

- 1 =** Barnet vågar sällan prova på nya saker/aktiviteter.
- 3 =** Barnet vågar då och då prova på nya saker/aktiviteter.
- 5 =** Barnet vågar ofta prova på nya saker/aktiviteter.

ATT VÄLJA STEG ATT BESKRIVA: Exemplet ovan har inga beskrivningar av beteendena för skalsteg 2 och 4. Tanken är att beskrivningarna av skalstegen 1, 3 och 5 utgör riktlinjer för dem. En 2:a är alltså ett beteende mellan en 1:a och en 3:a, medan en 4:a representerar ett beteende mellan en 3:a och en 5:a. Det är möjligt att ta fram konkreta formuleringar också för skalstegen 2 och 4, men det kan vara en utmaning att göra dem varken för snäva eller breda i relation till de andra skalstegen.

Jämna, udda eller inga steg alls?

En central fråga vid val av skala är om den ska ha jämnt eller udda antal steg. Ett jämnt antal steg "tvingar" observatören att ta ställning till om beteendet hör hemma på den övre eller undre halvan av skalan. Ett udda antal steg möjliggör däremot ett mittenalternativ som balanserar mellan de två halvorna. Detta är särskilt användbart när det är svårt att formulera bra beskrivningar för de mittersta stegen på en jämn skala, och minskar dessutom risken för stora hopp mellan stegen. Ett mittenalternativ kan därför bidra till bättre balans i skalan.

I avsnittet "Frekvens eller kvalitativ beskrivning?" diskuterades den femgradiga skalan för beteendet "Föräldern ser till att barnet får utforska saker med munnen". Där bidrar mittenalternativet till att de två odefinierade stegen (2 och 4) ramar in av tydliga beskrivningar. Det ger användaren vägledning i hur dessa ska tolkas. Med ett jämnt antal steg kan denna balans bli svårare att uppnå, vilket talar för att beskriva samtliga steg. Valet mellan jämnt eller udda antal steg avgörs därför främst av vad som passar bäst i den aktuella situationen, så prova er fram till vad som känns bäst för er.

Det är också möjligt att skapa observationsverktyg utan skalor. Då är målet inte att fånga exakt utveckling utan snarare att rikta uppmärksamheten mot särskilt viktiga beteenden. En sådan modell passar organisationer som inte vill avsätta resurser för att mäta förändringar numeriskt, utan i stället vill samla in underlag för samtal om beteendeförändringar i intressentgruppen.

Exempel Lajka. Observationsverktyget för Lajka var tänkt som ett komplement till verksamhetens huvudsakliga mätning i enkätform. Syftet med observationsverktyget var att ge kompletterande information på gruppnivå rörande särskilt intressanta beteenden i klassrumsmiljö. De fokuserade på följande beteenden:

1. Eleverna pratar med varandra på ett icke nedvärderande sätt.
2. Eleverna vågar berätta om saker som hänt på nätet som inte känns okej.
3. Eleverna resonerar på ett sätt som visar att de har goda insikter om hur mobil- och nätanvändning kan påverka sömn och fysisk aktivitet.
4. Eleverna pratar om sociala medier på ett sätt som visar att de har ett sunt förhållningssätt till sådana.
5. Eleverna är i hög grad källkritiska avseende innehåll på nätet.
6. Eleverna har en god koncentrationsnivå på lektionerna.

Tanken med Lajkas verktyg var att den pedagog som skulle använda det hade ett extra vakande öga på eleverna utifrån dessa sex beteenden. Genom att med jämna mellanrum kort beskriva situationen i klassrummet utifrån respektive beteende erhålls en bild över tid som förhoppningsvis illustrerar en utveckling i positiv riktning.

Exempel konstprojekt. I ett konstprojekt i södra Sverige inkluderades två klasser från två olika skolor i geografiskt närliggande områden. Trots närheten skilde sig de socioekonomiska och demografiska förutsättningarna markant mellan skolorna. Projektets huvudsakliga syfte var att skapa nya sociala relationer mellan eleverna i de två klasserna. För att undersöka om – och i så fall hur – sådana relationer uppstod, ombads de två projektledarna att beskriva resultaten utifrån sina egna observationer och de informella samtal de förde med eleverna. Deras analys skulle särskilt fokusera på följande fyra aspekter:

- På vilket sätt märks det att elever från olika klasser har fått en närmare eller nära social relation? Svara på frågan genom att ge många olika exempel utifrån enskilda relationer.
- Har elever från de olika klasserna på ett eller annat sätt börjat umgås med varandra på sin fritid? Svara på frågan genom att ge många olika exempel utifrån enskilda relationer.
- Rör sig elever från respektive klass i den andra klassens geografiska område utanför skoltid? Svara på frågan genom att ge många olika exempel utifrån enskilda relationer.
- I vilken utsträckning har de sociala relationerna mellan eleverna i de två klasserna förbättrats under projektet? Svara genom att ge en övergripande bild av de sociala relationerna – hur de agerade gentemot varandra – i början respektive i slutet av projektet.

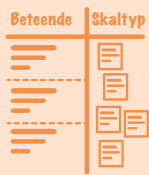
Genom att observera ovanstående aspekter fick projektledarna en god uppfattning om i vilken grad projektet skapade nya sociala relationer mellan de två klasserna. Observationsverktyget genererade många positiva exempel på detta.

OM ANTALET STEG: Oavsett val av antal steg på skalan är det bra om samma antal används för alla beteenden i observationsverktyget. Skalorna för samtliga beteenden bör även vara så likartade som möjligt. Använder ni samma typ av skala i hela observationsverktyget blir det mycket enklare att förstå skalornas logik, vilket i sin tur gör det enklare att använda verktyget som helhet.

Tips: workshop skalor

Arbetet med att ta fram skalorna för utvalda beteenden kan gå väldigt snabbt, men det kan också vara ett omfattande arbete som kräver flera workshops. Oavsett är det viktigt att många av workshopsdeltagarna är personer som arbetar nära intressentgruppen i vardagen. De har lättare att bedöma vilka skalor som är bäst för att enkelt kunna göra mätningar med observationsverktyget.

- **Generera.** I det fall arbetsgruppen inför workshoppen har fått i uppgift att ta fram egna förslag på typer av skalor för de fastställda beteendena inleds workshoppen med att var och en får redogöra för dessa. Processledaren antecknar alternativen så att en gemensam bruttolista skapas.
- **Slå ihop.** Utifrån bruttolistan initierar processledaren en diskussion om de olika alternativen. Fokus ligger på att slå samman likartade förslag. I diskussionen är det också viktigt att förhålla sig till följande frågeställningar: Ska skalan vara baserad på frekvens eller mer kvalitativt orienterade beskrivningar? Ska skalan ha jämnt eller udda antal steg, eller inga steg alls? Tanken är att diskussionen som helhet ska landa i några renodlade och distinkt skilda alternativ till typ av skalor.
- **Rangordna.** Nu är det dags att rangordna de framtagna skalalternativen. Det handlar då antingen om de alternativ som genererats via arbetet ovan, eller de som processledaren tillhandahållit inför workshoppen. Oavsett leder processledaren en diskussion som handlar om att komma överens om vilken skaltyp som är att föredra, vilken som kommer i andra hand och så vidare.
- **Fastställ.** När en rangordning finns på plats har ni i praktiken fastställt vilken skaltyp ni vill använda, det vill säga den som hamnat högst i rangordningen. Här handlar det därför framför allt om att ta ett steg tillbaka och i gruppen reflektera över helheten med fokus på om utvalda företeelser, relaterade beteenden och skaltyp verkligen matchar varandra på ett bra sätt, eller om skaltypen behöver korrigeras så att matchningen blir starkare.
- **Beskriv skalsteg.** Nästan oavsett vilken skaltyp som används kommer det behövas någon form av beskrivning av de olika stegen på skalan för respektive beteende. Det handlar då om att beskriva specifika steg på skalan och/eller ge exempel på typiska beteenden för enskilda skalsteg. Det är att rekommendera att grundarbetet med dessa beskrivningar sker enskilt av deltagarna mellan workshops, och att beskrivningarna skickas till processledaren för sammanställning till kommande workshop. Genom att deltagarna har gått igenom sammanställningen inför aktuell workshop, och dessutom noterat förslag på ändringar, kan det aktuella dokumentet bearbetas skala för skala där ändringar görs direkt i det. Lämpligen används en projektor för att projiceras en bild av dokumentet på en vägg/duk så att alla ser och därmed enkelt kan bidra i formuleringarna. Bara för detta arbete med att beskriva enskilda skalsteg kan det i vissa fall krävas ett par workshops för att hinna med det detaljerade formuleringsarbetet. I andra fall går det betydligt snabbare.

Arbetet med skalorna avslutas med att processledaren sammanfattar vad arbetsgruppen kommit fram till samt att de tillsammans gör en handlingsplan inför nästa steg i utvecklingsprocessen; att testa och sedan använda observationsverktyget. Processledaren ser till att förmedla en komplett version av observationsverktyget så fort som möjligt till workshopsdeltagarna.

Testa och använda

Det sista steget i utvecklingen av ett observationsverktyg handlar om att kontrollera och testa det framtagna innehållet. Baserat på återkopplingen kan sedan en slutlig version skapas. Därefter är det bara att börja använda verktyget i verksamhetens vardag. Det här kapitlet innehåller tips och råd om hur observationsverktyget kan kontrolleras och testas samt vad som är viktigt att tänka på under den löpande användningen.

Kontroll av helheten

När observationsverktyget är komplett behöver ni göra en sista noggrann genomgång för att kontrollera både helhet och detaljer. Det handlar om att läsa och diskutera innehållet utifrån ett kritiskt ifrågasättande perspektiv för att hitta eventuella delar som är direkt felaktiga eller som behöver justeras för att bli än bättre. Ni bör vara särskilt observanta på om det finns behov av kompletterande beskrivningar av beteenden, eller förändring av guidande punkter och skalor.

Exempel i Ur och Skur. I förskoleverksamhetens verktyg hade bland annat följande beteende formulerats kopplat till genusmedvetenhet: "Barnets roller i leken varierar på ett sätt som gör att barnet totalt sett kan anses leka på ett icke könsstereotypt sätt". I anslutning till skalan för detta beteende valde de att i slutfasen lägga till följande förtydligande för att underlätta för användaren:

"Exempel på könsstereotyp lek är när flickor tar rollen som mamma i en docklek eller när pojkar tar rollen som mekaniker i en billek. Att leka på ett icke könsstereotypt sätt innebär därmed att barnet tar andra roller än sådana som i samhället ofta förknippas med kvinnligt (för tjejer) och manligt (för pojkar)".

Ambitionen med er slutliga genomgång av observationsverktyget behöver vara att varje beteende och relaterad skala (inklusive eventuella förtydliganden, guidande punkter och exemplifieringar) tillsammans är så pass tydligt formulerade att olika personer placerar en specifik individ i intressentgruppen på ett likvärdigt ställe på skalan när de enskilt betraktar individens beteende. Är de inte det kommer olika personer att placera ett och samma beteende på olika delar av skalan, vilket tyvärr gör observationsverktyget oanvändbart. Är det svårt att åstadkomma en sådan tydlighet är det lämpligt att ta fram en kompletterande manual som ger användaren av observationsverktyget mer stöd i hur beteendena och skalorna ska tolkas.

Hur observationsverktyget kan testas

När ni gått igenom hela observationsverktyget noggrant och gjort nödvändiga revideringar är det dags att testa det. Det är en stor fördel om det sker i två steg:

☑ **Steg 1:** Välj ut några potentiella användare av verktyget som ni träffar enskilt. Vid respektive möte ger ni verktyget till personen i fråga och går igenom det beteende för beteende. Utgångspunkten är att ni ställer frågor till personen om hur denna tolkar innebörden av beteendena och skalorna, likväl som eventuella guidande punkter. Syftet är att kontrollera i vilken utsträckning formuleringarna tolkas på det sätt som ni vill att de ska tolkas. I Marika Wenemarks bok "Enkätmetodik: att planera och genomföra en undersökning" (2023, Liber) kan du läsa mer om olika sätt att genomföra den här typen av test.

Utifrån återkopplingen ni får kan en reviderad version av verktyget skapas. I det fall större förändringar görs kan det vara lämpligt att träffa ytterligare några potentiella användare för att göra motsvarande tolkningstest en gång till. Efter att ni uppdaterat verktyget utifrån den feedback ni fått under dessa samtal är det dags för det andra steget i testfasen.

☑ **Steg 2:** Låt några utvalda personer använda verktyget i mer skarpt läge genom att de får skatta samma individer i intressentgruppen. Det är bra om dessa skattningar sker vid åtminstone två tillfällen under en viss tidsperiod, lämpligen tre till sex månader. Det ger möjlighet att bedöma huruvida verktyget verkligen fångar upp den utveckling som skett hos individerna. Det är dessutom en stor fördel om de personer som testar verktyget är andra än de som utformat det, eller varit involverade i den första testfasen. På så vis går det att få viktig feedback om vilka delar av verktyget som är tydliga, och vilka som behöver ändras för att säkerställa mer tillförlitliga resultat.

Ni behöver inte välja ut särskilt många personer i intressentgruppen att genomföra testen på. Oftast räcker det med en handfull individer. Det viktiga att testa är att observatörerna bedömer respektive individ i intressentgruppen på likartat sätt för varje beteende. Finns det betydande skillnader i skattningarna är det viktigt att göra förändringar i verktyget, primärt genom att förändra formuleringar och/eller lägga till förklaringar. Ett ytterligare alternativ är som sagt att skapa en kompletterande användarguide som gör det än tydligare hur innehållet i verktyget ska tolkas.

Arbetsgruppen bör planera in ett längre uppföljningsmöte direkt efter att testperioden har avslutats. Vid ett sådant är det lämpligt att samla alla som varit med och tagit fram och testat observationsverktyget för att diskutera verktyget som sådant och eventuella korrigeringar. Efter genomförda justeringar är observationsverktyget sannolikt helt klart, och därmed redo att börja användas kontinuerligt. Om det sker mer omfattande förändringar i verktyget är det dock lämpligt att först genomföra ytterligare en testomgång.

Det är viktigt att förtydliga att den här typen av test inte handlar om en vetenskaplig validering av verktyget. Sådana processer är betydligt mer omfattande och resurskrävande. Snarare handlar testet om att säkerställa att verktyget ger likartade

skattningar när olika personer använder det – inte vetenskapligt exakta resultat. Men självklart är det möjligt att genomföra en vetenskapligt orienterad validering av verktyget.

Är ni intresserade av det rekommenderar vi att ni tar kontakt med lämplig forskare för en dialog om hur ni tillsammans kan genomföra en sådan validering. Oavsett rekommenderar vi att ni tar del av vår handledning "Kort om validering – Från innebörd till genomförande" (2024, Idéer för livet) då den innefattar en hel del bra tips på hur ni kan gå tillväga för att på egen hand öka träffsäkerheten i ert observationsverktyg.

ATT TÄNKA PÅ NÄR NI TESTAR: De observatörer som testar observationsverktyget bör inte prata med varandra om verktyget i sig eller beteenden hos de individer som de ska bedöma. Detta för att få veta om verktygets skriftliga instruktioner är så självförklarande att de ger samma resultat oavsett vem som använder verktyget. Be även observatörerna som testar verktyget att löpande skriva ner sådant som kan vara bra att ändra. Det kan exempelvis handla om något som är otydligt, komplicerat, motsägelsefullt eller att ett beteende och den relaterade skalan helt enkelt är svår att observera och dokumentera resultatet för.

Tips: användning av observationsverktyg

Avslutningsvis vill vi lyfta fram några saker som vi tycker är särskilt viktiga att tänka på när ni använder ert färdiga observationsverktyg:

- Bestäm antalet gånger som verktyget ska användas för att mäta intressentgruppens utveckling. Användandet får inte bli betungande för de som ska göra skattningarna. Det viktigaste är till en början att komma igång och använda verktyget, varför det initialt ofta är bra att börja med ett fåtal gånger.
- Ta fram ett skattningsformulär som kan användas när observationerna ska dokumenteras. Genom att göra formuläret digitalt, exempelvis i ett datorbaserat kalkylprogram, är det dessutom möjligt att lägga in automatiska summeringar som visar utvecklingen över tid (via flera mättillfällen) för varje person i intressentgruppen. I Bilaga 2 finns ett sånt skattningsformulär för det observationsverktyg som I Ur och Skur utvecklat.
- Bestäm om verktyget enbart ska användas av personer som jobbar med intressentgruppen, eller om individerna själva också ska involveras på något sätt. I ett arbetsmarknadsprojekt skulle det sistnämnda kunna innebära att både handledaren och deltagaren gör en bedömning av individen för varje enskilt beteende. Därefter kan de diskutera vad de kommit fram till, exempelvis i samband med ett utvecklingssamtal. Syftet är då inte att fokusera på vem – handledaren eller deltagaren – som har rätt eller fel i sina bedömningar, utan att lära av varandra kring hur de båda ser på deltagaren och hur dess beteende har utvecklats. Det tidigare nämnda observations- och självskattningsverktyget DOA (Dialog om arbetsförmåga) tar sin utgångspunkt i denna typ av tudelade bedömning. Så den som är intresserad av detta tar med fördel del av det mätverktyget.
- I de fall det enbart är de som jobbar med intressentgruppen som använder observationsverktyget är det bra att på ett eller annat sätt ge individerna i intressentgruppen individuell återkoppling. Det behöver inte innebära att resultatet för varje enskilt beteende diskuteras, utan för en dialog med den aktuella individen om dess utveckling över tid. Förslagsvis sker även det vid någon form av utvecklingssamtal.
- Om intressentgruppen på ett eller annat sätt är i direkt eller indirekt kontakt med observationsverktyget behöver ni kommunicera vilken roll verktyget har i er verksamhet. Verktyget riskerar annars att upplevas som en form av betygs- eller övervakningssystem, vilket kan få negativa konsekvenser. Förtydliga exempelvis att verktyget är ett sätt för er att förbättra verksamheten genom att bättre förstå individernas behov och utveckling.
- Utvärdera själva observationsverktyget i alla fall en gång per år. Lägga fokus på vilka delar som fungerar bra och vilka som behöver förbättras.
- Minst en gång per år bör ni sammanställa resultatet på gruppnivå för respektive beteende så att ni tydligt och enkelt kan analysera utvecklingen, både per beteende och totalt sett. Resultatet kan användas för extern kommunikation till olika intressenter, likväl som för intern dialog. Den senare bör då handla om vilka utfall ni är nöjda respektive mindre nöjda med, samt vilka förändringar som behöver göras i verksamheten för att förbättra resultaten. Kom även ihåg att skapa en plan för genomförandet av beslutade förändringar. En sådan plan utgör grundfundamentet i det löpande förändringsarbetet.

Bilaga 1. Observations- verktyg I Ur och Skur

Det observationsverktyg som presenteras här syftar till att fånga barns utveckling under dess tid i förskoleverksamhet. Verket är uppdelat utifrån följande nio företeelser:

- Lärande
- Genusmedvetenhet
- Empati
- Trygghet i relation till pedagog
- Trygghet i relation till barn på förskolan
- Trygghet i relation till naturen
- Trygg i sig själv
- Konfliktfritt agerande
- Förmåga till fantasi och kreativitet

För varje företeelse finns ett eller flera beteenden. Varje beteende mäts med hjälp av en femgradig skala, där de två ytterligheterna samt mittenalternativet är beskrivna utifrån ett typiskt beteende för barnet. Du som pedagog kan också fylla i en 2:a eller 4:a. Om du tycker att barnets beteende är mellan exempelvis en 3:a och 5:a, då anger du en 4:a.

En sak som är viktig att poängtera avseende ytterligheterna är att en 1:a ofta innefattar att det aktuella beteendet sker sällan. Men sätt en 1:a också för de barn som aldrig har det aktuella beteendet. En 1:a står alltså för både sällan och aldrig. När det i stället gäller en 5:a innehåller dessa beskrivningar vanligen ordet ofta, men här ingår också alltid. Så beteenden som ofta eller alltid förekommer hos ett barn ska betraktas som en 5:a.

I ett separat dokument finns en mall som du med fördel använder för dokumentation utifrån varje enskilt barn. Det är också att rekommendera att göra en skattning av varje barn utifrån samtliga 23 beteenden en gång per termin. På så sätt är det möjligt till att tydligt fånga progressionen över tid.

Lärande

Beskrivning av skalan:

Beteende 1: Barnet har förmåga att tillämpa lärande via ögon och öron. Grunden är lärsituation baserad på stillasittande pedagogledd verksamhet.

Stillasittande pedagogledd verksamhet innefattar primärt samlingar av olika slag som exempelvis introduktionssamling, reflektionssamling, skogsskola, sagor och berättande, samt presentation av positionsord.

- 1 = Barnet kan sällan återberätta (via tal, läten och/eller kroppsspråk) innehåll i, eller svara på frågor utifrån, lärsituationen. Barnet kan därför inte heller omsätta innehållet i egna exempel.
- 3 = Barnet kan till viss del återberätta eller svara rätt på frågor utifrån lärsituationen, men kan inte omsätta innehållet i egna exempel.
- 5 = Barnet kan ofta fullt ut återberätta eller svara rätt på frågor utifrån lärsituationen, samt omsätta innehållet i egna exempel.

Beteende 2: Barnet har förmåga att tillämpa lärande som skett med hela kroppen och de fem sinnen. Grunden är lärsituation i stillhet eller rörelse.

Beskrivning av skalan:

- 1 = Barnet kan sällan återberätta (via tal, läten och/eller kroppsspråk) innehåll i, eller svara på frågor utifrån, lärsituationen. Barnet kan därför inte heller omsätta innehållet i egna exempel.
- 3 = Barnet kan till viss del återberätta eller svara rätt på frågor utifrån lärsituationen, men kan inte omsätta innehållet i egna exempel.
- 5 = Barnet kan ofta fullt ut återberätta eller svara rätt på frågor utifrån lärsituationen, med egna ord förklara vad de lärt sig samt omsätta innehållet i egna exempel.

Genusmedvetenhet

Beteende 1A (Innemiljön): Barnet leker med andra barn oavsett kön och etnisk tillhörighet. *Är förskolan i stor utsträckning homogen när det gäller barnens etniska tillhörighet ska beteende 1A och 1B används med fokus på enbart kön.*

Beskrivning av skalan:

- 1 = Barnet leker oftast med barn som är likt sig själv sett till kön och etnisk tillhörighet.
- 3 = Barnet leker delvis med barn av olika kön och etnisk tillhörighet.
- 5 = Barnet har etablerade relationer i många olika konstellationer sett till kön och etnisk tillhörighet.

Beteende 1B (Utemiljön): Barnet leker med andra barn oavsett kön och etnisk tillhörighet.

Beskrivning av skalan:

- 1 = Barnet leker oftast med barn som är likt sig själv sett till kön och etnisk tillhörighet.
- 3 = Barnet leker delvis med barn av olika kön och etnisk tillhörighet.
- 5 = Barnet har etablerade relationer i många olika konstellationer sett till kön och etnisk tillhörighet.

Beteende 2A (Innemiljön): Barnets roller i leken varierar på ett sätt som gör att barnet totalt sett kan anses leka på ett icke könsstereotypt sätt. *Exempel på könsstereotyp lek är när flickor tar rollen som mamma i en docklek eller när pojkar tar rollen som mekaniker i en billek. Att leka på ett icke könsstereotypt sätt innebär därmed att barnet tar andra roller än sådana som i samhället ofta förknippas med kvinnligt (för tjejer) och manligt (för pojkar).*

Beskrivning av skalan:

- 1 = Barnets roller i leken är nästan uteslutande könsstereotypa.
- 3 = Barnets roller i leken är rätt ofta könsstereotypa, men det finns även tydliga inslag av icke könsstereotypa roller.
- 5 = Barnets roller i leken är av väldigt blandat slag, vilket totalt sett innebär att barnet leker på ett icke könsstereotypt sätt.

Beteende 2B (Utemiljön): Barnets roller i leken varierar på ett sätt som gör att barnet totalt sett kan anses leka på ett icke könsstereotypt sätt.

Beskrivning av skalan:

- 1 = Barnets roller i leken är nästan uteslutande könsstereotypa.
- 3 = Barnets roller i leken är rätt ofta könsstereotypa, men det finns även tydliga inslag av icke könsstereotypa roller.
- 5 = Barnets roller i leken är av väldigt blandat slag, vilket totalt sett innebär att barnet leker på ett icke könsstereotypt sätt.

Empati

Beteende 1: Barnet agerar utifrån andra barns behov, exempelvis när någon behöver hjälp att knyta skorna, packa ryggsäcken, ta sig upp för berget eller informera en vuxen om att ett annat barn fått problem.

Beskrivning av skalan:

- 1 = Barnet hjälper sällan andra, utan ser primärt till sig själv.
- 3 = Barnet hjälper ibland andra, men med tveksamhet eller för att det blir tillfrågat att göra det.
- 5 = Barnet hjälper ofta andra, och då alltid på eget initiativ.

Beteende 2: Barnet visar att det känner med andra barns känslor, exempelvis blir glad när ett annat barn blir glad eller blir lite nedstämt när ett annat barn blir ledset.

Detta beteende bör endast vara i fokus för barn som är cirka tre år och äldre.

Beskrivning av skalan:

- 1 = Barnet visar sällan egna känslor som är av motsvarande slag som andra barns känslor.
- 3 = Barnet visar ibland egna känslor som är av motsvarande slag som andra barns känslor.
- 5 = Barnet visar ofta egna känslor som är av motsvarande slag som andra barns känslor, och kan dessutom på ett eller annat sätt sätta ord/läten på känslorna som det andra barnet upplever.

Beteende 3: Barnet respekterar djur och natur.

Att agera respektfullt innebär här att hjälpa, likväl som att inte skada eller förstöra, djur och växter. Att agera respektfullt innebär exempelvis att inte tar bort vingar på insekter, stampa på gräsuggor eller rista i träd.

Beskrivning av skalan:

- 1 = Barnet agerar sällan respektfullt, eller agerar ligkiltig, mot djur och natur.
- 3 = Barnet agerar ibland på ett respektfullt sätt mot djur och natur.
- 5 = Barnet agerar ofta på ett respektfullt sätt mot djur och natur.

Trygghet i relation till pedagog

Beteende 1: Barnet kommer självmant till pedagoger när det har behov av vuxenkontakt, som när det är ledset, behöver berätta något eller behöver hjälp med något (exempelvis toalettbesök). Att söka vuxenkontakt ska här alltså inte förväxlas med bekräftelsebehov.

Beskrivning av skalan:

- 1 = Barnet söker sällan självmant upp en pedagog när det har behov av vuxenkontakt.
- 3 = Barnet söker ibland självmant upp en pedagog när det har behov av vuxenkontakt.
- 5 = Barnet söker oftast självmant kontakt med en pedagog när det har behov av vuxenkontakt.

Beteende 2: Barnet knyter an till de flesta av pedagogerna på förskolan.

Nedanstående skala rör uteslutande situationen där vårdnadshavare lämnar över barnet till pedagog när det börjar sin förskoledag. Valet av just överlämningen grundar sig på att det i dessa situationer är väldigt tydligt vilken typ av anknytning det handlar om.

Beskrivning av skalan:

- 1 = Barnet kan sällan lämnas över från vårdnadshavare till pedagog utan att bli ledset eller tydligt visa att det inte vill släppa vårdnadshavaren.
- 3 = Barnet kan lämnas över från vårdnadshavare till minst två-tre pedagoger utan att bli ledset eller tydligt visa att de inte vill släppa vårdnadshavaren.
- 5 = Barnet kan oftast lämnas över från vårdnadshavare till de flesta av pedagogerna utan minsta problem.

Trygghet i relation till barn på förskolan

Beteende 1: Barnet leker med många barn på förskolan (sammantaget utifrån naturen, på gården och inomhus). *Beteendet handlar om barnets lek med andra över en längre period, det vill säga en termin eller ett läsår.*

Beskrivning av skalan:

- 1 = Barnet leker endast med ett, eller ett fåtal andra, barn på förskolan.
- 3 = Barnet leker med ungefär tio barn på förskolan.
- 5 = Barnet leker med fler än tjugo barn på förskolan.

Beteende 2: Barnet deltar i leken utan stöd av en pedagog.

Beskrivning av skalan:

- 1 = Barnet leker sällan med andra utan att en pedagog deltar.
- 3 = Barnet behöver hjälp av en pedagog att komma igång i leken med andra, och pedagogen behöver därefter finnas i periferin (för stöd på distans).
- 5 = Barnet leker oftast självständigt utan stöd av en pedagog.

Beteende 3: Barnet vågar uttrycka sig i barngruppens aktiviteter (både under lek och undervisning).

Beskrivning av skalan:

- 1 = Barnet vågar sällan uttrycka sig i gruppssammanhang.
- 3 = Barnet vågar ibland uttrycka sig i gruppssammanhang.
- 5 = Barnet vågar oftast uttrycka sig i gruppssammanhang.

Trygghet i relation till naturen

Beteende 1: Barnet vet hur det ska klä sig utomhus, oavsett väder.

Beskrivning av skalan:

- 1 = Barnet vet sällan hur det ska klä sig när det ska gå ut.
- 3 = Barnet vet i viss mån hur det ska klä sig när det ska gå ut.
- 5 = Barnet vet oftast hur det ska klä sig när det ska gå ut. Barnet förstår också innebörden av olika material och lagers funktion.

Beteende 2: Barnet vet hur det ska agera i naturen.

Beskrivning av skalan:

- 1 = Barnet visar en stor osäkerhet när det är ute i naturen, och vill därför hela tiden vara nära en pedagog.
- 3 = Barnet kan lämna sin pedagog, men vill kontinuerligt kunna se den för att känna att det är okej att vara en bit ifrån.
- 5 = Barnet visar att det är bekvämt i naturen. Barnet kan var ifrån pedagog och barngruppen och agera på egen hand utan behov av kontakt med pedagogen.

Beteende 3: Barnet upplever, undersöker och leker (tryggt) i olika biotoper. *Att uppleva en biotop handlar här om att ta in den med alla sina sinnen.*

Beskrivning av skalan:

- 1 = Barnet kan endast uppleva, undersöka och/eller leka på gården.
- 3 = Barnet kan uppleva, undersöka och leka i några biotoper.
- 5 = Barnet upplever, undersöker och leker obehindrat i olika biotoper.

Trygghet i sig själv

Beteende 1: Barnet vågar uttrycka egna åsikter i barngruppens aktiviteter (både i lek och undervisning).

Detta beteende bör endast vara i fokus för barn som är cirka tre år och äldre.

Beskrivning av skalan:

- 1 = Barnet uttrycker sig endast som gruppen och om gruppen först har visat vad den tycker.
- 3 = Barnet uttrycker egna åsikter, men tar tillbaka dem om något annat barn inte gillar åsikten.
- 5 = Barnet uttrycker egna åsikter med trygghet oavsett vad andra tycker. Barnet kan också ändra åsikt om det blir övertygat (men då inte på grund av osäkerhet).

Beteende 2A (Innemiljön): Barnet vågar prova på nya saker/aktiviteter.

Beskrivning av skalan:

- 1 = Barnet vågar sällan prova på nya saker/aktiviteter.
- 3 = Barnet vågar då och då prova på nya saker/aktiviteter.
- 5 = Barnet vågar ofta prova på nya saker/aktiviteter.

Beteende 2B (Utemiljön): Barnet vågar prova på nya saker/aktiviteter.

Beskrivning av skalan:

- 1 = Barnet vågar sällan prova på nya saker/aktiviteter.
- 3 = Barnet vågar då och då prova på nya saker/aktiviteter.
- 5 = Barnet vågar ofta prova på nya saker/aktiviteter.

Beteende 3: Barnet reagerar inte nämnvärt (negativt) när det misslyckas med något.

Att reagera med negativa känslouttryckningar handlar här om att exempelvis bli arg, frustrerad eller ledsen.

Beskrivning av skalan:

- 1 = Barnet reagerar ofta med negativa känslouttryckningar när det misslyckas med något.
- 3 = Barnet reagerar ibland med negativa känslouttryckningar när det misslyckas med något.
- 5 = Barnet reagerar sällan med negativa känslouttryckningar när det misslyckas med något.

Konfliktfritt agerande

Beteende: Barnet agerar på ett konfliktfritt sätt, det vill säga respektfullt och lösningsorienterat gentemot andra på förskolan.

Att agera respektfullt handlar bland annat om att inte knuffa, stöta till eller störa andra, likväl som att inte förstöra eller ta saker som andra använder. Det handlar också om att kompromissa.

Beskrivning av skalan:

- 1 = Barnet agerar sällan respektfullt och lösningsorienterat, vilket innebär att det ofta hamnar i, eller skapar, konflikt av något slag.
- 3 = Barnet agerar ibland respektfullt och lösningsorienterat.
- 5 = Barnet agerar ofta respektfullt och lösningsorienterat, vilket innebär att det sällan hamnar i, eller skapar, konflikt av något slag.

Förmåga till fantasi och kreativitet

Beteende: Barnet har en väl utvecklad förmåga att leka, fantisera och skapa utifrån nästan vad som helst i naturen.

När begreppet naturföremål används i nedanstående skala avses föremål som stenar, stubbar kottar och grenar.

Beskrivning av skalan:

- 1 = Barnet använder sällan naturföremål som utgångspunkt när det leker, fantiserar och/eller skapar. Barnets aktivitet kretsar kring redan skapade leksaker eller redskap av olika slag.
- 3 = Barnet använder ibland naturföremål som utgångspunkt när det leker, fantiserar och/eller skapar, men behöver då en del hjälp för att komma igång.
- 5 = Barnet använder ofta naturföremål som utgångspunkt när det leker, fantiserar och/eller skapar. Dessa blir direkt en självklar del i leken/fantasin/skapandet.

Bilaga 2. Skattningsformulär I Ur och Skur

Företeelser och beteenden	M1 [Datum]	M2 [Datum]	M3 [Datum]	M4 [Datum]	M5 [Datum]
---------------------------	---------------	---------------	---------------	---------------	---------------

Lärande

1. Barnet har förmåga att tillämpa lärande via ögon och öron. Grunden lärsituation baserad på stillasittande pedagogledd verksamhet.					
2. Barnet har förmåga att tillämpa lärande som skett med hela kroppen och de fem sinnena. Grunden är lärsituation i stillhet eller rörelse.					

Genusmedvetenhet

1A. Barnet leker med andra barn oavsett kön och etnisk tillhörighet (Inne).					
1B. Barnet leker med andra barn oavsett kön och etnisk tillhörighet (Ute).					
2A. Barnets roller i leken varierar på ett sätt som gör att barnet totalt sett kan anses leka på ett icke könsstereotyp sätt (Inne).					
2B. Barnets roller i leken varierar på ett sätt som gör att barnet totalt sett kan anses leka på ett icke könsstereotyp sätt (Ute).					

Empati

1. Barnet agerar utifrån andra barns behov, exempelvis när någon behöver hjälp att knyta skorna, packa ryggsäcken, ta sig upp för berget eller informera en vuxen om att ett annat barn fått problem.					
2. Barnet visar att det känner med andra barns känslor, exempelvis blir glad när ett annat barn blir glad eller blir lite nedstämd när ett annat barn blir ledset.					
3. Barnet respekterar djur och natur.					

Trygghet i relation till pedagog

1. Barnet kommer självmant till pedagoger när det har behov av vuxenkontakt, som när det är ledset, behöver berätta något eller behöver hjälp med något (exempelvis toalettbesök).					
2. Barnet knyter an till de flesta av pedagogerna på förskolan.					

Trygghet i relation till barn på förskolan

1. Barnet leker med många barn på förskolan (sammantaget utifrån naturen, på gården och inomhus).					
2. Barnet deltar i leken utan stöd av en pedagog.					
3. Barnet vågar uttrycka sig i barngruppens aktiviteter (både under lek och undervisning).					

Trygghet i relation till naturen

1. Barnet vet hur det ska klä sig utomhus, oavsett väder.					
2. Barnet vet hur det ska agera i naturen.					
3. Barnet upplever, undersöker och leker (tryggt) i olika biotoper.					

Trygg i sig själv

1. Barnet vågar uttrycka egna åsikter i barngruppens aktiviteter (både under lek och undervisning).					
2A. Barnet vågar prova på nya saker/aktiviteter (Inne).					
2B. Barnet vågar prova på nya saker/aktiviteter (Ute).					
3. Barnet reagerar inte nämnvärt (negativt) när det misslyckas med något.					

Konfliktfritt agerande

1. Barnet agerar på ett konfliktfritt sätt, det vill säga respektfullt och lösningsorienterat, gentemot andra på förskolan.					
---	--	--	--	--	--

Förmåga till fantasi och kreativitet

1. Barnet har en väl utvecklad förmåga att leka, fantisera och skapa utifrån nästan vad som helst i naturen.					
--	--	--	--	--	--

Totalsumma

--	--	--	--	--

Medelvärde

--	--	--	--	--

Bilaga 3. Observations- verktyg Lajka

På den här sidan presenteras ett frivilligt observationsverktyg för dig som pedagog i klassrummet. Fokus är observation av beteenden hos elever som tagit del av Lajkas material för en schyst nätvardag, och då med utgångspunkt i elevernas agerande i klassrumsmiljön.

Observationsverktyget utgår ifrån sex av de beteenden som Lajka vill bidra till. Du som använder verktyget i klassrumsmiljön håller över tid ett lite extra vakande öga på eleverna utifrån dessa beteenden. Genom att med jämna mellanrum – förslagsvis mot slutat av varje termin – kort beskriva klassen utifrån respektive beteende framkommer en bild över tid som förhoppningsvis illustrerar en utveckling i positiv riktning.

Beskrivningarna görs enbart på övergripande gruppnivå – inte individnivå. Det handlar då om huvudsakligen kvalitativt orienterade beskrivningar av elevernas beteenden där konkreta exempel är viktiga för att synliggöra i vilken ungefärlig utsträckning eleverna uppfyller dessa. Beteenden att observera eleverna utifrån (på gruppnivå) är följande:

- 1 = Eleverna pratar med varandra på ett icke nedvärderande sätt.
- 2 = Eleverna vågar berätta om saker som hänt på nätet som inte känns okej.
- 3 = Eleverna resonerar på ett sätt som visar att de har goda insikter om hur mobil- och nätanvändning kan påverka sömn och fysisk aktivitet.
- 4 = Eleverna pratar om sociala medier på ett sätt som visar att de har ett sunt förhållningssätt till sådana.
- 5 = Eleverna är i hög grad källkritiska avseende innehåll på nätet.
- 6 = Eleverna har en god koncentrationsnivå på lektionerna.

När elevernas agerande i klassrummet beskrivs utifrån vart och ett av dessa beteenden behöver beskrivningen innehålla följande: 1) en redogörelse som tydliggör ungefär i vilken utsträckning som eleverna totalt sett agerar i enlighet med beteendet, 2) ett flertal konkreta exempel som på ett tydligt sätt illustrerar beteendet i praktiken, samt 3) en beskrivning av i vilken utsträckning det skett en förändring avseende det aktuella beteendet under terminen eller läsåret. Kopplat till det sistnämnda görs även en bedömning utifrån följande fråga:

I vilken utsträckning beror den eventuella förändringen på de klassdiskussioner som genomförts baserat på Lajkas material för en schyst nätvardag?

Förändringen beror till väldigt liten del på dessa klassrumsdiskussioner.

Förändringen beror till väldigt stor del på dessa klassrumsdiskussioner.

Själva dokumentationen av allt ovanstående behöver inte vara krångligare än att du i ett textdokument skriver ner din upplevelse av situationen för varje enskilt beteende.

Stort tack för att du hjälper oss med detta!

Vi vill skapa ett samhälle med bättre hälsa och ökad trygghet

Vi är många som vet att lyckade investeringar idag leder till god avkastning i framtiden. Men hos Skandias stiftelse Idéer för livet mäts resultaten inte bara i kronor, utan också i kraften och förmågan att förändra samhället till det bättre. För vi vet att gemenskap nu förebygger utanförskap sen och att trygghet nu förebygger kriminalitet sen.

Idéer för livet agerar kraftfullt med mjuka medel, och bygger starka vuxna genom att investera i dem som fortfarande växer. För oss är varje krona som spenderas på att få barn och unga att må bättre, känna mer delaktighet och tro på sig själva, en stor vinst för framtiden.

Vi verkar för bättre hälsa och ökad trygghet för barn och unga och finns med från idé till handling, i insatser som ger effekt och skapar framtidstro. Vi uppmuntrar kompetensöverföring, hjälper organisationer att växa och bidrar till att skapa fler skalbara insatser för en ökad social hållbarhet.

Stiftelsen initierar och stödjer forskning, organisationer och insatser, nationellt såväl som lokalt och är länken mellan många av dem. Vi har funnits i 40 år och stöttat fler än 4600 projekt.

För att skapa en positiv samhällsutveckling krävs ett nära samarbete mellan civilsamhället, offentlig sektor, näringsliv och akademien. Genom vår roll som katalysator kan vi verka för nya strukturer för samarbeten, bidra till att utveckla effektiva förebyggande lösningar som agerar på utmanande samhällsutmaningar.

Vi vet värdet av att förutse risker och arbeta förebyggande och arbetar för utvecklingen av effektiva metoder för att mäta värdet av förebyggande sociala insatser. Att göra rätt insats vid rätt tid lönar sig – både för samhället i stort såväl som för alla barn och unga. Barns hälsa och trygghet är centralt för oss.

Kort om validering

Från innebörd till genomförande

Innehåll

- 1 Varför validitet?
- 3 Studiedesigners validitet
- 8 Metoders validitet
- 16 Praktiska råd

Författare

Örjan Ekblom och Gisela Nyberg,
Gymnastik- och Idrottshögskolan

Projektledare

Christina Wahlström och Erik Jannesson,
Skandias stiftelse Idéer för livet

Grafisk formgivare

Tomas Falk, TF Consulting

Ett stort tack till följande för deras värdefulla feedback på innehållet:

Ida Johansson, Rädda barnen
Carina Juserius, Project Playground
Arne Falkbäck, Arez Kader och
Mika Päiväniemi, Våga va' Dig Själv!!!

Om Idéer för livet

Skandias stiftelse Idéer för livet strävar efter att skapa ett samhälle med bättre hälsa och ökad trygghet. Idéer för livet agerar som en katalysator för att skapa fler och effektivare förebyggande insatser mot barn och unga. Det genom att initiera och stödja projekt, metoder och forskning. Men också via utbildning, processtöd och olika typer av böcker och guider gällande effektmätning.

Om Gymnastik- och idrottshögskolan

Gymnastik- och idrottshögskolan (GIH) är Sveriges ledande lärosäte för forskning kring idrott, fysisk aktivitet och hälsa. GIH:s målsättning är att vara en attraktiv samarbetspartner, inom liksom utanför akademien. Ambitionen är att vara en kunskapsaktör i samhällsbygget. Forskning och undervisning sker i nära samverkan med näringsliv och ideella organisationer för att kunna skapa samhällsrelevant kunskap.

Förord

Allt vi på Idéer för livet gör syftar till att skapa bättre förutsättningar för barn och unga. En god hälsa och en stark grundtrygghet bidrar till välbefinnande och framtidstro för nästa generation som växer upp. Många hundratals organisationer bidrar till att genomföra bra verksamheter för många barn och unga, så att de kan utvecklas och tro på sig själva. Men för att veta att de gör en insats som gör skillnad är en viktig pusselbit att hjälpa organisationer att på ett bättre sätt mäta effekterna av sin verksamhet. För att ge rätt insats, till rätt individ i rätt tid är centralt för ett starkare samhälle.

Vår ambition är att bidra till utvecklingen av effektmätning i Sverige. Därför tillhandahåller vi utbildning, processledning och processtöd till framför allt våra partners. Men också till många av de organisationer som vi ger stipendier till, likväl som till andra.

Vi jobbar aktivt för att publicera böcker, guider och handledningar inom effektmätning, både med bredd och på specifika teman. Boken "Så mäts socialt hållbart värdeskapande" (Studentlitteratur, 2022) är vår utgångspunkt, som kompletteras med guider om bland annat mätning via observation och hur vi lämpligen jobbar med enkäter riktade till barn och unga. Det vi publicerar har sin grund i en uttaland efterfrågan på mer kunskap hos de vi möter i specifika effektmättningsfrågor.

Just det är också grunden för den handledning om validering som du just nu läser. För att vi ska förstå relevansen av resultat från effektmätning är validitet en central faktor, men det behövs mer anpassad och lättillgänglig litteratur kring detta. Därför har vi tagit initiativ till att börja täppa till den luckan, och därmed förse dig som antingen jobbar med effektmätning, eller som har ett intresse av sådan, med innehåll för att förstå mer om validering.

Handledningen är framtagen av Gymnastik- och Idrottshögskolan (GIH), i samarbete med oss på

Idéer för livet. Utgångspunkten är att ge dig en bild av olika typer av validitet, och mått för sådana, tillsammans med tips om vad som är lämpliga åtgärder för stärka validiteten i en studie.

En studies validitet, det vill säga dess giltighet, beror i grunden på både vilken data som samlats in och hur. I handledningen får du som läsare därför ta del av en redogörelse av olika sätt att samla in data, så kallad studiedesign, och dess betydelse för giltigheten. Därefter beskrivs hur kvaliteten på de metoder som använts – som enkäter, intervjuer eller andra mätinstrument – kan påverka en studies giltighet. Avslutningsvis ges några praktiska tips till dig som ska planera och genomföra en studie.

Vår förhoppning är att du med detta ska få en betydligt bättre bild av innebörden av validitet, och dessutom tillgång till verktyg för att själva göra mer medvetna val som stärker validiteten i de mätningar som du kommer göra framöver.

Lycka till!

*Stina Liljekvist,
Ordf. Skandias stiftelse
Idéer för livet,
Chef Kommunikation
och Marknad, Skandia*

*Örjan Ekblom,
Professor, Institutionen för
fysisk aktivitet och hälsa,
Gymnastik- och Idrotts-
högskolan*

Varför validitet?

Tänk dig att du vill göra någon form av studie utifrån vad din verksamhet bidrar till, exempelvis när det gäller fysisk hälsa, lycka eller skolnärvaro. I en sådan är utgångspunkt alltid en eller flera specifika frågeställningar som du vill få svar på. Det kan exempelvis handla om en fråga som: "Har vårt nya närvaroprogram någon påverkan på elevernas skolnärvaro?" Utifrån detta handlar det sedan om att försöka samla information för att kunna besvara varje enskild fråga.

I det arbetet finns en rad övergripande och detaljerade aspekter att beakta, och även fatta beslut utifrån. Genomförandet av studien är dessutom beroende av en rad praktiska, ekonomiska, tidsmässiga, likväl som andra, faktorer. Detta gör att det ofta inte går att genomföra studien på exakt det sättet som vore önskvärt. Det kan exempelvis innebära att det av tidsskäl inte går att involvera så många personer som borde vara med, eller att vi av ekonomiska skäl behöver nöja oss med den näst bästa metoden i sammanhanget. Nedanstående exempel om kopplingen mellan fysisk aktiviteter och välbefinnande illustrerar detta.

Den här typen av utmaningar och vägval gör att i princip alla studier har sina svagheter när det gäller att besvara den aktuella frågeställningen. I grunden handlar detta om vilken giltighet studiens resultat har, exempelvis i vilken utsträckning resultaten går att använda för att uttala sig om hela den grupp som vi vill kunna uttala oss om.

Ett annat ord för resultatens giltighet är *validitet*. Och validitet är i sin tur nära kopplat till ett annat viktigt ord i sammanhanget – *reliabilitet*.

Validitet handlar om både hur väl vi lyckats samla in data, och vilken data vi faktiskt samlar in. Giltigheten handlar alltså om hur giltiga resultaten är för att besvara frågeställningen. Om vi utgår ifrån en skolas mätning av elevernas längd, handlar validiteten bland annat om i vilken utsträckning den mätsticka som används faktiskt mäter just längden, det vill säga att varje angiven centimeter på mätsticken är just en centimeter (och inte någon annan längd).

Reliabilitet handlar om i vilken utsträckning vi mätt saker på ett stabilt sätt, det vill säga hur mycket ett mått varierar, antingen mellan upprepade mätningar eller mellan olika bedömare. Utifrån exemplet med mätningen av elevernas längd handlar reliabiliteten om huruvida flera mätningar av ett barns längd, exempelvis under en och samma dag, ger samma längd (vilket de borde göra givet att barnen inte växer märkbart under en enskild dag). Ger den samma utfall över ett antal sådana mätningar är reliabiliteten hög. Reliabilitet är dessutom en förutsättning för validitet. Det betyder att om en mätning varierar mycket mellan mätningar (när det som ska mätas inte ändras) kan validiteten knappast vara hög.

Exempel: Studie om kopplingen mellan fysisk aktivitet och välbefinnande

I en studie ville några forskare studera om en insats i form av stöd för ökad fysisk aktivitet bidrar till ökat välbefinnande. Till studien rekryterades 600 anställda på ett tjänsteföretag, där dessa delades in i två grupper. En grupp fick träningskort och motiverande samtal, medan den andra gruppen inte fick något stöd alls (det vill säga de utgjorde en kontrollgrupp). Forskarna valde att i sina mätningar använda en deltagarenkät som fylldes i före respektive efter insatsen för att mäta den eventuella förändringen i välbefinnande. Ett mer precist sätt att fånga den förändringen hade varit att använda en psykolog som djupintervjuat deltagarna. Ett sådant tillvägagångssätt valdes dock bort av ekonomiska och tidsmässiga skäl.

När studien startade visade det sig att det var cirka 20 % av de 600 som rekryterats till studien som faktiskt ville delta, varav mer än hälften redan var väldigt fysiskt aktiva. På grund av hög arbetsbelastning var det dock få i den grupp som fick motiverande samtal och träningskort som faktiskt hann nyttja dessa. Resultaten från studien visade på liten effekt av insatsen. För att kunna tolka dessa resultat blev forskarna tvungna att ta hänsyn till det stora bortfallet, och det faktum att väldigt få genomförde insatsen. Slutsatsen blev att vi inte vet om insatsen saknade betydande effekt, eller om resultaten berodde på att så få deltog.

I den här handledningen fokuserar vi på validitet, framför allt genom att ge dig som läsare en bild av olika typer av validitet. Syftet är att öka dina insikter om vad validitet kan vara, så att du kan nyttja dessa insikter när du själv genomför, eller tolkar resultatet av, någon form av studie. Att ha god inblick i giltigheten av en studies resultat är nämligen av vikt för att kunna avgöra, och kommunicera, dess användbarhet.

Som vi redan indikerat finns det utmaningar i att säkerställa en god validitet. Men genom att välja ett lämpligt sätt att organisera sin studie (så kallad studiedesign), samt välja en lämplig metod att samla in data (så kallad datainsamlingsmetod), är det möjligt att medvetet påverka sin studies validitet så att den blir så hög som möjligt givet förutsättningarna.

Studiedesignen är hur du organiserar din datainsamling, det vill säga om du träffar dina deltagare en eller flera gånger, om du observerar spontana händelser, eller om du tränar/behandlar dina deltagare. I studiedesignen ingår även en beskrivning av den aktuella populationen, det vill säga den totala grupp som är föremål för studien. Sättet på vilket du samlar in data kan påverka hur pålitliga dina värden blir (så kallad intern validitet), och hur lätt det blir att generalisera dina fynd till andra situationer eller grupper (så kallad extern validitet).

Datainsamlingsmetod utgörs av instrument, enkät, intervju, observation, testmetod eller ett register som används för att inhämta information. Det finns en stor mängd olika metoder, långt fler än antalet designer, och vi kommer att diskutera hur bra dessa metoder är på att mäta det de ska (metodens validitet). Vi kommer dock uteslutande fokusera på sådana metoder som används för att kvantifiera det som ska mätas, så som omfattning, förekomst eller mängd av något. Här finns en rad framtagna metoder för att mäta distinkta egenskaper som kognition, fysisk aktivitet, medicinska riskmarkörer eller miljöfaktorer.

En viktig fråga här är då vad "lämpliga" val är? Vad som är lämpligt i en viss studie beror mest på hur väl anpassat valet är i relation till den fråga som ska besvaras. Det finns därför inte några generellt sett bra eller dåliga studiedesigner och metoder, utan det är i den enskilda situationen som det finns bättre och sämre val.

Den som exempelvis vill studera hur effektiv en insats i en skola är för att stärka elevers självkänsla, bör kanske undersöka ett mindre antal elever där en mätning görs både före och efter insatsen. Den som i stället vill undersöka vilka faktorer som hänger ihop med en känsla av otrygghet, kanske snarare ska välja att studera många personer vid ett enskilt tillfälle.

En av många fördelar med en god validitet är att det normalt krävs färre deltagare i en studie för att finna ett samband av viss styrka. Omvänt innebär en låg validitet att många fler deltagare behöver inkluderas för att finna samma samband (eller en förändring).

Orsaken är att det med god validitet huvudsakligen menas att det som ska mätas också är det som mäts. Vid lägre validitet kan det lätt bli större "brus" i utfallen, det vill säga annan störande information, vilket gör att det blir svårare att finna samband i materialet.

Resterande del av den här handledningen innefattar tre kapitel. I kapitel 2 behandlar vi studiedesigners validitet genom att fördjupa oss i innebörden av intern och extern validitet, samt mått på sådant. I kapitel 3 lägger vi i stället fokus på metoders validitet, och mer specifikt det som kallas kriterievaliditet, prediktiv validitet och samtida validitet. I det fjärde och avslutande kapitlet presenterar vi några praktiska råd som vi tänker är bra att du får med dig.

Studiedesigners validitet

När en undersökning ska genomföras har den vanligen en av två huvudsakliga typer av frågeställningar. En av dessa handlar om att beskriva ett samband eller ett naturligt förekommande förlopp. Exempel på sådana kan vara om det finns ett samband mellan utbildning och upplevd hälsa hos unga vuxna, eller om de som var fysiskt aktiva som barn mår bättre som vuxna. Vid den här typen av frågeställningar används studiedesigner som är icke-experimentella, det vill säga i själva genomförandet vill vi påverka deltagare så lite som möjligt (primärt inte alls) genom att enbart observera det som förekommer.

Den andra huvudtypen av frågeställningar handlar om huruvida effekter av någon form av insats, behandling eller intervention har uppstått. I sådana fall kan frågorna handla om effekten av ett behandlingsprogram mot självskadebeteende, eller utifrån förändringar i skolans undervisning. I dessa fall har vi ofta en grupp som genomgår behandlingen, eller får insatsen, och en grupp som lever vidare som vanligt. Mätningar görs sedan både före och efter insatsen/behandlingen för att kunna belysa skillnader över tid inom och mellan grupperna.

De två viktigaste aspekterna av validitet kopplat till en studies design är intern respektive extern validitet. De är lite varandras motsatser, där den förstnämnda handlar om ordning och reda, medan den andra handlar om i vilken utsträckning resultat från en studie gäller andra än de som undersökts (det vill säga hur generaliserbara resultaten är). I resterande del av detta avsnitt fördjupar vi oss något i dessa två aspekter av validitet, med betoning på extern validitet.

Intern validitet – ordning och reda

I grunden borde alla former av studier kunna ha god intern validitet, det vill säga att vi har ordning och reda kopplat till datainsamlingen. Eller att vi åtminstone har kunskap om vilken data som blev insamlad på ett korrekt sätt utifrån planen, samt vilken data som samlats in där det finns avvikelser från plan, exempelvis där det blev något tekniskt fel, något misstag skedde eller där det kan ha blivit ett missförstånd. Viktiga typer av frågor att kunna svara på är bland annat:

- Har vi gett en standardiserad och tydlig instruktion till alla som medverkade i datainsamlingen?
- Kan vi redogöra för alla detaljer kring hur data samlades in?

- Vet vi vilken data som gäller före respektive efter insatsen?
- Var instrumentet vi använde kalibrerat (exempelvis en våg), så att det fungerar på ett korrekt sätt?
- Har enkäten vi använde ett sådant språk att misstolkningar är osannolika?
- Är enkäten vi använde översatt till svenska genom en tillförlitlig metod, exempelvis genom att frågor i originalenkäten översätts till svenska, och därefter från svenska tillbaka till originalspråket (så kallad back translation).

Intern validitet handlar alltså om att ha bra kontroll på sina metoder och det material som samlats in, allt från att maskiner och instrument är väl underhållna, enkäter och intervjuguidar tydliga, till att det framgår varifrån data kommer och hur den samlats in, vem som gjort vad och vilka eventuella misstag som kan ha uppstått. Med sådan information blir insamlad data transparent, och resultaten störs i mindre utsträckning av metodfel och avvikelser. Det är lätt för en utomstående att se vad som gjorts, och för en ny person enklare att komma in i studien och delta i datainsamlingen.

Genom att genomföra så kallade pilottester, det vill säga små förstudier, kan vi lära oss mycket om hur deltagare uppfattar undersökningen, samt om alla små detaljer som är så viktiga för att vi ska kunna lita på informationen som samlas in. Gör därför gärna några sådana pilottester innan du startar en studie för att testa rutiner och för att lära dig mer om hur andra uppfattar dina frågor eller mätningar. Samtidigt lär du dig om hur du säkert och korrekt kan samla in data. Vi återkommer till denna typ av pilottester i kapitel 4.

När studier genomförs som innefattar många deltagare, där deltagarna exempelvis fyller i enkäter via webben eller där de ska rapportera själva under längre tid, är det svårt att bibehålla den interna validiteten. Det blir enklare när det handlar om en mindre grupp där du som person genomför alla mätningar själv. Men viktigast är så klart att välja en volym deltagare som är lämplig utifrån vad du vill åstadkomma med studien.

Extern validitet – generaliserbarhet

De allra flesta studier görs för att kunna vägleda andra. Om en insats för ökad trygghet ledde till framgång i en bostadsort vill vi ofta kunna säga något om hur sannolikt det är att liknande resultat skulle uppkomma vid samma insats på en annan ort.

Det kallas *generalisering*. Men det finns ofta begränsningar i en studies generalisering. En sådan begränsning är att själva genomförandet av en studie tenderar att påverka de människor som deltar. Deltagare kan mycket väl agera eller reagera annorlunda utifrån det faktum att de medverkar i studien, det vill säga att de är "under luppen". Den externa validiteten (generaliserbarheten) påverkas helt enkelt av att deltagarna vet att de är med i en studie. När vi efter en studie försöker generalisera resultaten måste vi därför vara medveten om detta och anpassa våra tolkningar därefter.

Det kan dessutom finnas begränsningar i hur lika de undersökta deltagarna är i förhållande till de som vi i framtiden vill kunna uttala oss om. Exempelvis i vilken utsträckning det finns en matchande andel gällande kön, mående, utbildningsnivå, inkomst och liknande. I vissa fall spelar detta mindre roll, men det kan vara en viktig faktor. Insatsens karaktär, och vilka som inkluderats, avgör hur generaliserbar en studie är. Det är därför viktigt att resonera sig fram till en ståndpunkt gällande generaliserbarheten i varje enskilt fall.

En speciell del av validitetsbegreppet är kopplad till de som arbetar med själva studien. Det är exempelvis viktigt att vi undviker att låta egna förhoppningar och förväntningar skina igenom vid kontakten med deltagare. Om en viss insats i skolan för bättre mående presenteras som fantastisk, och omges av en allmänt positiv inställning, är det rimligt att tro att det kan påverka deltagarnas uppfattningar om insatsen (och därmed också hur de väljer att agera). Något som därmed påverkar generaliserbarheten.

En avslutande potentiell begränsning i generaliserbarheten som vi vill lyfta fram här är den kontext, eller situation, som en studie är genomförd i. En insats som visat sig effektiv i en viss kontext kan inte utan vidare överföras till en annan kontext och ge liknande effekt. Exempelvis kan en insats i en resursstark skola inte nödvändigtvis överföras till en mindre resursstark skola, om delar av insatsens effekt beror på att en rad andra miljöfaktorer behöver finnas på plats. Här kan vi ta en insats med utomhuspedagogik som exempel, där den sannolikt är olika framgångsrik beroende på hur den fysiska miljön kring den aktuella skolan ser ut.

En studies validitet påverkas också delvis av den aktuella studiedesignen. Som vi nämnt tidigare finns det huvudsakligen två olika designar, experimentella och icke-experimentella. I de två följande avsnitten resonerar vi utifrån ett validitetsperspektiv kopplat till dessa två designar.

Experimentella studier – mäta effekt av en insats

Experimentella studier handlar om att mäta effekt av en specifik insats, exempelvis om ett program för ungdomar med fokus på ökat välmående leder till en minskad psykisk ohälsa, eller om en föräldrautbildning leder till en minskad skolfrånvaro för relaterade barn. Denna typ av studier ger goda möjligheter att beskriva en eventuell effekt, det vill säga i vilken utsträckning insatsen verkligen skapar förändring.

Idealt har deltagarna i den här typen av studie delats upp i en grupp som får insatsen, och en kontrollgrupp som inte får insatsen (eller får vänta lite). Samma mätningar genomförs sedan för båda grupperna för att se om det är någon skillnad i utfallet för deltagarna. På så sätt försöker vi skapa en situation som ger oss möjlighet att isolera effekten av en specifik insats. Om grupperna är lika i de viktigaste avseendena, och inte har för mycket kontakt (eller känner till) varandras deltagande, har studien goda möjligheter att lyckas med det.

Det finns ett flertal saker som är värda att lyfta fram när det gäller den externa validiteten kopplat till experimentella studier. En sådan handlar om att försöka undvika att en del av de uppmätta effekterna av insatser beror på deltagarnas förväntningar. Det allra bästa är därför att inte låta deltagarna själva få välja om de ska ingå i insats- eller kontrollgruppen. Framför allt då det minskar risken att deltagarna väljer utifrån vad de själva gillar, och att resultaten därmed påverkas av deras förväntningar (eller motsatsen). Randomisering, det vill säga slumpmässig indelning i grupperna, är därför en lämplig del i en experimentell studie.

Ett annan viktig aspekt handlar om att den experimentella studiedesignen (det finns lite variationer på dem) förvisso ofta låter väldigt imponerande och "vetenskapliga", men den har en stor svaghet. Deltagarna vet ofta om att de är med i studien, och beter sig därför inte så som de brukar göra. Ett illustrativt exempel här är studier om människors matvanor, där det kan antas att matvanorna påverkas av att deltagarna vet att deras val av mat och dryck registreras noga. Det kan exempelvis innebära att de väljer lite nyttigare kost än de normalt sett gör, eller att de under kortare perioder väljer att "stå ut" med en viss kost, fast de normalt sett inte skulle göra det. Konsekvensen blir att vi måste ställa oss frågan om hur överförbara, eller externt valida, resultaten från en sådan studien är. Den externa validiteten kan av samma skäl bli ännu svagare för studier som genomförs med deltagare i ett laboratorium, i och med att den situationen kan anses vara än mer konstlad. Något som mycket väl kan få tydligare konsekvenser för deltagarnas beteenden.

En tredje sak att lyfta fram utgår ifrån att alla som är med i inledningen av studien vanligen inte fullföljer den. Det kan bero på många saker, där vissa är slumpmässiga (sjukdom eller flytt), medan andra är systematiska och mer kopplade till själva studien. Det kan exempelvis handla om att deltagare inte tycker om att vara med på grund av att det är ansträngande eller tråkigt. Om det i en sådan situation till exempel är väldigt många män som väljer att hoppa av studien, blir det kanske så få kvar att vi inte kan mäta någon effekt för dessa. Och dessutom kan det vara så att de som stannar kvar har egenskaper som gör att de som grupp skiljer sig för mycket jämfört med de som avbröt. Dessa bortfall, om de är systematiska på det viset, kan påverka den externa validiteten.

Självklart finns det många exempel på experimentella studier som genomförts där den externa validiteten kan anses vara god. Nedan är ett exempel på detta vid valideringen av en insats för att öka nyanlända flyktingars trygghet.

Ikke-experimentella studier – kartlägga samband

När vi gör en ikke-experimentell studie (ibland kallad observationsstudie) lägger vi fokus på aspekter som hur vanligt något är, eller vad som normalt sett händer i vissa situationer. En viktig utgångspunkt är att försöka minimera påverkan på deltagarna. Det kan handla om studier som kartlägger om det är vanligare med psykisk ohälsa hos barn till ensamstående, jämfört med barn till sammanboende föräldrar, eller hur den fysiska aktiviteten är hos ungdomar med olika grad av upplevd trygghet.

Det som skiljer ikke-experimentella studier från de experimentella är att alltså att det i de förstnämnda inte finns någon insats- och kontrollgrupp, utan studierna fokuserar på att undersöka deltagarna vid ett eller flera tillfällen. Syftet är därmed inte att studera effekter, utan att ta en ögonblicksbild av hur olika egenskaper och förhållanden är relaterade till varandra.

Exempel: Validering av insats för att öka nyanlända flyktingars trygghet

Ett exempel på en experimentell studie där de lyckats med validiteten utgår från en insats för ökad trygghet hos nyanlända barn och föräldrar i ett visst område. Mer specifikt innefattade insatsen tolv fysiska träffar med information, samt studiebesök.

För att rekrytera deltagare satte forskarna upp anslag i området, både vid mataffärer och vid vårdcentraler. Detta ledde till att totalt 48 familjer anmälde sig. Dessa slumpades sedan in i en insatsgrupp och en kontrollgrupp. Den förstnämnda innefattade 25 familjer, medan de resterande 23 familjerna utgjorde kontrollgruppen. Randomiseringen skedde med hjälp av en slumpgenerator i Excel, och det visade sig att upplevelse av trygghet var mycket lika mellan grupperna, och grupperna var snarlika i en rad andra viktiga avseenden.

Innan de tolv träffarna genomfördes svarade alla deltagare (både i insats- och kontrollgrupp) på samma frågor om trygghet, levnadsvanor och bakgrund. Dessutom deltog samtliga i gruppintervjuer. Forskarna var på förhand tydliga med vilket mått på trygghet som skulle användas som huvudmått, och hur data skulle analyseras. Under studien bad de deltagarna i insatsgruppen att inte diskutera studien med de som fanns i kontrollgruppen. Under genomförandet noterar de noga vilka familjer som deltog på träffarna och studiebesöken, och om något oväntat hände.

Studien visade sig vara mer omfattande än planerat, och det krävdes att ytterligare två personer anställdes för att arbeta med genomförandet. Eftersom det fanns en noggrann beskrivning av hur träffarna och mätningarna skulle gå till, var det enkelt för dessa nya personer att börja arbeta. Samtidigt påverkades data inte av vem som genomförde träffar, intervjuer och annan datainsamling. All data fördes in i tydliga protokoll som sparades systematiskt.

Efter de tolv träffarna bad de deltagarna i båda grupperna att svara på samma frågor som tidigare. Genom att jämföra svaren i för- respektive eftermätningen för de två grupperna kunde forskarna skapa sig en bild av huruvida insatsen varit effektiva eller inte när det gäller upplevd trygghet.

Eftersom de noga antecknat hur genomförandet gått till, och vilka som kunnat delta på alla träffar, kunde de dessutom undersöka om det fanns skillnad i effekt mellan de i insatsgruppen som närvarat på alla träffar och de som missat några. De visste också vem som samlat in vilken data och kunde kontrollera informationen om något avvikande resultat dykt upp i de protokoll som sparats.

Viktigt att poängtera här är att en väl genomförd studie som denna inte är någon garanti för att den visar att den aktuella insatsen är effektiv, det vill säga att den skapar effekt. Det kan ju helt enkelt vara så att insatsen i sig är för svag för att bidra till förändring. Att genomföra en studie med god extern och intern validitet handlar därmed om att skapa förutsättningar för att få en tydlig bild av insatsens faktiska betydelse. I många fall kan vi också få en uppfattning om varför en insats är, eller inte är, effektiv så att eventuella förbättringar kan göras.

Den externa validiteten blir ofta starkare i sådana studier, eftersom vi i mindre utsträckning försätter deltagarna i en konstlad situation. Visst kan det tänkas att svaren till del kan bero på att deltagare kan känna en förväntan att svara på visst sätt, men det kan till viss del hanteras i de olika analyserna. Om en studie genomförs av exempelvis Gymnastik- och idrottshögskolan, kanske många deltagare vill visa att de är lite mer fysiskt aktiva än de verkligen är. Vilket gör att medelvärdena för aktivitetsnivå kan bli lite för höga. Men genom att undersöka skillnader mellan grupper, snarare än absoluta nivåer, kan vi ofta få en bra bild av hur aktiviteten varierar inom gruppen. Antalet deltagare i denna typ av studier är ofta större än i de experimentella studierna, vilket gör att resultaten ger en bild av en större del av hela den grupp vi vill kunna uttala oss om. Något som stärker den externa validiteten.

Mått på intern och extern validitet – vad är alternativen?

Det finns få, eller inga, bra mått på intern eller extern validitet. I stället är det viktigt att resonera sig fram till en slutsats kring grad av validitet efter att studien genomförts. För att ha ett bra underlag för detta är det viktigt att vara uppmärksam på avvikelser i genomförandet som påverkar validiteten.

Ett sätt att få en uppfattning om den interna och externa validiteten är att jämföra sina ursprungliga planer med hur genomförandet blev i praktiken. Kunde vi inkludera lika många individer som planerat, och var det få som tackade nej? Det blir i så fall ett argument för att vi har en lämplig extern validitet (givet att planen i sig är bra i sammanhanget). Var det dessutom få som avbröt sin medverkan i studien är det ytterligare ett argument för att generaliserbarheten är god. Hade vi i stället svårt att få deltagare, och vet vi baserat på observationer eller andra erfarenheter att de som deltog nog var särskilt friska, eller skiljde sig på annat sätt från den grupp vi vill undersöka, kan vi anta att generaliserbarheten är lite lägre. Har vi inte möjlighet att spåra varifrån data i studien kommer, samt vem som lämnat svaren, finns det risk för att delar av resultaten kan vara påverkade av misstag som inte kan rättas till. Då kan den interna validiteten vara hotad. Det första steget är alltså att avgöra hur genomförandet avviker från det tänkta. Det andra steget är att fundera på dessa avvikelsernas konsekvenser för resultaten. Men kom ihåg att det är viktigt att hitta en bra balans mellan att säga att "allt gick bra" och att vara alltför självkritisk.

Sammanfattning – Studiedesigners validitet

Intern validitet

- Intern validitet handlar om i vilken utsträckning det är ordning och reda kopplat till vår datainsamling.
- Den påverkas av om vi bland annat har maskiner och instrument som är väl underhållna, enkäter och intervjuguider som är tydliga, samt att det framgår varifrån data kommer och hur den samlats in, vem som gjort vad och vilka eventuella misstag som kan ha uppstått.
- Testa gärna genomförandet av datainsamlingen för att kontrollera att det fungerar som planerat.
- Ju fler som deltar i undersökningen, desto större utmaning att säkerställa en god intern validitet.

Extern validitet

- Extern validitet handlar om generalisering, det vill säga hur sannolikt det är att resultatet av en insats i en kontext ger samma resultat om insatsen genomförs i en annan kontext.
- Det finns flera saker som minskar generaliserbarheten, bland annat det här:
 - Att personer som vet att de är med i en studie har en tendens att bete sig på andra sätt än de vanligen gör.
 - Att det finns betydande skillnader mellan den grupp som medverkar i studien och den grupp som vi vill kunna uttala oss om.
 - Att de som genomför studien har tydliga förhoppningar och förväntningar som skiner igenom vid kontakten med deltagare, och därmed sannolikt påverkar deltagarnas agerande.
 - Att viktiga förutsättningar för förändring finns i den kontext som studien genomförs, men inte i den som resultaten ska generaliseras till.

Experimentella och icke-experimentella studier

- Den externa validiteten är viktig vid både både experimentella och icke-experimentella studier.
- Experimentella studier används för att mäta effekt av en specifik insats där både finns en grupp individer som deltagit i en insats och en kontrollgrupp som inte gjort det (gärna baserat på slumpen).
- Icke-experimentella studier, så kallade observationsstudier, fokuserar på att antingen fånga ögonblicksbilder av hur olika egenskaper och förhållanden är relaterade till varandra, eller följa ett antal personer över tid för att kunna studera vad som naturligt sker hos dem.
- Utmaningar för den externa validiteten i experimentella studier är att deltagarna ofta vet om att de är med i studien och därmed agerar annorlunda än vad de vanligen gör, samt att avhopp kan leda till att det blir för stora skillnader mellan insats- och kontrollgruppen, vilket gör resultaten osäkra.
- I icke-experimentella studier blir den externa validiteten ofta starkare eftersom vi i mindre utsträckning försätter deltagarna i en konstlad situation (även om det inte behöver vara så); många gånger vet deltagarna inte ens om att de deltar i studien. Dessutom har dessa studier ofta en större volym av deltagare som vi kan uttala oss om, vilket kan ge ett mer träffsäkert resultat.

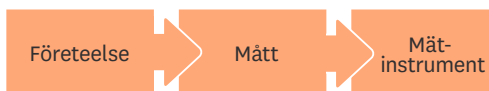
Mått på intern och extern validitet

- Det finns få, eller inga, bra mått på intern och extern validitet.
- Därför är det viktigt att resonera sig fram till en slutsats kring grad av validitet efter att studien genomförts, där en central utgångspunkt är de avvikelser i genomförandet som påverkar validiteten.
- Ett sätt att få en uppfattning om den interna och externa validiteten är att jämföra sina ursprungliga planer med hur genomförandet blev i praktiken.

Metoders validitet

Hittills har vi utgått ifrån innebörden av intern och extern validitet utifrån ett studiedesignsperspektiv. Det här tredje kapitlet kommer vi i stället viga åt metoders validitet, vilket är något annat än de två förstnämnda typerna av validitet. Med metoder avses exempelvis den enkät, det instrument eller det observationsschema som vi använder i en studie för att samla in data. Dessa metoders validitet handlar i enkla ordalag om i vilken utsträckning de mäter det som ska mätas.

För att sätta in detta i en något större kontext är följande stegmodell en bra utgångspunkt:

Den *företeelse* vi vill mäta utgörs av det som är i fokus i en studie, exempelvis psykisk hälsa, trygghet, depression, kost, fysisk aktivitet, kroppsvikt, självkänsla, framtidstro, kunskap eller demokrati. För att mäta företeelsen behöver ett, eller ofta flera, *mått* tas fram (även kallat indikator). Det handlar om mått som hjälper oss att fånga företeelsen. För företeelsen självkänsla kan måttet exempelvis utgöras av en totalpoäng som deltagarna får utifrån en självskattning av sin självkänsla. Avslutningsvis handlar *mätinstrument* om att göra företeelsen mätbar genom att bestämma vad i den aktuella företeelsen som ska vara i fokus. Ett exempel för självkänsla är Rosenbergs mätinstrument som utgörs av en enkät med totalt tio frågor (och en standardiserad fyragradig skala) som beaktar olika nyanser av självkänsla.

Den här processen, från företeelse att mäta till ett konkret mätinstrument (exempelvis med specificerade frågor och skalor), kallas *operationalisering*. I studier där vi vill mäta andelar, nivåer eller andra kvantitativa mått är detta ibland en ganska enkel process. Framför allt då måtten ofta är mer specifika och lättare att finna lämpliga mätmetoder för. I studier som vill mäta mer svårfångade företeelser som psykisk hälsa, trygghet och självkänsla kan operationaliseringen vara svårare, eftersom det finns många sätt att fånga sådana företeelser på. Oavsett handlar metoders validitet alltså om i vilken utsträckning mätinstrumentet faktiskt mäter den aktuella företeelsen.

Alla metoder har en inbyggd osäkerhet kopplat till detta, som gör att dess utfall inte fullt ut speglar det vi vill mäta. Det är därför viktigt att känna till dessa osäkerheter, och att kunna förstå hur de kan

påverka resultat och de slutsatser som kan dras. Det kan därför finnas fördelar med att använda mätinstrument som sedan tidigare testats avseende validitet. Framför allt då det gör det möjligt att på ett resurseffektivt sätt beskriva för andra hur validiteten är, men också då det gör det möjligt att på ett bra sätt jämföra sina resultat med resultat från andra studier där samma mätinstrument använts. Vanligt är dock att använda mätinstrument bestående av flera enkäter sammanfogade med egna frågor, och ibland behöver vi konstruera helt egna frågor för att verkligen undersöka det vi vill. I sådana fall är det viktigt att beskriva vilka delar som är egenutvecklade, och vilka delar som tidigare använts eller testats. Baserat på det kan ett resonemang om den sammantagna validiteten föras.

En viktig utgångspunkt är att vald metod ska passa studiens syfte och frågeställning. På så sätt finns det generellt sett inga bra eller dåliga metoder, utan bara metoder som passar mer eller mindre bra i en specifik studie. Exempelvis finns det många enkäter som mäter psykisk hälsa, där dessa är ungefär lika bra. Men språket och antalet frågor i en specifik enkät kan göra att den passar utmärkt för den tänkta gruppen i en specifik studie, och blir då ett bra metodval. Ett annat exempel är att det finns separata stegräknare som är bättre än stegräknarna i en telefon, men då en stegräknande telefonapp är tillgänglig för många kan den utgöra en bra metod i fall då det är viktigare att nå många individer än att mäta det exakta antalet steg.

Viktigt att poängtera är att metoders validitet kan diskuteras utifrån olika perspektiv, framför allt i form av att olika typer av validitet belyser olika saker. Här följer därför tre avsnitt som behandlar tre sådana former av validitet – kriterievaliditet, prediktiv validitet och samtida validitet.

Kriterievaliditet – grad av träffsäkerhet

I de flesta studier tvingas vi använda metoder som inte är de allra mest exakta. Det beror ofta på ekonomi, praktiska möjligheter eller belastningen på deltagarna. I stället för dyra och exakta rörelsemätare för att mäta fysisk aktivitet, skulle vi kunna använda enkätfrågor eller enklare stegräknare. Resultaten av en sådan studien kan då bli lite annorlunda jämfört med det bästa alternativet, och det gör att vi måste veta mer om hur mycket den enklare ersättningsmetoden avviker från den mest exakta. Det går i allra högsta grad få fram viktig och relevant information med andra mer oprecisa metoder, men det är då viktigt att känna till den valda metodens begränsningar.

Ett sätt att undersöka en metods träffsäkerhet är att jämföra dess resultat med resultat från bästa möjliga metod, kallad *kriteriemetod* eller *golden standard*. En metods överensstämmelse med den bästa metoden kallas *kriterievaliditet*. Viktigt är att en sådan jämförelse görs som innebär att metoderna används tillräckligt nära varandra i tiden för att det som mäts inte hinner ändra sig. Men inte så nära att de två testerna påverkar varandra (för då mäter dem inte exakt det vi vill att de ska mäta, utan påverkas av andra faktorer). I vissa fall kan de två testen göras samtidigt. Oavsett är det intressanta att undersöka hur resultaten från de två metoderna skiljer sig från varandra, även om de helst ska ge samma resultat. Om ersättningsmetoden ger resultat som är väldigt lika de som kriteriemetoden ger, kan vi säga att ersättningsmetoden har hög kriterievaliditet. Är det större skillnader är kriterievaliditeten lägre. Ett exempel på en studie som synliggör den här typen av validitet är följande:

Exempel: Kriterievaliditet för cykeltest

Uppfinnarna av ett nytt cykeltest ville ta reda på metodens kriterievaliditet gällande individers kondition. De valde därför att jämföra resultatet av cykeltestet med kriteriemetoden, som innebar mätning av individers maximal syreupptagningsförmåga i ett laboratorium. I det sistnämnda fallet fick deltagarna springa på ett löpband till maximal förmåga, samtidigt som syreupptagningen (konditionen) mättes mycket noggrant med speciell metodik. Cykeltestet å andra sidan gjordes på deltagarnas arbetsplats, genom att deltagarna fick cykla en viss tid samtidigt som deras puls noterades vid två tillfällen under testet. Konditionen beräknas sedan med hjälp av en formel.

Resultatet från de två metoderna visade att cykeltestet inte är ett perfekt sätt att fånga konditionen; resultatet avviker lite från det "rätta". Men skillnaden mellan individernas två värden var liten, så sambandet (eller korrelationen som det ofta kallas) mellan resultaten är ganska högt. Vilket innebär att det enklare cykeltestet på ett helt okej sätt fångar individers kondition. Kriterievaliditeten är därmed rätt god. För att sammanfatta så är det alltså så att ju mindre avvikelser det finns i resultaten från kriterie- respektive ersättningsmetoden, desto högre är kriterievaliditeten. Det vill säga en hög kriterievaliditet innebär att det knappt är någon skillnad i resultatet från de två metoderna.

I studier som mäter företeelser som självskattade hälsa, grad av stress, eller självkänsla används ofta enkäter som metod, där dessa validerats

mot kriteriemetoden psykologintervju eller annan mer ingående psykiatrisk undersökning. Mätning av fysisk aktivitet, matvanor, alkoholbruk och tobaksvanor görs också ofta med enkätinstrument som ersättningsmått för mer specifika mätningar. De sistnämnda kan handla om att fysisk aktivitet mäts med rörelsemätare, matvanor med hjälp av kostregistrering, samt alkohol- och tobaksbruk via blodprover som testar för leverskada respektive nedbrytningsprodukter av nikotin.

Resultaten från denna typ av tester har ofta en ganska hög korrelation (det vill säga ett ganska starkt samband), men korrelationer är ibland svåra att överföra till någon praktisk nytta. Ett cykeltests resultat kan visa ett starkt samband till resultaten från kriteriemetoden, vilket rent statistiskt innebär att vi exempelvis kan läsa att det finns ett samband på 0.8 – där 1.0 är högst möjliga värde, och -1.0 är det lägsta. Värdet på skalan mellan 1.0 och -1.0 kallas korrelationskoefficient.

En korrelationskoefficient som är nära 1.0 betyder i detta fall att både kriteriemetodens test och cykeltestet visar höga värden för en enskild individ, och vice versa. Men att det finns en del skillnader. Att kunna visa på ett sånt samband kan ju kännas betryggande, men lite svårt att använda praktiskt. Ett mer tillämpbart mått är hur mycket kriteriemetoden och ersättningsmetodens resultat skiljer sig uttryckt i de enheter vi är intresserade av. Ett sådant mått gör att det till exempel går att säga: "cykeltestet visade att personen hade ett konditionsvärde på 45, men eftersom vi använt ett enklare test är det korrekta värdet någonstans mellan 42 och 48."

För de flesta metoder finns det redan genomförda mätningar av kriterievaliditeten, vilket ju är till stor hjälp då det gör att vi inte behöver testa metoden i varje studie. Det går i dessa fall att läsa sig till vilka enkäter, instrument eller andra metoder som lämpar sig för en speciell grupp och hur mycket olika metoder skiljer sig från kriteriemetoden.

Ofta rapporteras kriterievaliditeten i statistiska mått (så som i exemplet med cykeltestet), där dessa beskriver hur stora skillnaderna är mellan metoderna. Sådana mått belyser både hur lika metoderna är (med någon form av mått på överensstämmelse, till exempel en korrelation) och hur stor skillnaden mellan metoderna är (med något mått på hur stort medelfelet är). Det finns en uppsjö sådana mått, där den här handledningen inte rymmer en meningsfull genomgång av dessa.

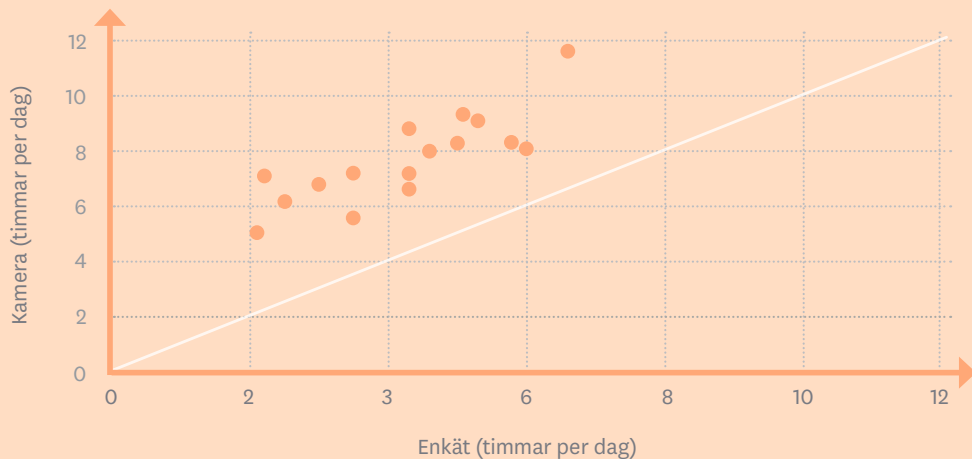
Värt att nämna gällande korrelationers styrka är dock att värden under 0.3 brukar klassas som låga, 0.3–0.8 klassas som "måttliga" och värden över 0.8 som höga. Men för att kunna tolka och använda informationen om en metods kriterievaliditet krävs

ofta att vi läser mer om just den metodens kvalitet och validitet, och att vi förstår mer om kontexten för att kunna avgöra vad som är god respektive

mindre god validitet. Vi avslutar detta avsnitt med ytterligare två exempel på studier gällande kriterievaliditet.

Exempel: Kriterievaliditet i studie om stillasittande

I en stor studie av hur lång tid individer sitter ner användes en enkät. De svarande uppgav hur många timmar och minuter som de satt stilla under en dag. Enkäten hade tidigare testats för kriterievaliditet, genom att en mindre grupp både svarat på enkätfrågorna (ersättningsmetod) och registrerats avseende verklig tid sittande med direkta observationer via en kamera (kriteriemetod). När resultaten från den mindre gruppens enkätsvar jämfördes med mätarnas registreringar blev resultatet det som presenteras i diagrammet nedan.

På x-axeln finns svaren från enkäten och på y-axeln resultaten via kameran. Varje punkt i diagrammet utgör resultatet från en individ. Om punkten ligger på det diagonala strecket är värdena från de två metoderna lika. Om de ligger över strecket är resultat från kameran högre än det självskattade. I detta exempel har samtliga deltagare en mer omfattande tid sittandes via kameran, jämfört med enkätsvaren.

Detta innebär alltså att deltagarna underskattar sitt sittande. Men, det finns en korrelation mellan resultaten; de som skattar sig högt gällande det egna sittandet är också de som sitter mest (och vice versa). I detta fall kan enkäten sägas ha låg kriterievaliditet avseende förmåga att mäta verklig tid sittande, men hyfsad kriterievaliditet när det gäller att identifiera de som sitter mest.

Exempel: Kriterievaliditet i studie om psykisk hälsa

I en studie av unga vuxnas psykiska hälsa ville de ansvariga kunna identifiera andelen som sannolikt lever med mild till måttlig depression. Studien var så omfattande att en enkätmetod var det enda rimliga. För att välja enkät gjordes först en studie där två olika enkäters kriterievaliditet jämfördes. Studien gick till så att en mindre grupp om 54 individer som genomgått en psykologisk undersökning fick svara på två enkäter om psykisk hälsa. De två enkäterna var olika långa och de ”depressionspoäng” som kunde räknas ut var därför helt olika. Båda enkäterna hade dock gränser för vad som kan klassas som mild till måttlig depression. För att få ett mått på hur väl de två enkäterna kunde identifiera personer som led av just mild till måttlig depression, jämfördes resultatet från de två enkäterna med det från psykologundersökningen. Tabellen nedan visar studiens resultat.

		Enkät A		Enkät B	
		Frisk	Mild till måttlig depression	Frisk	Mild till måttlig depression
Psykolog-intervju	Frisk	21	0	14	11
	Mild till måttlig depression	2	31	9	20

Raderna visar antalet individer som under psykologintervjuer klassats som friska respektive har mild till måttlig depression. Kolumnerna visar samma sak för enkät A och B. Gröna siffror indikerar att metoderna ger samma klassning gällande depression, medan röda siffror innebär att enkät och psykologintervju resulterat i olika klassningar.

Av tabellen framgår att enkät A identifierade alla som deprimerade (31 grön). Alla dessa var också deprimerade enligt psykologintervjun (0 röd). Av de 23 personer som enkät A identifierade som friska (21 grön + 2 röd), var det enligt psykologintervjun 2 som i realiteten hade mild till måttlig depression. Enkät B hade däremot avsevärt lägre överensstämmelse mellan enkät och psykologintervju. Exempelvis framgår det att av de totalt 31 individer som enkät B identifierade som deprimerade, var det bara 20 som psykologintervjun identifierade som det. Övriga 11 bedömdes av psykologen som friska. Eftersom resultatet visade att kriterievaliditeten för enkät A var betydligt högre än för enkät B, användes enkät A i den stora studien om unga vuxnas psykiska hälsa.

Sammanfattning – Kriterievaliditet

- Kriterievaliditet handlar om i vilken utsträckning resultatet via en viss metod motsvarar resultatet från bästa möjliga metoden. Den förstnämnda kallas ersättningsmetod och den senare kriteriemetoden (golden standard).
- Om ersättningsmetoden ger resultat som är väldigt lika de som kriteriemetoden ger, kan vi säga att ersättningsmetoden har hög kriterievaliditet (och vice versa).
- Det är en fördel att använda metoder som redan är testade för kriterievaliditeten, för då vet vi redan hur väl resultaten matchar kriteriemetodens.
- Sambandet mellan ersättningsmetoden och kriteriemetoden uttrycks ofta med hjälp av en korrelationskoefficient, där högsta möjliga värde är 1.0 och lägsta möjliga -1.0. Men korrelationen kan ibland vara svår att överföra till någon praktisk nytta.
- Ett mer tillämpligt mått är hur mycket resultatet från ersättnings- och kriteriemetoden resultat skiljer sig uttryckt i de enheter vi är intresserade av. Exempelvis: ”cykeltestet visade att personen hade ett konditionsvärde på 45, men eftersom vi använt ett enklare test är det korrekta värdet någonstans mellan 42 och 48”.

Prediktiv validitet – sambandet med andra företeelser

När vi genomför en studie fokuserar vi generellt på en eller flera aspekter som vi vill mäta, där vi som sagt väljer en lämplig metod för mätning givet omständigheterna i studien. Exempelvis en enkät om fysisk aktivitet med en hyfsad kriterievaliditet. I studien är det då just grad av fysisk aktivitet som är av intresse. Men ibland är vi inte bara intresserade av det, utan även om det finns någon koppling till helt andra saker. Svaren på den aktuella aktivitetsenkäten kanske är relaterat till en persons risk att bli sjuk, chans att få ett arbete, eller klara en utbildning. Givet att vi har tillgång till information om dessa andra företeelser kan vi med hjälp av en statistisk analys få en uppfattning om det finns några sådana samband. Finns det sådana är det i sig av stor relevans, även om vi inte alls vet eller förstår varför sambandet finns.

Det är faktiskt till och med så att även om kriterievaliditeten av aktivitetsenkäten skulle vara låg, det vill säga den mäter inte den fysiska aktiviteten särskilt bra, kan informationen om sambanden ändå vara värdefull. Men då för ett annat resultat än det om fysisk aktivitet. Den här

typen av samband mellan olika parametrar kallas *prediktiv validitet*, och betyder helt enkelt att ett utfall hänger ihop med ett annat utfall, och att vi därmed fortsättningsvis inte behöver mäta det sistnämnda (men kan uttala oss om det ändå). Ett exempel på prediktiv validitet är högskoleprovet, där höga poäng inte direkt kan kopplas till förmåga att lära sig detaljerna i till exempel en jurist- eller läkarutbildning. Men resultatet på provet kan ändå användas för att hjälpligt identifiera individer som skulle kunna klara detta. Det finns alltså en samvariation mellan höga högskolepoäng och förutsättningarna att klara en mer omfattande utbildning. Ett annat exempel kan vara enkätfrågor om hur ofta barn äter middag med sin familj. De som svarar att de ofta eller alltid gör det kanske också uppvisar större akademisk framgång. Finns en sådan koppling kan vi alltså nyttja utfallet för i vilken utsträckning barnen äter middag med familjen för att uttala oss om barnens grad av akademisk förmåga, utan att behöva göra mätningar av det sistnämnda.

Här nedanför och på nästa sida finns ytterligare två exempel som illustrerar innebörden av prediktiv validitet.

Exempel: Prediktiv validitet för tester vid mönstring till militärtjänst

Vid inskrivningsprövningen (mönstringen) till militärtjänst genomförs en rad olika tester. Det ingår bland annat tester av fysisk arbetskapacitet, kognitiv förmåga och en medicinsk undersökning. Syftet är att kunna identifiera vilka personer som passar för en viss tjänst. Naturligtvis är det väldigt många egenskaper som behövs för att klara en lång utbildning, men tanken är att resultaten på vissa tester kan användas för att förutspå vem som kommer klara militärtjänstgöringen, och vem som löper risk att inte klara den.

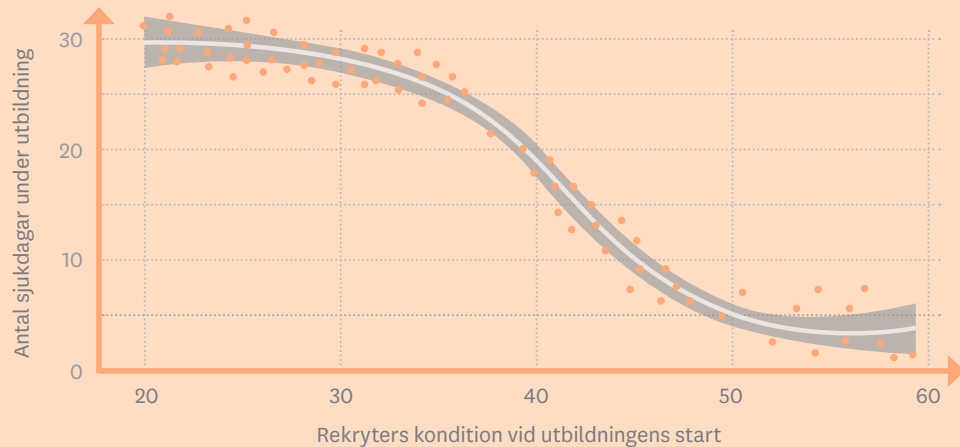
Om vi är intresserade av vilka individer som klarar en militärutbildning, är det möjligt att undersöka vilka av testerna vid inskrivningsprövningen som bäst kan förutse om en individ klarar sin utbildning. Och dessutom vilka värden på testerna som är tillräckligt bra för att med stor säkerhet klara utbildningen. En studie kring detta kan genomföras genom att sammanställa information från mönstringen, och jämföra den med information om vilka som klarat de olika utbildningarna.

Ofta är det dock kombinationer av vissa resultat som kan förutspå ett specifikt utfall (som vilka som klarar militärutbildningen), till exempel att en individ måste ha tillräckligt hög kondition och muskelstyrka samt vara fri från tidigare skador. Utifrån den här typen av studier har det exempelvis konstaterats att en individ som vill komma i fråga för en utbildning till jägarsoldat bland annat måste nå ett resultat på testet av muskelstyrka på 6, ett resultat på konditionstestet på 7 (båda på en niogradig skala), samt en godkänd läkarundersökning.

Det finns alltså en hög prediktiv validitet mellan denna kombination av testresultat och förmågan att klara utbildningen till jägarsoldat. Kroppslängd är en parameter som i stället har låg prediktiv validitet i sammanhanget, det vill säga en individs längd påverkar inte möjligheterna att bli jägarsoldat.

Exempel: Prediktiv validitet avseende rekryters kondition och antal sjukdagar

Till ett nyuppsatt förband i armén antogs 350 rekryter. Eftersom uppgifterna i förbandet mest var att lösa uppgifter via dator, och därmed sitta stilla, var gränsen för antagning när det gäller kondition mycket låg. Efter ett utbildningsår kunde det dock konstateras att en stor andel av soldaterna hade tvingats till sjukskrivning under utbildningen, främst beroende på stressrelaterade orsaker. En analys av sambandet mellan kondition och antal missade utbildningsdagar gav det resultat som presenteras i diagrammet nedan.

Resultaten visade att risken för att missa utbildningsdagar var kopplad till kondition, och att de som hade ett konditionstestvärde på under cirka 40 hade avsevärt fler sjukdagar – och missade alltså mer av utbildningen. Trots att kondition mäter en förmåga att arbeta fysiskt, hade det måttet en god prediktiv validitet för att identifiera individer som hade högre risk för att missa utbildning (även om uppgifterna mest handlade om att sitta stilla). Det kan självklart spekuleras i varför sambandet finns. Kanske är det så att kondition är kopplad till risken att drabbas av stressrelaterad ohälsa, eller så finns det en annan förklaring. Den prediktiva validiteten finns där, vilket räcker. Vi behöver inte kunna förklara sambandet.

I dessa situationer är utfallen i sig alltså inte det viktiga, utan vad de samvarierar med. Ett sätt att förstå den prediktiva validiteten är därför att betrakta det som det huvudsakliga utfallet samvarierar med som ett ja/nej-mått, det vill säga om något har eller inte har inträffat.

Vi vet egentligen inte vad som påverkar vad, men vi kan tydligt se att de hänger ihop. I exemplet ovan förutser (predicerar) ett konditionstest volymen sjukdagar för individen. Om testet verkligen mäter

kondition eller ej är inte det viktiga; det är värdena från testet som predicerar utfallet.

När det avslutningsvis gäller mått på den prediktiva validiteten är dessa ofta uttryckta i så kallade risk-mått, till exempel relativ risk. Sådana beskriver sannolikheten för att något ska ske utifrån att något annat händer. Ett exempel på det skulle kunna vara att för varje 0,1 poäng högre på resultatskalan från högskoleprovet ökar sannolikheten att klara högskoleutbildning med X %.

Sammanfattning – Prediktiv validitet

- Prediktiv validitet handlar om i vilken utsträckning det finns ett samband mellan två olika egenskaper, utan att det för den skulle betyda att de påverkar varandra – när det ena förekommer så förekommer också det andra, antingen samtidigt eller längre fram i tiden.
- I dessa situationer är utfallen i sig alltså inte det viktiga, utan vad de samvarierar med.
- Mått på den prediktiva validiteten är ofta uttryckta i så kallade risk-mått, till exempel relativ risk som beskriver sannolikheten för att något ska ske utifrån att något annat händer.

Samtida validitet – motsvarande utfall via olika mätinstrument

Ibland uppstår situationer där vi identifierat en studie som fokuserar på effekten av en likartad insats som vi själva tillhandahåller, där vi skulle vilja göra en motsvarande mätning. Primärt i syfte att kunna jämföra relevansen av respektive insats. Låt säga att det handlar om program för att minska ett upplevt utanförskap. Den mätmetod som används i den aktuella studien verkar dock vara alldeles för omfattande för vår målgrupp. Efter lite sökande hittar vi i stället en annan metod som också mäter utanförskap, men är betydligt mindre i omfattning (och därmed mer passande för vår målgrupp). För båda metoderna saknas information om kriterievaliditeten, och det finns heller inga möjligheter att på egen hand göra tester mot en kriteriemetod.

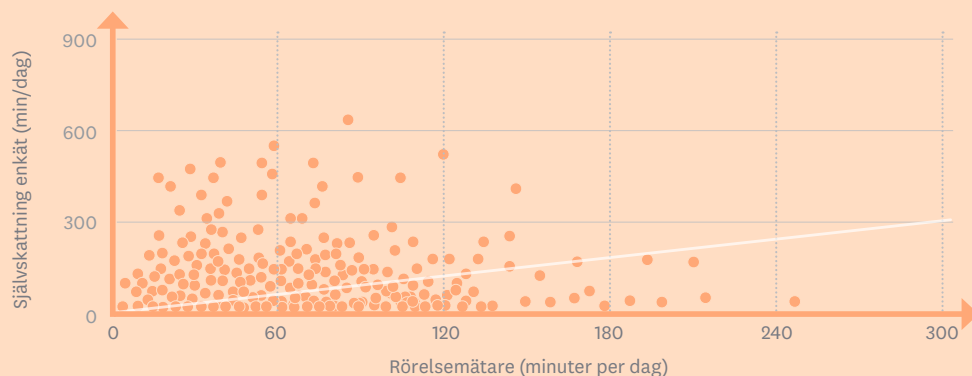
I en sådan situation kan det fylla en funktion att testa de två metoderna mot varandra, vilket synliggör dess *samtida validitet*. Det vill säga i vilken utsträckning de levererar motsvarande utfall gällande det vi vill mäta. Visar ett sådant test att den samtida validiteten är hög, innebär det att vi på god grund kan jämföra utfallet för utanförskap i våra egna mätningar med utfallet från den aktuella studien. Detta trots att olika mätmetoder har använts i respektive studie. Anledningen är att vi vet att de två metoderna fångar motsvarande grad av utanförskap i varje enskild situation.

Ett annat exempel gäller olika mått på alkoholkonsumtion. I vissa studier av detta används data från Systembolagets försäljning. Det är inte ett perfekt mått eftersom det finns andra sätta att skaffa sig tillgång till alkohol än att köpa via Systembolaget. Andra studier fokuserar sina mätningar på individers självskattade alkoholkonsumtion. Vanligen är data från Systembolaget ungefär dubbelt så hög som den från självrapporteringen, vilket indikerar att den samtida validiteten är låg. Det går alltså inte utan vidare att jämföra värden mellan studier som använt dessa två olika mått. Snarare är värden som erhålls i respektive studie beroende av vilken metod har använts.

Den samtida validiteten är alltså lite mer "ödmjuk" än kriterievaliditeten, eftersom den senare kräver att den ena metoden är "det perfekta måttet" (golden standard). Det innebär i sin tur att om vi tar del av en studie där två metoder har ställts mot varandra, och vi är osäkra på om den ena av dem är en kriteriemetod, är det bättre att prata om kopplingen mellan dessa två metoder som samtida validitet. Detta i stället för att chansa på att den ena är en kriteriemetod och därmed prata om resultaten som uttryck för kriterievaliditet. För att ge en bild av hur ett test av den samtida validiteten kan gå till, avslutar vi avsnittet med två olika exempel. Ett med utgångspunkt i fysisk aktivitet, och ett med fokus på stress.

Exempel: Samtida validering vid mätning av fysisk aktivitet

I en stor studie användes en självskattningsenkät samt en rörelsemätare (accelerometer) för att fånga i vilken utsträckning individer är i måttlig samt intensiv fysisk aktivitet. Diagrammet nedan visar att några av individerna rapporterade in flera hundra minuter per dag (se prickarna högt upp till vänster i figuren), medan deras rörelsemätare visade under 60 minuter per dag. En orsak till skillnaden kan vara att personerna vill framstå som mer aktiva än vad de egentligen är. En annan förklaring är att de utövar fysiska aktiviteter som en rörelsemätare inte klarar av att mäta, exempelvis cykling och styrketräning.

Andra individer rapporterade ingen fysisk aktivitet alls, medan mätaren visade att de hade rört sig över 60 minuter per dag (se prickarna som ligger närmast x-axeln). Orsaken till detta kan vara att individerna är väldigt aktiva i vardagen med sådant som de själva inte kopplar till måttlig eller intensiv fysisk aktivitet. För barn kan det handla om lek och spel, och för vuxna hobbies och olika former av hushållsarbete. Oavsett orsakerna går det att konstatera att utfallen från de två metoderna har svag överensstämmelse, och att den samtida validiteten därför är låg.

Exempel: Samtida validitet relaterad till ångest

En annan studie hade som syfte att mäta ångest hos ungdomar i högstadiet. I tidigare studier hade enkäten Spence Children's Anxiety Scale (SCAS-S) använts. Enkäten innehåller frågor om fobi, separationsångest och generell ångest, och vad viktigare är har enkäten svenska referensvärden. Det betyder att vi vet vilka värden som är normala i Sverige, och framför allt hur många som har alltför höga värden.

I den nya studien användes av olika orsaker en annan enkät – The Revised Children's Anxiety and Depression Scale (RCADS). Den mäter symptom på oro, ångest och depressiva besvär, men det fanns inga svenska referensvärden för skalan. Det var därför oklart vilka värden som var vanliga i Sverige vid tidpunkten. Vad viktigare är, det var också oklart vilka värden på RCADS som ska anses vara alltför höga.

För att lösa detta beslutades det att göra en studie av den samtida validiteten mellan de två enkäterna. En stor grupp barn fyllde i båda enkäterna, och det sammantagna resultatet från de två jämfördes. Sambandet var ganska starkt, det vill säga de som fick höga poäng på den ena enkäten fick också höga poäng på den andra (och vice versa).

Sambandets styrka beräknades till en korrelationskoefficient på 0.85, vilket klassas som ett starkt samband. Av de som svarade på SCAS-S hade 21 % ett värde över gränsvärdet för mild till måttlig oro/ångest. Det starka sambandet mellan enkäterna innebär därmed att det motsvarande gränsvärde för den andra enkäten (RCADS) finns på den nivå som delar de 21 % med högst svarsvärden från övriga 79 %. Genom denna studie kunde därför gränsvärden även för den andra enkäten synliggöras.

Kopplat till det sistnämnda exemplet finns det flera viktiga utmaningar när det gäller mätning av just ångest. En sådana är att del befintliga enkäter för detta endast mäter just ångest, medan andra mäter både ångest och depression. En annan är att det i en del enkäter finns svenska normvärden, medan andra har normvärden från andra länder (eller inga alls). En tredje utmaning är att många av de

befintliga enkäterna har blivit validerade rätt långt tillbaka i tiden, då faktorer som korrelerade till ångest inte är riktigt desamma som dagens faktorer (som till exempel skärmanvändning och sociala medier). Det innebär en risk att dessa enkäter inte på ett tillräckligt relevant sätt fångar ångesten utifrån dagens samhällskontext.

Sammanfattning – Samtida validitet

- Samtida validiteten beskriver i vilken utsträckning olika metoder (eller mätinstrument) ger samma utfall, där ingen av dem anses vara kriteriemetod.
- En hög samtida validitet innebär därmed att utfallen från olika studier med olika metoder kan jämföras med varandra på ett relevant sätt.
- Tar vi del av en studie där två metoder har ställts mot varandra, och vi är osäkra på om den ena av dem är en kriteriemetod, är det bättre att prata om kopplingen mellan dessa två metoder som samtida validitet. Detta i stället för att chansa på att den ena är en kriteriemetod och därmed prata om resultaten som uttryck för kriterievaliditet.

Praktiska råd

I de föregående kapitlen har vi belyst innebörden av olika former av validitet. I det här avslutande kapitlet vill vi ge dig några råd på vägen i ditt fortsatta mätrelaterade arbete. Ett sådant viktigt övergripande råd är att alltid lägga fokus på det som är viktigast att ta reda på i undersökningen, det primära utfallet, och försöka optimera validiteten för just detta. Ofta är det många saker som vi vill mäta, och det kan då vara svårt att prioritera. Avsätta därför tid för att på djupet inventera vad som är av särskild vikt att fånga.

I grunden är det alltid en god idé att nyttja befintliga mätinstrument, vars validitet är testad på ett relevant sätt. Så när du vet vad du vill mäta, börja alltid att inventera vad det finns för relevanta mätinstrument för att fånga den aktuella företeelsen. Om det är en befintlig enkät du vill använda följer här några tips:

1. Om du inte har tillgång till den enkät du vill använda, är det en god idé att söka efter den på exempelvis Fbanken.se. Det är en databas med en stor mängd validerade enkäter. Ett annat sätt är att använda lämplig sökmotor på nätet för att försöka hitta den, eller leta i databaser för vetenskapliga studier (till exempel pubmed.gov).
2. Om du hittar enkäten, kontrollera om den finns på svenska, samt om det finns en kostnad förknippad med att använda den. Finns den inte på svenska är det vanligen en god idé att försöka översätta den. Ibland krävs det även att du har en viss profession för att få nyttja enkäten, så kolla även det.
3. Undersök om enkäten har använts tidigare i studier, och i så fall om dessa fokuserat på motsvarande målgrupp som du utgår ifrån. Hittar du sådana studier kan resultaten från dem vara intressanta för dig att jämföra med.
4. Undersök också om det finns studier som fångat enkätens validitet och reliabilitet, och vad de i så fall visar. Den informationen är av stor relevans för att du ska kunna uttala dig om just din undersöknings validitet (se mer om detta senare i kapitlet).
5. Kontrollera avslutningsvis om det finns resurser hos er för att distribuera enkäten, eventuellt finnas på plats vid ifyllande av enkät för att svara på frågor, skicka ut påminnelser om att fylla i enkäten, bearbeta insamlad data genom att lägga in den i excelfil eller statistikprogram, samt utifrån det genomföra en analys.

Det är vanligt att en sökning efter befintliga mätinstrument inte ger positiva resultat, utan att ett eget mätinstrument behöver skapas. Här följer därför några tips för situationer där

utgångspunkten är skapandet av en egen enkät (tipsen är dock giltiga också för andra typer av mätinstrument):

- Börja med att tydligt definiera syftet med din enkät. Vad är det du vill undersöka? Försök att vara så specifik du kan, för då blir det lättare att göra en relevant operationalisering.
- Identifiera den målgrupp som ska svara på enkäten. Vilka vill du undersöka? Kommer det vara lätt eller svårt att få tag i dem så att de kan besvara enkäten?
- Skapa enkäten så att den förstås av, och är anpassad till, målgruppen. Inkludera gärna målgruppen redan i den här fasen för att få ett så relevant innehåll som möjligt. Detta gäller särskilt om målgruppen är barn (för mer information om just det, se Idéer för livets guide "Enkäter till barn och unga – viktigt att tänka på utifrån ett barnrättsperspektiv").
- Var noggrann med att formulera tydliga och neutrala frågor.
- Formulera tydliga svarsalternativ på frågorna så att de har liknande upplägg. Frågor kan till exempel gälla "gårdagen", "förra veckan", "förra månaden" eller "vanligtvis". Det är lättare att svara om svarsalternativ för olika frågor inte skiljer sig åt för mycket.
- Använd inte för många frågor så att deltagarna väljer bort att svara eller svarar "slarvigt".
- I skapandet av enkäten kan hela (eller delar av) validerade enkäter användas och sättas ihop i din enkät. Detta då tillsammans med dina egna frågor som inte är validerade. Det är då viktigt att utvärdera de validerade frågorna och dina egenformulerade frågor var för sig, med särskild tonvikt på de sistnämnda.
- Pilottesta enkäten på ett mindre antal individer i målgruppen genom att lämna ut en testversion av enkäten. Se steg 1 i tabellen på nästa sida för mer information om detta.
- Utifrån den återkoppling du får från pilottestet gör du nödvändiga revideringar av enkäten. Är dessa av större karaktär är det vanligen en god idé att göra ytterligare ett pilottest för att kontrollera att förändringar är relevanta.
- Innan enkäten lämnas till målgruppen är det ofta bra att ha skapat ett slags försättsblad där det förklaras vem som gör studien, varför den genomförs, och var resultaten från den kommer finnas att ta del av. Den här typen av information gör att de som svarar på frågorna lättare kan förstå vad de deltar i.

Inom akademisk forskning läggs mycket tid och möda på att synliggöra en studies validitet. Det kan innebära att särskilt undersöka de mätinstrument som används, eller säkerställa att den grupp som ska undersökas är lämplig. Detta kräver ofta tid, resurser och god vana att utföra studier. För den som vill göra en studie utanför den akademiska kontexten är det viktigt att känna

till att även mindre åtgärder gällande detta kan ha stor betydelse för undersökningens kvalitet. I tabellen nedan ger vi en bild av hur du kan arbeta med validitet även i en mindre studie, där tid och resurser för detta är begränsade. Steg 1 i tabellen bör alltid genomföras, medan du nyttjar de andra stegen utifrån möjligheter och ambitionsnivå.

STEG 1: Gör ett pilottest

När du bestämt vad du vill undersöka och valt metod att samla in data, men saknar erfarenhet av forskningsarbete eller tid, kan du ändå göra mycket för din studies validitet. Ett viktigt första steg är att genomföra ett så kallat pilottest av ditt mätinstrument. Då låter du några få personer som inte ingår i själva studien, men som helst är från samma grupp, genomföra alla moment i själva informationsinsamlingen.

Därefter skapar du möjlighet för dem att berätta om sina upplevelser, exempelvis via intervjuer. Har du använt en enkät kan du ställa frågor om de förstod vad varje fråga innebar, om det fanns svåra uttryck eller ord, om frågorna kändes okej eller om de var påträngande, om enkäten var för lång, och så vidare. All sådan återkoppling gör att du får möjlighet att förbättra enkäten så att deltagare i den riktiga studien förstår frågorna och vill svara.

På det sättet kan du få syn på oklarheter i frågorna, eller andra saker i studiens tänkta genomförande, som inte riktigt fungerar som de ska. Utifrån det kan du göra nödvändiga justeringar. En eller två omgångar av sådana pilottester räcker ofta för att få studien att fungera bättre. På så sätt kan du ganska lätt få bort uppenbara hot mot din studies validitet.

STEG 2: Titta på hur andra har gjort

Har du möjlighet att lägga mer resurser på förberedelser kan du ta del av tidigare studier av liknande typ och använda snarlika eller identiska metoder. Så länge du refererar (det vill säga berättar varifrån du lånat informationen) är det alldeles korrekt att göra så. Även om metoderna i dessa andra studier kanske inte är de allra bästa, får du möjlighet att jämföra resultaten med tidigare studier. Något som kan vara av stort värde. Dessutom är det ofta så att du får nya idéer om genomförandet genom att ta del av detaljer i de tidigare studierna, både när det gäller metoder och tillvägagångssätt.

STEG 3: Välj ut den mest lämpliga metoden

Det finns ofta mer än en metod att välja mellan. Med än mer tid och resurser kan du därför läsa in dig på tidigare studier som använt de metoder som du tänker nyttja. De allra flesta enkäter, intervjumoduler eller testmetoder har någon gång validitetstestats, i de flesta fall flera gånger. Det görs ju för att ge viktig information till den som planerar att använda metoderna, för att på så sätt hjälpa till med valet av metod.

Det finns mycket att lära sig genom att ta del av tidigare studier. Sådana gör att du får stöd att välja mellan metoder, och ta den som passar bäst till den studie som just du planerar. Är metoderna testade på samma eller en liknande population som du fokuserar på? Hur stark är validiteten? Hur god är reliabiliteten? Finns det referensvärden? Är svaren relaterade även till andra egenskaper än de du primärt tänkt undersöka? Svar på dessa frågor hjälper dig mycket i arbetet med att skapa en studie där validiteten är tydlig.

STEG 4: Gör din egen studie

I akademisk forskning händer det inte sällan att forskarna själv validitetstestar de metoder som de ska använda. Ibland presenteras det i undersökningens metoddel, och ibland blir det en egen rapport. Har du mycket tid och erfarenhet av att göra studier, och dessutom planerar att använda en metod som inte tidigare testats, kan du själv göra en studie av validiteten. Inte sällan handlar det då om så kallad samtida validitet, där du jämför resultaten mellan en ny metod (kanske en du själv konstruerat) och en väletablerad metod. Detta för att undersöka hur lika de är.

När du sedan genomfört din studie, och det är dags att presentera resultatet, är det lämpligt att skriva några rader om sådant som inte gick enligt plan. Det kan handla om att ni drabbades av avhopp från undersökningen, att vissa mätningar inte gick som planerat eller att ni tappat bort viss data. Allt detta påverkar undersökningens kvalitet. Samtidigt som det är viktigt att nämna dessa misstag eller avvikelser, är det av vikt att i ett andra steg kunna resonera kring vilka konsekvenser dessa kan ha för resultaten. Det kan ibland uppfattas som att avvikelser från idealet gör studien oduglig, men så är naturligtvis inte fallet. Det gäller att balansera mellan att å ena sidan redovisa avvikelser, och

å andra sidan kunna visa att det finns andra delar som stärker studien och dess resultats generaliserbarhet. Nedan finns ett exempel hur en sådan beskrivning skulle kunna se ut. Det är dessutom möjligt att sedan beskriva ytterligare hur du ser på studiens kvalitet genom att diskutera mer kring andra delar av datainsamlingen eller de metoder som använts. Det vanligaste är att inte på egen hand ha testat sin validitet, utan att information om de metoder som använts (inklusive tidigare studier som testat dess validitet) ligger till grund för detta. Ett lämpligt sätt är då att referera till dessa studier och ange mått på validitet från dessa.

Exempel: Resonemang om validitet i en studie om trygghet

Ett kort och koncist sätt att beskriva en studies validitet är följande: "I vår studie användes en enkät för att undersöka deltagarnas upplevelse av trygghet i bostadsområdet. Enkäten är inte testad för samtida validitet och vi har därför inte kunnat undersöka om fler i den undersökta gruppen upplever god trygghet, jämfört med andra studiers resultat. Vi hade en hög andel som ville vara med i studien, så vi bedömer att studiens externa validitet är god".

Med tipsen i det här avslutande kapitlet, och innehållet i handledningen som helhet, hoppas vi att du har fått en djupare insikt i vad validering handlar om, och om vad du själv kan göra för att stärka validiteten i de studier som du genomför – oavsett om de är av större eller mindre karaktär. Och kom ihåg, även små åtgärder kan få stor betydelse för validiteten. Så känn inte att validitet är något övermäktigt att hantera, utan börja gärna på en gång med att ta ett första steg i att stärka validiteten i din kommande studie. Därefter är du förmodligen redo att ta ytterligare ett steg.

Stort lycka till!

Vi vill skapa ett samhälle med bättre hälsa och ökad trygghet

Vi är många som vet att lyckade investeringar idag leder till god avkastning i framtiden. Men hos Skandias stiftelse Idéer för livet mäts resultaten inte bara i kronor, utan också i kraften och förmågan att förändra samhället till det bättre. För vi vet att gemenskap nu förebygger utanförskap sen och att trygghet nu förebygger kriminalitet sen.

Idéer för livet agerar kraftfullt med mjuka medel, och bygger starka vuxna genom att investera i dem som fortfarande växer. För oss är varje krona som spenderas på att få barn och unga att må bättre, känna mer delaktighet och tro på sig själva, en stor vinst för framtiden.

Vi verkar för bättre hälsa och ökad trygghet för barn och unga och finns med från idé till handling, i insatser som ger effekt och skapar framtidstro. Vi uppmuntrar kompetensöverföring, hjälper organisationer att växa och bidrar till att skapa fler skalbara insatser för en ökad social hållbarhet.

Stiftelsen initierar och stödjer forskning, organisationer och insatser, nationellt såväl som lokalt och är länken mellan många av dem. Vi har funnits i nästan 40 år och stöttat fler än 4600 projekt.

För att skapa en positiv samhällsutveckling krävs ett nära samarbete mellan civilsamhället, offentlig sektor, näringsliv och akademien. Genom vår roll som katalysator kan vi verka för nya strukturer för samarbeten, bidra till att utveckla effektiva förebyggande lösningar som agerar på utmanande samhällsutmaningar.

Vi vet värdet av att förutse risker och arbeta förebyggande och arbetar för utvecklingen av effektiva metoder för att mäta värdet av förebyggande sociala insatser. Att göra rätt insats vid rätt tid lönar sig – både för samhället i stort såväl som för alla barn och unga. Barns hälsa och trygghet är centralt för oss.